

۱۵ خرداد - تهران

بر اساس گزارش‌های ساواک

○ یحیی آریا بخشایش

۳۹

روز چهارشنبه ۱۵ خرداد ۱۳۴۲، برابر با ۱۲ محرم ۱۳۸۳، حادثی در تهران و چند شهر دیگر کشور پدید آمد که از یک سو نقطه تلاقی جریانها و حرکت‌های چند ساله اخیر به شمار می‌آید و از سوی دیگر نقطه عطفی برای انقلاب اسلامی که در بهمن ۱۳۵۷ به پیروزی رسید. درباره این روز و قیام پانزده خرداد مقاله‌ها و کتابهای متعددی به چاپ رسیده، پیش زمینه‌ها، چگونگی شکل‌گیری و علل و عوامل آن به بحث و بررسی گذاشته شده است. برخی از پژوهندگان نیز به پیامدهای قیام پانزده خرداد پرداخته‌اند که هر کدام از آنها نتیجه مطالعات پژوهشی، و گاه میدانی است.

در این میان آنچه کمتر مورد توجه قرار گرفته و یا نسبت به موضوعات دیگر از دایره تحقیق و بحث، تا حدی، به دور مانده، رخداد‌های خیابانی است که در طول این روز در شهرهای مختلف، بویژه در تهران، اتفاق افتاد. البته در لابه‌لای خاطرات و نوشته‌های چاپ شده، نمونه‌هایی را می‌توان یافت که در محدوده یکی از مناطق و یا خیابانها و یا در نقاطی از شهر واقع‌ای را به تصویر می‌کشد، اما چنین تصاویری به علت پراکندگی در آثار و منابع، و تنوع زوایای نگاه نویسندگان، تصویری جامع را از حوادث روز پانزده خرداد به دست نمی‌دهد.

بازسازی آن وقایع تنها از اسنادی برمی‌آید که شامل گزارشهای مأموران ساواک از وقایع روز ۱۵ خرداد است؛ این گزارشها، وقایع را از دقایق اولیه صبح تا ساعات پایانی آن در بر می‌گیرد،

مجموعه مطالعات تاریخی

که مأموران درباره وقایع سطح شهر تهران و چند منطقه از حومه آن گزارشهایی تهیه و به مرکز ساواک ارسال کرده‌اند. بخشی از این اسناد که تنها به حوادث آن روز پرداخته، در جلد دوم مجموعه شش جلدی قیام ۱۵ خرداد به روایت اسناد ساواک چاپ و منتشر شده است.^۱ بخش عمده آن اسناد هنوز منتشر نشده است که امید می‌رود با انتشار آنها، تصویری جامع و عینی از وقایع آن روز به دست آید.

بسیاری از این اسناد، علاوه بر اینکه تاریخ معینی دارند و نشان می‌دهند اخبار در همان روز گزارش شده است، لحظه دقیق وقوع حادثه، اعم از ساعت و دقیقه، را نیز معلوم می‌کنند. به عبارتی گزارشگران ساواک، که مأموریت داشتند به محض رو به رو شدن با رخدادی - اگرچه کم اهمیت و جزئی - و یا برخورد با تجمع و تظاهراتی - حتی متشکل از چند نفر - از سطح شهر گزارش تهیه کنند و در همان لحظه آن را از طریق تلفن (شهری و بی سیم) به مرکز سازمان امنیت ارسال نمایند.

پیش از آنکه به گزارش اسناد موجود پردازیم یادآوری چند نکته لازم و درخور ذکر است: الف) برخی از گزارشها به رغم متعدد و متفاوت بودن، به حادثه واحدی پرداخته‌اند که به دلیل تکراری بودنشان، گزارشی در این مقاله مورد توجه قرار گرفته که نسبت به گزارشهای دیگر کامل تر، دقیق تر و تا حدودی جامع تر است. در مواقعی نیز از میان چند گزارش نسبتاً شبیه به هم، متنی برگرفته و خلاصه شده را برگزیده‌ایم که از یک سو از بازخوانی و سودمندی یک سند تاریخی بازمانیم و از سوی دیگر یک واقعه تاریخی را از جهات و دیدگاههای متعدد و گاه مختلف، برنمایانیم.

ب) به جز چند سند، بقیه اسناد مربوط به روز ۱۵ خرداد دارای چند موضوع گوناگون در چند نقطه از شهر، با زمانهای متفاوت‌اند. به سخنی دیگر، چند گزارش متفاوت را در برگرفته است که هر کدام از آنها، علاوه بر اینکه درباره یک واقعه جدا از دیگری آگاهی می‌دهد، معین می‌نماید که چه واقعه‌ای و در چه ساعتی از روز اتفاق افتاده است، و گاه چند گزارش پی در پی موجود است که هر یک از آنها درباره یک واقعه معین ارسال شده است. در این مواقع، گزارشها را با توجه به زمان حدوث آنها تفکیک کرده در زمان مربوطه، به ذکر آنها پرداخته‌ایم.

ج) گزارشهایی که در تاریخ ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ تهیه شده در دو دسته قابل طبقه‌بندی است: ۱- اسنادی که دارای زمان معینی بوده، از وقوع حادثه‌ای در ساعت مشخصی از روز (با ذکر لحظه وقوع آن) سخن گفته است. ۲- اسنادی که بر زمان و ساعت معینی دلالت نمی‌کند. از این رو در این نوشته ابتدا گزارشهایی مورد توجه قرار گرفته که زمان حادثه را مشخص کرده‌اند. که برخی از آنها با پنج یا ده دقیقه فاصله، به صورت پی در پی گزارش شده‌اند. در نقل این گونه از

گزارشها سعی شده زمان آن لحاظ شود و به ترتیب زمان قید شده بر بالای اسناد، حوادث پشت سر هم ذکر گردد. اسناد دیگری هم که فاقد زمان معینی بوده و در دسته دوم قرار گرفته اند، در ادامه گزارش پیشین گنجانده شده است.

د) در گزارش وقایع روز ۱۵ خرداد، حتی المقدور، تلاش بر این است که متن اصلی حک شده بر اسناد نقل شود. در این موارد، متن سند داخل دو گیومه قرار داده شده، لیکن در مواقعی که متن گزارش طولانی یا تکراری است، خلاصه شده آن را به جای متن اصلی گنجانده ایم. با وجود این، اضطراب گزارشگران ساواک چنانکه از اسناد پیداست، متن به هم ریخته ای را به دست داده، که گاه از انسجام لازمی برخوردار نیست. بنابراین سعی شده در مواجهه با این گونه اسناد پس از تغییراتی، گزارشی زنده نقل گردد.

ه) به دلیل تعدد گزارشها، و به منظور روانی آنها و ارائه تصویری ذهنی از حوادث روز ۱۵ خرداد و نیز برای گریز از اطناب مقاله، از آوردن نام گزارشگران ساواک (فرستنده و گیرنده)، تاریخ حادثه، تاریخ صدور آن و یا دیگر مشخصات صرف نظر و تنها به نقل متن اصلی آنها، که گاه یک جمله و گاه از دو - سه بند هم تجاوز می کند، بسنده شود.

۹:۱۵ - در چهارسوق بزرگ (بازار) عده زیادی اجتماع کرده و شعارهایی بر له خمینی داده و یک نفر به جمعیت اظهار داشته گویا آیت الله خمینی و علماً شما را گرفته اند.

۹:۲۰ - در حدود ۳۰۰ نفر در مسجد شاه (امام خمینی فعلی) اجتماع کرده اند.

۹:۲۵ - «بعضی از افراد دوچرخه سوار در بازار به اشخاص می گویند روحانیون را گرفته اند. جمع شوید.»

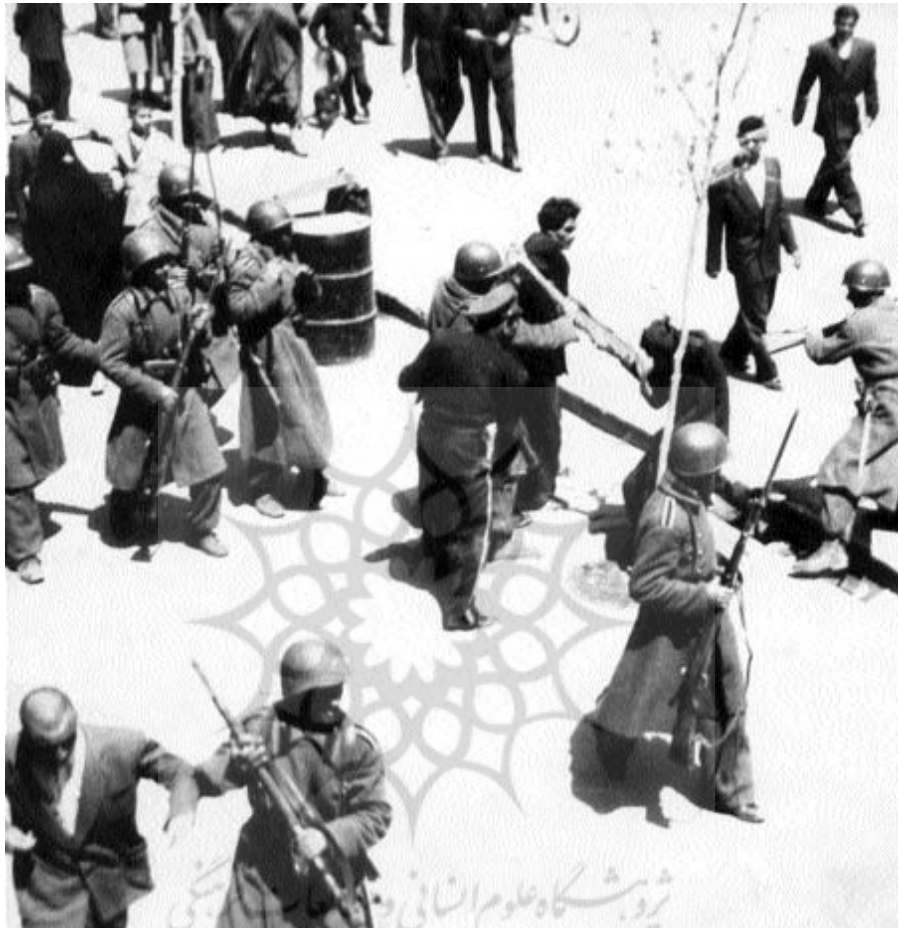
- «از قم اطلاع رسیده روحانیون طراز اول در منزل حاجی سیداحمد زنجانی مجتهد، جلسه مشورتی دارند.»

۹:۳۰ - «شخصی به نام حاجی مشهدی باقر که در چهارراه عباسی خاکی مغازه دارد هم اکنون در محل مزبور عده ای را دور خود جمع آوری نموده و اظهار می دارد آقای خمینی را گرفته اند. شما باید مغازه های خود را بسته و تعطیل عمومی اعلام کنید.»

- در بازار عده ای از طرفداران آیت الله خمینی می کوشند که تمام مغازه ها را ببندند.

- جمعی از مسجد شاه بیرون آمده، به سمت بازار در حال حرکت اند. عده ای هم به جمع آنان پیوستند. آنها از بازار کفاشها خارج شده و با دادن شعار «یا مرگ یا خمینی» از جلوی مسجد شاه گذشتند. گویا خیال دارند به منزل آقای بهبهانی بروند. آنها که هم اکنون تعدادشان در حدود ۶۰۰ نفر است شعار «یا حسین دیشب کجا بودی - از خمینی یاری کنی» را سر می دهند.

- عده‌ای در حدود ۱۵۰ نفر در مسجد شاه اجتماع کرده بودند که قصد داشتند تظاهرات کنند. اما زمینه را برای این کار در داخل مسجد مساعد ندیده، از مسجد بیرون آمدند. آنها به دسته‌های عزاداری که در داخل بازار و حسینیه‌های آن مشغول عزاداری بودند، پیوسته در خیابان به راه افتادند.
- عده‌ای در حدود دو هزار نفر در بازار عباس‌آباد اجتماع کرده و در حال دادن شعار «یا مرگ یا خمینی» به طرف بازار کفاشها حرکت نموده‌اند.
- عده‌ای در حدود پنج هزار نفر در مقابل مسجد سیدعزیزالله اجتماع کرده شعار «یا مرگ یا خمینی» داده‌اند.
- متظاهرين با چوب و آجر و سنگ بعضی از دکاکین را مورد حمله قرار داده و درب و شیشه آنها را شکسته‌اند.
- ۹:۳۵ - عده‌ای در حدود هزار نفر در سبزه میدان اجتماع کرده و ضمن دادن شعار «یا مرگ یا خمینی» مردم را تحریک به بستن مغازه‌ها نموده‌اند.
- ۹:۴۰ - روضه خوانی منزل آیت‌الله بهبهانی تعطیل شده و از ورود اشخاص به منزل مزبور وسیله مأمورین جلوگیری به عمل آمده است.
- چند نفر در میدان خراسان مردم را تحریک می‌نموده‌اند که مغازه‌های خود را تعطیل کنند.
- عده زیادی با چوب و چماق در میدان ارک و مقابل اداره انتشارات و رادیو اجتماع کرده و شعارهایی بر له خمینی داده‌اند.
- مأمورین پلیس در میدان ارک به متظاهران حمله کرده و آنها را متفرق نموده‌اند.
- ۹:۴۲ - نیروی کماندوی پلیس با گاز اشک‌آور، متظاهرين در مقابل اداره انتشارات و رادیو را متفرق کرده و متظاهرين به طرف بازار و خیابان ناصرخسرو متواری شده‌اند.
- ۹:۴۵ - حدود ۵۰ نفر تظاهرکننده از میدان شاه (قیام ۱۵ خرداد فعلی) به طرف میدان مولوی در راه‌اند.
- شعارشان همان «یا مرگ یا خمینی» است. در طول این خیابان ۵۰ مغازه بسته شده و صاحبانشان به سمت چهارراه عباسی می‌روند.
- ۹:۴۶ - در میدان ارک جمعیتی به طور پراکنده شعارهایی به نفع خمینی داده و مأمورین پلیس در تعقیب آنها بوده‌اند. در این جریان یک نفر پاسبان مضروب شده که احتمال دارد فوت نماید.
- در حدود ده هزار نفر از خیابان ناصرخسرو به طرف شمال حرکت کرده و در جلوی وزارت دارایی چند نفر پاسبان را مضروب نموده‌اند.
- در بازار عباس‌آباد یک نفر افسر شهربانی به وسیله متظاهرين مضروب شده است.

۹:۵۰ - در میدان خراسان عده ای مغازه داران را تحریک و تشویق می کنند که مغازه های خود را نبندند.

- در مقابل اداره انتشارات و رادیو، متظاهرين اتومبيلها را خرد کرده و دو نفر پاسبان و یک نفر افسر شهريانی را مضروب نموده اند.

۹:۵۵ - در حدود سه هزار نفر به طور پراکنده از طرف چهار راه گلوبندک به طرف وزارت کشور حمله ور شده اند.

۱۰:۰۰ - از خیابان ناصر خسرو تا سبزه میدان، مردم دست به تظاهرات زده اند. پلیس در خیابان ناصر خسرو به سوی آنان حمله کرد. همچنین در میان مردم شایع شده که در انتهای بازار کفاشها

افسری که مضروب شده در حال مردن است .

- «به طرف مسجد شاه تیراندازی شد (معلوم نیست که این تیراندازی از سوی تظاهرکنندگان بوده یا از طرف پلیس)». پلیس مشغول متفرق کردن مردم است . مغازه‌ها بسته است .
- در جلوی کاخ دادگستری جمعیت یک صد نفری تظاهرات می کنند. آنان به رغم اینکه توسط پلیس یک بار متفرق شدند، اما بار دیگر اجتماع کرده به طرف میدان توپخانه (امام خمینی فعلی) می روند.

- مقابل بازار وضع غیرعادی است . مردمی که تعدادشان در حدود ۶۰۰ نفر است به حمله پلیس و تیرهای هوایی آنان توجه نکرده همچنان به تظاهرات خود ادامه می دهند.
- فاضل نامی با تلفن به «اکثر محافل و مجالس روحانی» در تهران خبر داد که تعدادی از روحانیون ، از جمله آیات خمینی و فلسفی را دستگیر کرده اند.

- از بالای ساختمانهای بازار به مأمورین و پلیس سنگ پرتاب کرده اند و سروان مصطفوی رئیس کلانتری بخش ۸ و معاونش مجروح شده اند و از طرف رئیس پلیس تهران دستور تیراندازی هوایی داده شده است .

- در میدان ارک یک نفر افسر شهربانی جمعی گردان امدادی مجروح شده و او را به وزارت کشور منتقل کرده اند و حالش وخیم بوده است و جمعیت در جلوی وزارت کشور همچنان مشغول تظاهرات بوده اند.

- در چهارراه گلوبندک جمعیتی شعار «یا مرگ یا خمینی» می داده اند و دو نفر پاسبان را با سنگ مجروح نموده اند که به وسیله آمبولانس منتقل شده اند و شیشه اتومبیلها اعم از پلیس و شخصی را شکسته و شیشه های اداره انتشارات و رادیو را نیز شکسته اند.

۱۰:۰۵- عده ای از میدان شوش به سمت شهر ری حرکت کرده و در بین راه اتوبوسهای شرکت

واحد را خرد کرده‌اند.

۱۰:۱۰ - «عده‌ای در حدود ۳۰۰ نفر، که هسته مرکزی عملیات تظاهرکنندگان را تشکیل می‌دهند موفق شده‌اند یک دستگاه موتورسیکلت پلیس را آتش بزنند.» آنها با حمله قوای انتظامی به طرف خیابان سیروس (شهید مصطفی خمینی فعلی) فرار کردند. عده زیادی تماشاچی، که هر لحظه آماده فرصت برای ملحق شدن به این تظاهرکنندگان هستند در سبزه میدان و اطراف آن اجتماع نموده و «عده زیادی از طلاب و حتی اعضای جبهه ملی بین آنها وجود دارد که دست بر سر خود کوبیده و می‌گویند رهبر آنها دستگیر شده و باید آزاد شود. تظاهرکنندگان اکثراً چوب در دست دارند، ولی قوای انتظامی رو به افزایش است و تا حدی بر اوضاع مسلط شده است.»

۱۰:۲۰ - «وضع بازار خیلی آشفته است.» تمام خیابانهای بوذرجمهری (پانزده خرداد فعلی)، سیروس، خراسان و سبزه میدان بسته است و مردم با دادن شعار «یا مرگ یا خمینی» تظاهرات موضعی کرده، شیشه‌های چند اتومبیل سواری پلیس را هم شکستند.

- در پاچنار عده‌ای در حدود سه هزار نفر در کوچه‌های مختلف اجتماع نموده و به چند نفر پاسبان حمله کرده و شایع بوده که رئیس کلاتری نیز مجروح شده. این عده قصد دارند در صورت فرصت مناسب به طور دسته جمعی به دادگستری حمله کنند.

- در میدان ارک مأمورین پلیس مشغول متفرق کردن متظاهرين بوده و متظاهرين در مقابل وزارت کشور اجتماع داشته‌اند.

- اتومبیلهای شرکت واحد در میدان شوش مورد حمله متظاهرين واقع شده و شیشه‌ها شکسته و در نتیجه عبور و مرور شهری و میدان شوش قطع شده و یک نفر پاسبان به وسیله متظاهرين شدیداً مجروح شده است.

۱۰:۱۵ - از سه راه سیروس تا جلوی وزارت کشور مردم اجتماع کرده‌اند که تعدادشان فوق‌العاده زیاد است. در حدود ۱۰۰ نفر پلیس زخمی شده و به چند ماشین پلیس نیز آسیب رسیده است. تعداد پلیس خیلی کم است و قادر به برقراری نظم و آرامش نیستند.

- در فاصله بین چهارراه مسجد شاه و چهارراه گلوبندک بین متظاهرين و مأمورین پلیس زد و خورد در گرفته و در این جریان یک نفر افسر شهربانی مجروح گردیده است.

- در سه راه سیروس عده‌ای به مأمورین پلیس حمله کرده و دو نفر از مأمورین مجروح شده و اتومبیلهای پلیس توسط متظاهرين خرد شده و از طرف رئیس پلیس دستور پرتاب گاز اشک‌آور و تیراندازی هوایی داده شده است.

- اداره روزنامه اطلاعات به وسیله متظاهرين آتش زده شده است.

۱۰:۲۰ - تظاهرکنندگان در بازار در حال شکستن تمامی کیوسکهای تلفن عمومی و قطع کردن

تلفنهای مغازه‌ها هستند و می‌خواهند که مأمورین انتظامی بتوانند با مرکز خود تماس گرفته تقاضای اعزام نیروی کمکی کنند.

- در حدود سه هزار نفر در خیابان ناصرخسرو از طرف شمال به طرف بازار حمله کرده‌اند.
- عده‌ای در حدود چهارهزار نفر در خیابانهای حدود کلاتری بخش ۶ به مغازه‌ها و دکانها حمله نموده و به کلاتری ۶ نیز حمله کرده‌اند که مأمورین ناچار مبادرت به تیراندازی کرده و جمعیت به طرف خیابان سیروس حرکت نموده‌اند.

- عده‌ای از مسجد سپهسالار (مسجد و مدرسه عالی شهید مطهری فعلی) به طرف میدان بهارستان حرکت کرده و از طرف رئیس پلیس دستور تیراندازی هوایی به کلاتری ۲ و دژبان بخش داده شده است.

۱۰:۲۵- در بازار یک مغازه آتش زده شده و موتورسیکلت یک نفر از افسران شهربانی نیز آتش زده شده است.

- کلیه دکه‌های مقابل بازار به وسیله متظاهرين آتش زده شده است.
- در مقابل وزارت کشور و سبزه میدان وضع عادی بوده و در اطراف بازار کفاشها عده‌ای تجمع کرده‌اند.

۱۰:۳۰- در خیابان بوذرجمهری دو-سه محل آتش زده شده و در حال سوختن است. جمعیت از سه راه سیروس تا جلوی وزارت کشور پراکنده با مأمورین انتظامی درگیر شده‌اند.
- جمعیتی در حدود ۶۰۰ نفر، مرکب از جوانان و دانش‌آموزان، بازاریان و چند نفر روحانی، جلوی بانک بازرگانی (تجارت فعلی) نزدیک بازار، با چرخهای دستی میوه‌فروشان، سنگر برای خود درست کرده‌اند. در این سنگربندی آجر و سنگ نیز همراه خود دارند. از مأمورین پلیس کسی در اینجا دیده نمی‌شود.

- در داخل بازار وضع کاملاً غیرعادی است؛ به اداره پست حمله و شیشه‌های جلوی بازار و نقاط اطراف آن کاملاً خرد شده است.

- جمعیتی که بیش از ۲۰۰ نفر است و هر لحظه به تعدادشان افزوده می‌شود با چوب دستی که اکثراً در دست دارند به مغازه‌های باز خسارت وارد می‌کنند. عده محدودی از نیروهای پلیس افراد و دستجات را از بازار خارج می‌کنند. پلیس با مشاهده حمله جمعیت به بعضی از مغازه‌ها و شدت تظاهرات، ۱۵ تیر هوایی را خالی کرد که در دقایق نخست موجب پراکندن و ترساندن جمعیت شد، اما پس از چند دقیقه مردم باز جمع شده در سبزه میدان و خیابان بوذرجمهری با نیروهای پلیس به زد و خورد پرداختند.

- «مأمور ویژه گزارش می‌دهد تظاهرکنندگان مدعی هستند که آیت‌الله خمینی و فلسفی واعظ و

۴۷

حاج اشرف کاشانی و نهائندی بازداشت شده‌اند و باید برای استخلاص آنها اقدام نمایند. به همین جهت فعلاً از بازار بزرگ به طرف خیابان سرازیر شده و یا تظاهراً در حرکت هستند.»

- شخصی به نام «رضا گچ کار» جلوی در باسکول ایستاده بود که با مشاهده تظاهرکنندگان مقدار زیادی از شاخه‌های درختان را شکسته و برای استفاده در اقدامات بعدی در اختیار مردم قرار داد. او بساط یک فروشنده را به هم ریخت و جلوی یک دستگاه اتوبوس شرکت واحد (مربوط به خط ۳۶ تهران) را گرفته، اقدام به شکستن شیشه و درهای آن کرد. سپس مسافری داخل اتوبوس را تحریک کرد که پیاده شده، به تظاهرکنندگان پیوندند. او به مردم اصرار می‌نمود که به طرف کلاتری ۶ حرکت کنند و خطاب به مردم فریاد می‌زد که مردم دین از دست رفت. آقای خمینی را گرفتند. مردم قیام کنید.»

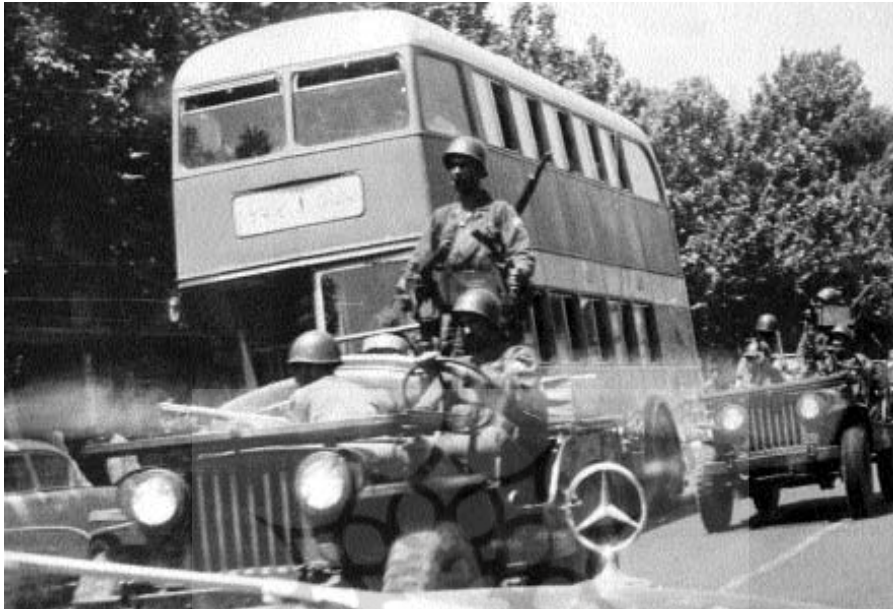
- در میدان ارک چهار نفر از مأمورین پلیس زخمی و به بیمارستان اعزام شده‌اند. متظاهری با چوب و چماق به مأمورین حمله کرده‌اند.

- در سبزه میدان و میدان ارک ماشینهای آتش نشانی وارد عمل گردیده‌اند.

- عده‌ای با چوب به مأمورین پلیس حمله کرده و متظاهری هم به طرف وزارت کشور حرکت می‌کنند.

۱۰:۳۵ - در سبزه میدان و میدان ارک متظاهری، ماشینهای آتش نشانی را خرد کرده‌اند. مأمورین نیروی نظامی آن طور که باید عمل نمی‌کنند.

- سربازها در میدان ارک و سبزه میدان عقب نشینی کرده و مردم به ماشینهای آتش نشانی حمله

نموده ، مأمورین پلیس تقاضای کمک می نمایند .

۱۰:۴۰- در خیابان ناصر خسرو ، رو به روی شمس العماره ، جمعیت تیرآهن آورده و به خیابان ریخته اند که ماشینهای پلیس قادر به عبور نیست و مردم مأمورین پلیس را به شدت مضروب کرده اند .

- در بازار نورو زخان ، مردم مغازه ها مخصوصاً باجه های تلفن و وسائل دولتی را خراب کرده ، یا آتش می زنند .

- در دانشگاه تهران ، دو دانشجو به نامهای حسین موسویان و سیاکدار برلیان ، از اعضای جبهه ملی ، در دانشکده پزشکی برای دانشجویان درباره دستگیری روحانیون صحبت کرده و آنان را برای انجام تظاهرات تحریک نموده اند .

- در سبزه میدان و میدان ارک حمله متظاهرین به مأمورین پلیس خیلی شدید بوده و سربازها عقب نشینی کرده و پاسبانها نیز با مشاهده عقب نشینی سربازها روحیه خود را باخته و به تبعیت از آنان شروع به عقب نشینی کرده اند .

۱۰:۴۵- «در جلوی بازار در اثر تیراندازی چند نفر کشته شده» اند .

- در میدان ارک جمعیت انبوهی در جلوی اداره رادیو مشغول تظاهرات بوده و شدیداً به مأمورین حمله کرده ، مأمورین نیز عقب نشینی نموده و دستور تیراندازی داده شده است .

۱۵ خرداد - تهران

- عده‌ای در حدود ۵۰۰ نفر از میدان شاه به طرف سه راه سیروس حرکت کرده و در راه کلیه اتوبوسها را قصد داشته‌اند که خرد کنند. آنان یک تاکسی را خرد کرده‌اند.
- وضع شهرری شلوغ است. بازار آنجا تعطیل شده و در بازار زد و خوردی نیز صورت گرفته است.

۱۰:۵۰ - در میدان ارک دو دستگاه اتومبیل آتش نشانی به وسیله متظاهرين آتش زده شده است.
۱۰:۵۵ - عده زیادی از میدان خراسان به سمت بازار در حرکت‌اند و شعار «یا مرگ یا خمینی» سر می‌دهند.

۱۱:۰۰ - «بانک ملی» بازار بسته شده و مغازه‌های رو به روی بازار مورد حمله و چپاول قرار گرفته است. عده زیادی به طرف میدان بهارستان حرکت کردند.

- در ضلع شمالی ساختمان کاخ دادگستری «عده‌ای چوب به دست شعار می‌دهند: خمینی پیروز است. خمینی پیروز است. او را آزاد کنید. مأمور انتظامی وجود ندارد.»

- گروهی در خیابان ناصر خسرو و جلوی بازار، مردم را تحریک می‌کنند که به ایستگاه رادیو رفته، آنجا را اشغال کنند. عده‌ای هم در جلوی بازار به خیابان ریخته تجمع کرده‌اند تا ماشینهای پلیس نتواند عبور و مرور نماید.

- در جلوی شمس‌العماره یک دستگاه اتوبوس متعلق به شرکت واحد به آتش کشیده شد.

- در جلوی در ورودی بانک ملی (شعبه بازار) مأمورین پلیس و سرباز اجتماع کرده‌اند. در بانک را بسته‌اند.

- در جلوی بازار عده‌ای در اطراف یک جسد اجتماع کرده و شعار «یا مرگ یا خمینی» می‌دهند.
- در جلوی بازار یک کامیون ارتشی به وسیله متظاهرين آتش زده شده و در داخل بازار کفاشها مردم با مأمورین پلیس [در حال] زد و خورد هستند. همچنین در جلوی بازار بزرگ بین تظاهرکنندگان و پلیس زد و خورد واقع شده است.

۱۱:۰۵ - اکثر مغازه داران چهارراه مخبرالدوله و استامبول مغازه‌های خود را می‌بندند. تاکسیها و سایر اتومبیلها به سرعت از خیابانها دور شده، محل را ترک می‌کنند. وضع غیرعادی است.
- «در خیابان سعدی تظاهرات شروع شد (به نفع مصدق). مغازه‌های خیابان سعدی، لاله زار و کوچه مهران بسته شد. جمعیت در تزیید است [و] شعار مصدق پیروز است را سر می‌دهند.»
- بازار به حالت تعطیل درآمده، تظاهرکنندگان مردم را به علت بازداشت آیت‌الله خمینی تشویق به همراهی و تظاهرات می‌کنند. به دنبال آن بار دیگر تیراندازی شد.

۱۱:۱۰ - در جلوی بازار تیراندازی ادامه دارد. در قسمت شمال کاخ دادگستری یک نفر پیراهنی را به خون آغشته و چند نفر را دور خود جمع کرده است. جمعیت که پرچم سیاه در دست دارند تدریجاً زیاد می‌شوند.

- به وزارت صنایع و معادن حمله شده و وزیر صنایع و معادن تقاضای کمک کرده است.

۱۱:۱۵ - متظاهرين جلوی اداره روزنامه اطلاعات (در خیابان خیام) تجمع کرده، پنجره و شیشه‌های آن را شکستند. آنان مشغول زد و خورد هستند.

- شایع شده که تظاهرکنندگان ایستگاه رادیو را به تصرف خود درآورده‌اند.^۲

- متظاهرين در خیابان ری، اتوبوسهای شرکت واحد و تاکسیها را خرد می‌کنند.

- در دانشگاه تهران دانشجوی موسوی عده‌ای از دانشجویان پزشکی و حدود ۱۰۰ نفر از دانشجویان علوم را جمع‌آوری کرده و به آنها گفته چون عده‌ای از دوستان ما را در مقابل بازار مقتول کرده‌اند ما هم باید تظاهرات کنیم و مشغول جمع‌آوری دانشجویان شده است.

- عده‌ای در حدود ۱۰۰ نفر با چوب و چماق از مقابل روزنامه اطلاعات گذشته به طرف میدان سپه (امام خمینی فعلی) حرکت کرده‌اند.

- در شهر ری دو نفر از مأمورین پلیس مجروح شده‌اند.

- در جلوی اداره روزنامه اطلاعات دو نفر پاسبان مصدوم شده و متظاهرين شیشه‌های اداره را شکسته‌اند.

۱۱:۲۰ - «شایع شده که اداره رادیو آتش زده شده است. جلوی [امام‌زاده سیدنصرالدین] در خیابان خیام» یک نفر تیر خورده، [مردم] در تلاطم هستند.»

- مردم در حالی که جنازه‌ای را با خود حمل می‌کنند از خیابان ناصر خسرو بیرون آمده به سمت

وزارت پست و تلگراف می روند. عده‌ای در میدان سپه یک ماشین شخصی را متوقف کرده‌اند. ۱۱:۲۵ - در خیابان شهباز (هفده شهریور فعلی) جلوی ایستگاه دوقلو، جمعیت اجتماع و یک اتوبوس شرکت واحد را خرد کردند.

- عده‌ای در اطراف کلاتری ۲۱ اجتماع کرده و وضع کلاتری مساعد نبود. رئیس کلاتری تقاضای کمک نموده است.

۵۱

۱۱:۳۰ - «منطقه بازار تقریباً به صحنه جنگ تبدیل شده» است. ارتباطات تلفنی به کلی قطع و از دروازه دولت به طرف پایین (جنوب) مسیر اتوبوسها مسدود است.

- مقابل بازار شیشه پنج ماشین پلیس و شخصی را شکسته‌اند.

- جمعیت در میدان شوش و خیابانهای خراسان و مولوی با چوب و چماق حمله می‌کنند. شایع شده است که می‌خواهند به اداره رادیو حمله کنند.^۳

- شایع شده ۵ یا ۶ نفر کشته شده‌اند.

- در خیابان خیام (از جلوی اداره روزنامه اطلاعات تا چهارراه گلوبندک) تظاهرکنندگان سه اتومبیل شخصی و دولتی را خرد کردند. در اینجا پلیس نیست و عده‌ای که چوب در دست دارند مردم را تحریک می‌کنند که پیوسته شعار دهند.

- در چهارراه مخبرالدوله یک اجتماع ۲۰۰ نفری به محل پلیس راهنمایی حمله ور شده آنجا را به هم ریختند. آنان در حالی که عکس حضرت علی را در دست دارند به طرف دروازه شمیران (مدخل شمالی خیابان پامنار) در حرکت‌اند. به مغازه‌هایی که باز است حمله می‌کنند. از پلیس خبری نیست.

- در چهارراه اسلامبول تعداد تظاهرکنندگان زیاد است که عده‌ای از آنها به چوب و چماق مجهز و ویتترین سینماها را می‌شکنند.

- «در میدان حسن آباد و خیابان شاهپور [وحدت اسلامی فعلی] اوضاع غیرعادی است. مردم در

حال اجتماع و اضطراب هستند.»

- در جلوی پارک شهر یک اتومبیل سواری آتش زده شده و در حال سوختن است. تظاهرکنندگان علائم راهنمایی و رانندگی و تابلوهای شرکت واحد را به زیر می کشند. پلیسی وجود ندارد.
- در داخل دانشگاه تهران جلوی در جنوبی یک صد نفر از دانشجویان اجتماع کرده، در نظر دارند که در دسته های ۴-۵ نفری به صورت متناوب به بازار رفته، جمعیتی را که در آنجا با پلیس مبارزه می کنند کمک کنند.
- «در دانشکده حقوق و دانشکده فنی زمزمه تظاهرات شنیده می شود و به نظر می رسد منتظر دستوراتی هستند.»
- در بازار از شدت عمل کاسته و شایع شده که سه نفر پاسبان مجروح، در صحن مسجد شاه افتاده اند. یک نفر غیر نظامی نیز مجروح و در بازار زرگرها افتاده و مغازه فرش فروشی مقابل بازار هم آتش گرفته است.
- متظاهرين پاسگاه راهنمایی میدان شوش را خراب کرده و تلفنهای آن را برده اند.
- ۱۱:۳۵- در انتهای خیابان شاهپور عده ای مغازه داران را تشویق و تحریک می کنند که دکانهایشان را بسته و به جمع تظاهرکنندگان بپیوندند.

۱۵ خرداد - تهران

۱۱:۴۰ - در خیابان ناصر خسرو یک نفر تیر خورده بود که مردم او را به بیمارستان بردند.
- دیوارهای کاخ دادگستری آتش زده شده و شعله از آن بلند است. ^۴ عده ای تابلوهای شرکت واحد و اداره راهنمایی را شکسته، بر سر دیگران می کوبند. آنان به مردم هم حمله می کنند. اوضاع خیلی وخیم است. جلوی کاخ دادگستری پلیسی وجود ندارد.
- حدود ۳۰۰ نفر جلوی کلاتری تجریش تجمع نموده قصد دارند به کلاتری حمله کنند. «عده ای هم به طرف خیابان خلیلی در حرکت هستند.»

۱۱:۴۵ - در چهارراه مخبرالدوله و خیابان اسلامبول عده ای فریاد می زنند: «مردم [مغازه ها را] بپندید.

دانشگاه زیر رگبار مسلسل است. رادیو در دست ما است. ^۵ بازار در دست ما است. شاه خائن را واژگون کنید.» ^۶

- «عده ای در حدود ۴۰۰ نفر از کارگران معادن اطراف کارخانه سیمان دست از کار کشیده و آماده حرکت و تظاهر هستند. این عده آماده حمله به طرف کارخانه و اطراف آن می باشند و تقویت این محل ضروری است.»

۵۳

- یک گروه ۵۰۰ نفری از بازار به طرف میدان اعدام (محمدیه فعلی) و میدان شاهپور (وحدت اسلامی فعلی)، در حالی که شعار «مرده باد شاه» می دهند تظاهرات می کنند. «در این حین رئیس کلاتری ۸ با مسلسل دستی به طرف آنها تیراندازی کرد.»
- «عده زیادی برای اشغال اداره رادیو در میدان ارک به ساختمان رادیو حمله نمودند [که] از طرف ژاندارمها به آنها تیراندازی می شود.»

- «آمبولانسها از چهارراه گلوبندک مرتباً به بازار می‌روند و پس از پر شدن از مجروحین به بیمارستانها می‌روند. در گلوبندک قسمتی از دکانها باز و بقیه بسته است.»

- یک ماشین پلیس با یک موتورسیکلت آتش زده شد. تیرآهنی را جلوی اتومبیلها انداخته، شیشه‌های یک اتوبوس دو طبقه هم خرد شده است. پلیس علی‌رغم آنکه از گاز اشک‌آور استفاده می‌کند، قادر به حفظ انتظامات نبوده، متظاهرین متفرق نمی‌شوند. اوضاع وخیم است. تمام مغازه‌ها بسته است.

- اوضاع گلوبندک و سبزه میدان و بازار آرام شده، در مقابل شمس‌العماره عده‌ای اجتماع کرده و چند اتومبیل را نیز آتش زده‌اند.

- در انتهای بازار کفاشها بین مردم شایع شده که یک نفر افسر طوری مجروح شده که در حال فوت است. ضمناً عده‌ای از دانشجویان علوم پزشکی در حدود ۱۰۰ نفر از مردم را جمع کرده، می‌گویند چون چند نفر از دوستان ما کشته شد [ند] باید ما هم همکاری کنیم. در تجربش نیز تظاهرات شدیدتر شده است.

۱۱:۵۰ - «عده‌ای از دانشجویان دانشگاه [تهران] در جلوی دانشگاه اجتماع نمودند و قصد دارند به چهارراه پهلوی [ولی عصر (عج) فعلی] بروند و در آنجا تظاهراتی نمایند.» همچنین یک دسته ۱۵۰ نفری از دانشجویان در داخل خیابانهای دانشگاه دور زده، سعی دارند دانشجویان بیشتری با خود همراه ساخته به بازار بروند. اما به علت شروع شدن امتحانات شفاهی، تعدادی از دانشجویان رغبتی به پیوستن به جمع آنان ندارند. آنها در گروههای چند نفری از دانشگاه خارج می‌شوند.

- شایع است که دانشگاه تعطیل و عده زیادی از دانشجویان هم کشته شده‌اند. همچنین می‌گویند اداره بی‌سیم و رادیو به تصرف تظاهرکنندگان درآمده است.

- سربازان خیابان سعدی شمالی و جنوبی را اشغال کرده و مغازه‌ها همه بسته است. مأمورین انتظامی در خیابان سعدی جنوبی و اسلامبول بدون توجه به نوع اجتماع مردم و یا رهگذران، جلوی آنها را گرفته، زن و بچه و کاسب محل را که در حال رفتن به خانه‌های خود بودند، کتک زدند. در نتیجه چند زن و بچه مصدوم شده‌اند. جمعیت در حال افزایش است.

- در زندان طرف دادگستری به آتش کشیده شده که مأمورین انتظامی مشغول خاموش کردن آن هستند. باجه‌های بلیت فروشی شرکت واحد را منهدم ساخته‌اند. در ورودی روزنامه‌اطلاعات و شیشه‌های آن را شکسته‌اند.

- «پنج کامیون چترباز به میدان ارک آمد. سمت جنوب میدان ارک [را] آتش زده‌اند و دود بلند است. تیراندازی قطع شد.»

نیز مانع نزدیک شدن اشخاص به اتومبیل‌های آتش گرفته می‌شوند.»

- عده زیادی از طرف میدان سرچشمه به طرف میدان بهارستان در حرکت اند.

۱۲:۱۰ - مغازه‌های خیابان سعدی بسته شده، سربازان گروهان ۸۳، خیابان را بسته‌اند و از رفتن مردم به خانه‌هایشان جلوگیری می‌کنند.

- از سمت تهران نو هیچ اتومبیلی را اجازه نمی‌دهند که وارد میدان فوزیه (امام حسین ع) فعلی) شود. شیشه‌های دو اتوبوس شرکت واحد را شکسته‌اند.

- در میدان سپه متظاهرین اداره تسلیحات ارتش، واقع در جنب اداره راهنمایی، را به آتش کشیده‌اند که دود محوطه میدان را گرفته است.

- چند نفر از تظاهرکنندگان جلوی اتومبیل چیب استیشنی را در مقابل بانک بازرگانی - شعبه بازار - گرفته، سرنشینان آن را پیاده و خود سوار آن شده، فرار کردند.

- «عده‌ای از مخالفین به دانشسرای عالی [دانشگاه تربیت معلم فعلی] حمله برده و قصد دخول دارند. استادان و کارکنان دانشسرا معجلاً تقاضای کمک برای نجات خود دارند.»

- در اثر تیراندازی مأمورین پلیس، متظاهرین از اطراف کلاتری تجریش متفرق شده و در نقاط مختلف به حال تجمع ایستاده‌اند.

۱۲:۱۵ - سالن محمدرضا شاه پهلوی به وسیله متظاهرین آتش زده شده است.

- برای دادگستری که طعمه حریق واقع شد، تقاضای آتش نشانی شده است.

۱۲:۲۰ - سرتاسر مغازه‌های خیابانهای شهباز و شهناز (هفده شهریور فعلی) بسته شده. «مردم وسط خیابانها اجتماع کرده و جلوی اتومبیلها را می‌گیرند. پاسبان و سرباز به هیچ وجه وجود ندارد.»

- «باشگاه ورزشی پارک شهر آتش زده شد. مأموران [ان] آتش برای خاموش کردن آن وارد شدند. یک مغازه چوب، ضلع جنوبی پارک شهر، آتش زده شده است.»

- کلاتری ۲۱ به وسیله متظاهرین محاصره شده و تعداد ۲۰ نفر مأموران از کلاتری دفاع کرده و عده‌ای در حدود پنج هزار نفر با چوب و سنگ حمله نموده، احتمال خلع سلاح مأموران کلاتری می‌رود.

- در تجریش شخصی به نام جواد تقوی با عده‌ای از بازاریان با گفتن «نصر من الله و فتح قریب» مردم را تحریک نموده است.

- وزارت فرهنگ به وسیله تظاهرکنندگان آتش زده شده است.

- ارتباط تلفنی کلاتری ۲۱ قطع شده است.

- در خیابان ری عده‌ای از مردم با چوب و چماق از میدان شوش در حرکت بوده و شیشه مغازه‌ها

- در حدود سه هزار نفر از دزاشیب به تجریش آمده و به کلانتری حمله کرده و عده‌ای پاسبان و غیرنظامی مجروح شده و شایع گردیده که دو نفر به قتل رسیده‌اند. در نتیجه بازار تجریش بسته شده و عده‌ای هم که در خیابان خلیلی بوده‌اند قصد حمله به ساواک تجریش را داشته‌اند که منصرف شدند.^۷

۱۱:۵۵ - حدود ۱۰۰ نفر دانشجو جلوی دانشکده هنرهای زیبا و ۵۰ نفرشان هم جلوی در جنوبی دانشگاه تهران اجتماع کرده‌اند. یک تابلوی بزرگ در جلوی در دانشگاه نصب شده است که بر روی آن نوشته‌اند «خمینی را دیشب گرفته‌اند».

- عبور و مرور در این ساعت در خیابان سعدی به حالت عادی برگشت .
- «سرتاسر [خیابان] لاله زار پایین [جنوبی] کلیه درب و پنجره‌های سینماها خورد [خرد] شده است .»

- «در چهارراه اسلامبول زد و خورد شدیدی بین قوای انتظامی و متظاهرين در گرفته و متظاهرين فرار کردند پلیس در آنجا نسبت به مردم عادی شدت عمل بی جهت به خرج می دهد.»

۱۲:۰۰ - «عده‌ای تحت رهبری غلامحسین سبحانی ، غلامعلی سبحانی ، شیخ فتح‌الله و آقای مرندی در تکیه دزاشیب [ناخوانا] مردم را تحریک نموده و الساعه جمعیت زیادی در بین تجریش و دزاشوب [دزاشیب] زیاد می باشد. و درب مغازه‌ها را بسته‌اند. فعلاً شیخ فتح‌الله و مرندی را

کلاتری گرفته ، اوضاع مشوش است .»

- جمعیت متظاهرين در میدان تجریش قریب ۲۰۰۰ نفر است . تیراندازی از طرف پلیس شروع شد .

- در خیابان مولوی راننده یک فولکس واگن به شماره ط ۳۰۴۸۷۴۱ مردم را به اغتشاش و آشوب تحریک نموده ، می گویند: «صندلی اتومبیل من خونی است و پاسبانان یک نفر را در اتومبیل من کشته اند . مردم مقاومت کنید.»

- در خیابان سعدی شمالی یک مغازه آتش زده شده است .

- عده ای از دانشجویان دانشکده پزشکی اعلام کرده اند چون عده ای از دوستان ما در بازار ، در اثر تیراندازی از بین رفته اند ما نیز دست به تظاهرات می زنیم و مشغول جمع آوری دانشجویان هستیم .

- عده ای از مجتبعین در مقابل فرهنگستان در خیابان شمالی پارک شهر اجتماع نموده و قصد حمله به فرهنگستان را دارند .

۱۲:۰۵ - «میدان بهارستان به کلی بسته شد . پلیس نیز به مردم دستور می دهد در خیابانها کسی توقف نکند و به خانه های خود بروند.»

- جلوی بازار وضع به حال عادی برگشته ، اما بیرون از دادگستری شیشه های در ورودی و پنجره ها را شکستند . تلفنهای عمومی منطقه بازار قطع شده است .

- «چند ماشین آتش نشانی برای خاموش کردن اتومبیلهای آتش گرفته ، به جلوی شمس العماره آمده بودند [که] مورد حمله مردم چوب به دست قرار گرفته و مجبور به بازگشت گردیدند . مردم

را شکسته و شعارهایی بر له خمینی داده‌اند.

- عده‌ای به کلاتری ۶ حمله کرده‌اند. دستور تیراندازی هوایی داده شده ولی کسی زخمی نشده است. اتومبیلی که در مقابل کلاتری بوده، به وسیله متظاهرين خرد شد و مسافرين آن مجروح گردیده‌اند.

- عده‌ای از مقابل کلاتری ۵ به طرف راه آهن حرکت و مردم را وادار به بستن به مغازه‌ها کرده‌اند.

۱۲:۳۰- «در خیابان شاهرضا [انقلاب اسلامی فعلی] تظاهرات زیاد است و [تظاهرکنندگان] قصد دارند به سفارت امریکا بروند. چند کامیون ژاندارم برای جلوگیری آنها رسید، ولی هنوز زد و خوردی نشده است.»

- «اتومبیل شماره قم ۱۷۵۴۹۱۴۱ روبه روی درب دانشگاه [تهران] ایستاده و دو نفر از آنان پیاده و داخل دانشگاه گردیدند. تعدادی از دانشجویان در جلوی دانشگاه شعار مصدق پیروز بت شکن را سر می‌دهند.»

۱۲:۳۵- جلوی بیمارستان سینا یک کامیون آتش زده شده است. ضمناً در حدود ۹۰ نفر در ضلع شمال شرقی پارک شهر مشغول دادن شعار هستند و در ضمن به مغازه‌ها حمله می‌کنند. در میدان توپخانه میان عده‌ای از تظاهرکنندگان و سربازان درگیری به وجود آمد. ضمناً حدود ۵۰۰ نفر از خیابان قوام السلطنه (سی تیر فعلی) و چهارراه یوسف‌آباد به سمت خیابان اسلامبول در حرکت‌اند.

۱۲:۴۰- اوضاع در چهارراه حسن‌آباد وخیم است. به اداره آتش‌نشانی حمله شده ولی جلوگیری به عمل آمد. تظاهرکنندگان جلوی اتومبیلها را می‌گیرند و قصد بلوا و آشوب دارند. ۱۲:۴۵- «قریب ۱۰۰۰۰ نفر در خیابان شاهرضا به طرف [خیابان] تخت جمشید [آیت‌الله طالقانی فعلی] می‌خواهند بروند و شعار می‌دهند: خمینی پیروز است. ماشینهای ژاندارم هنوز نگذاشته‌اند که متظاهرين به طرف سفارت امریکا بروند.»

- در میدان شاه مردم به پمپ بنزین حمله کرده قصد داشته‌اند آن را آتش بزنند. نعشی را نیز با خود حمل می‌کنند.

- عده‌ای در حدود هزار نفر از طرف میدان ژاله (میدان شهدای فعلی) به طرف سه راه ژاله در حرکت بوده و هر چیزی را که در مسیر خود می‌دیدند شکسته‌اند. احتمال دارد که به مجلس شورای ملی هم حمله کنند.

۱۲:۵۰- «در [میدان] توپخانه سربازها سنگر بستند. جلوی [اداره] روزنامه اطلاعات، اول خیابان [احتمالاً ورزش] نیز سنگر بستند. درب روزنامه اطلاعات آتش زده شد. یک جیب ارتش

در جلوی روزنامه اطلاعات واژگون شده است .»

- «در شهر ری تظاهرات شدیدی به وجود آمده اتومبیلهای شرکت واحد از شهر ری حرکت نمی کنند و مردم را به شهر نمی آورند.»^۸

۱۳:۰۰ - «در خیابان شاهپور اتومبیلهای آرتش را که توقف کرده بودند، آتش زده اند.»

- «دکه های بلیت فروشی شرکت واحد، که روی آن مقوا [کشیده] شده بود در نزدیکی میدان [۹] آتش زده شده است.»

- «بر سه راه بوذرجمهری پلیس تسلط دارد. جمعیت هم در میان کوچه های اطراف هستند، به طور پراکنده.»

- «چند دستگاه اتوبوس شرکت واحد در حدود [ناخوانا - احتمالاً میدان توپخانه] آتش زده شده است.»

- «تمام خیابانهای سلسبیل [بخشی از خیابان رودکی]، فردوسی، شهباز و میدان فوزیه بسته است.»

- «تلفنهای [ناخوانا] جنوبی قطع شده است.»

- با واحدهای (؟) ۱۵ الی ۲۰ نفری خرابکاری می کنند.

۱۳:۰۵ - «در چند نقطه شهر که از آب لوله کشی استفاده شده، آبها به رنگ زرد و بعضاً قرمز رنگ می باشد و احتمال می رود که در آب لوله کشی دست برده باشند.»^۹

۱۳:۱۵ - از چند ایستگاه اتومبیل آتش نشانی به سمت میدان توپخانه حرکت کردند.

- تظاهرات در خیابان نادری (جمهوری اسلامی فعلی) و اسلامبول ادامه دارد.

- فشنگ مأمورین کلاتری ۲۱ تمام شده. وضع کلاتری مزبور و کلاتری ۶ خوب نیست.

۱۳:۲۰ - آرامش در پایتخت کاملاً برقرار شده است.

- در حدود ۵۰۰ نفر در دروازه دولا ب اجتماع کرده و با چوب و چماق به مغازه ها حمله نموده اند.

- ارتباط تلفنی کلاتری ۳ قطع شده و عده ای در مقابل کلاتری اجتماع کرده اند که بر اثر تیراندازی متفرق شده اند.

- نیروی کمکی ژاندارمری وارد کلاتری ۲۱ شده و وضع آن نسبتاً آرام گردیده است.

۱۳:۳۵ - «عده ای از متظاهرين به کلاتری ۱۶ حمله کرده اند و می گفتند: پیشوای دینی ما را گرفته اند. بیایید با ما همکاری کنید. ولی از کلاتری به آنها تیراندازی گردید.»

۱۳:۴۰ - عده قلیلی در خیابان استخر (رامین مرادی فعلی) اجتماع کرده اند که با رسیدن مأمورین پلیس متواری شدند.

- در بی سیم نجف آباد (خیابان طیب) عده ای قصد حمله به بی سیم را داشته اند. در چهارراه شاه نیز به وسیله مردم آتش سوزی ایجاد شده است.

۱۳:۴۵- «در خیابان لاله زار صدای چند تیر شنیده شد. ضمناً در خیابان شاه آباد [جمهوری اسلامی فعلی] و چهارراه مخبرالدوله نیز چند تیر شلیک شد. مثل اینکه تظاهرات ادامه دارد.»
- در جاده بین تهران و قم تعداد دو دستگاه اتوبوس شرکت واحد در مسیر جاده گذاشته شده و بدین وسیله مانع عبور و مرور شده اند.

۱۳:۵۰- «عده ای در حدود ۱۰۰ الی ۱۵۰ نفر در میدان ژاله به طرف آب سردار در حرکت و تظاهر بودند. پلیس آنها را متفرق نمود. نامبردگان مجدداً اجتماع نموده و مشغول شعار دادن هستند (شعار: مصدق پیروز است - خمینی پیروز است).»

۱۴:۱۰- «به کارگران و رانندگان شرکت واحد اتوبوس رانی دستور داده شد که در توقف گاههای خود حاضر باشند (صبح کارها و بعد از ظهر کارها) و چنانچه متظاهرين به آنها و محل کار آنها حمله کردند، متقابلاً دفاع نمایند.»

- به طوری که از کمیته جبهه ملی اطلاع داده می شود نارنجک در اختیار متظاهرين گذاشته شده و می خواهند در بازار شروع به نارنجک اندازی و کشت و کشتار نمایند.

- منیرالدین مدنی، سردبیر روزنامه پست تهران، از مصاحبه مطبوعاتی علم (نخست وزیر) و استعفای او خبر داد. اما معلوم نیست که استعفایش قبول شده یا نه؟

- همچنین مدنی اطلاع داد که تعداد ۴۰ نفر صبح امروز در حالی که از منزل بهبهانی بیرون می آمدند بهبهانی اظهار داشته خمینی را گرفته اند، برای آزادی او قیام کنید. شعار «یا مرگ یا خمینی» داده شده. ضمناً به گزارش او جاهای آتش زده شده سینما آرگون و ماشینهای جلوی [ناخوانا] است.

۱۴:۱۵- در میدان قزوین اتومبیلی توسط متظاهرين آتش زده شده و تظاهراتی صورت گرفته است.

۱۴:۴۰- در میدان ژاله عده ای از متظاهرين (مجسمه) عقاب وسط میدان را کنده و شیشه های بانک صادرات و معادن (صادرات فعلی) را شکسته اند.

۱۴:۴۵- «در قنات آباد نزدیک میدان اعدام و بازارچه عده ای پلیس شروع به تیراندازی نموده و چند نفر بچه را زخمی کرده اند. مردم شروع به تظاهر و [دادن شعار] وای حسین - وای حسین، نموده اند. همچنین خبر رسید که شیخ محمدآقا تهرانی، رهبر فداییان اسلام، شب گذشته وارد تهران شده و مخفی است.»

- «جلوی وزارت دارایی یک نفر کشته شده است و نعش را عده‌ای حمل می‌کردند، که پلیس نعش را از متظاهرين گرفت.»

- سازمان آب مورد تهديد متظاهرين قرار گرفته است.

۱۴:۵۰ - در جلوی بازار حریق دامنه داری به وجود آمده و تقاضای اتومبیل آتش نشانی شده است.

- عده‌ای از طرف میدان امین السلطان با چوب و چماق به سمت اداره تبلیغات در حرکت بوده‌اند.

- در خیابان شمشیری نظامی نزدیک پمپ بنزین یک دستگاه اتومبیل به وسیله متظاهرين آتش زده شده است.

- در جلوی دانشگاه عده‌ای در حدود ۵۰۰ نفر اجتماع کرده و دو دستگاه جیب ارتشی را آتش زده‌اند.

۱۵:۰۰ - در سرچشمه به چند نفر از مغازه داران ابلاغ نمودند که فیوزهای برق را خارج و برق

را قطع کنند. در نظر است دستگاه برق را از کار ببندازند.

- در میدان شوش کنار پمپ بنزین متظاهرین اجتماع نموده ، تعداد نیروی انتظامی هم کم است و ممکن است تظاهر کنندگان تصمیم به آتش زدن پمپ بنزین بگیرند.^{۱۰}

- چهار دستگاه اتوبوس نیروی هوایی افسران و درجه داران در شرق خیابان شاه به سمت مهرآباد در حرکت است .

- به رغم اینکه در خیابانهای اسلامبول ، فردوسی ، شاه و چهارراه مخبرالدوله جمعیت هر لحظه رو به تزاید است از مأمورین انتظامی خبری نیست ، فقط یک ماشین پلیس است که مردم را به متفرق شدن دعوت می کند ، اما مردم به حرف آنها گوش نمی دهند.

۱۵:۵- «به طوری که مخبر پست تهران- آقای منیرالدین مدنی) به مأمور ویژه شهروز ، خبر داد با آقای علم^{۱۱} ، نخست وزیر ، مصاحبه مطبوعاتی به عمل آمده که نخست وزیر دستگیر [ی] آقای خمینی را تأیید کرده اند و اضافه نمودند ایشان و یارانش مخالف اصلاحات ارضی هستند و دولت با شدیدترین وجهی با مخالفین مبارزه خواهد کرد و استعفاً دولت هم صحیح نیست .»

۱۵:۱۰- عده ای در حدود دویست نفر در خیابان اقبال در جلوی چاپخانه دولتی (واقع در شمال پارک خیام) اجتماع کرده ، اما تظاهرات نمی کنند. پلیس وجود ندارد.

۱۵:۱۵- «عده ای در حدود ۶۰ نفر در خیابان امیریه بین منیریه و انتظام جلوی اتومبیلهای دولتی

را گرفته و شیشه‌های آنها را شکسته و اتومبیلها را از کار می‌اندازند.»

۱۵:۲۰ - مردمی که در انتهای خیابان سعدی و لاله زار اجتماع کرده بودند با حمله پلیس، به کوچه‌های اتابک، بهار و انتهای لاله زار جنوبی پناهنده شدند. آنها در آنجا هم اجتماع کرده، قصد حمله به مرکز پلیس در میدان توپخانه را دارند.

۱۵:۲۵ - در میدان سرچشمه به چند نفر از مغازه‌داران ابلاغ شده که فیوزهای برق را بردارند چون در نظر است کارخانه برق را خراب نمایند. ضمناً در میدان شوش کنار پمپ بنزین عده زیادی اجتماع کرده و نیروهای پلیس هم به مراقبتهای خود ادامه می‌دهند. متظاهرين تصمیم دارند که پمپ بنزین را آتش بزنند.

۱۵:۳۰ - در خیابان شاپور (وحدت اسلامی فعلی)، اول خیابان ارامنه، عده‌ای تظاهرات کردند که قوای انتظامی نیز به سوی آنان تیراندازی کرد. در این تیراندازی دو کودک ۹ و ۱۱ ساله کشته شدند. به دنبال آن یکی از متظاهرين با خون کشته شدگان در کنار مغازه خرازی فروشی طاهری - که در محل حادثه است - نوشت: «این خون دو کودک است.» از ظهر تاکنون سه نفر در این ناحیه از شهر کشته شده‌اند.

۶۳

- «بنچ دستگاه اتومبیل آرتش به جلوی دانشگاه [تهران] آمد و از آنجا به طرف [میدان] ۲۴ اسفند [انقلاب اسلامی فعلی] رفتند. پلیس کشف کرده در خانه شماره ۲۶۸ جلوی دانشگاه (جلوی چاپخانه دانشگاه) قریب ۲۰۰ نفر دانشجوی در طبقه سوم آن ساختمان اجتماع داشته‌اند [که] اقدام به دستگیری سرکردگان آنها نموده و یک نفر آنها را به وسیله جیب شماره ۵۳۸ به کلاتری بردند. مأمورین نظامی برای اشغال آنجا رفتند. دانشجویان دانشگاه نیز در خیابانهای فرعی اجتماع دارند.»

- «عده‌ای از دانشجویان دانشسرای عالی به یکدیگر ضمن صحبت می‌گفتند که ساعت چهار بعد از نیمه شب امشب در نظر است که [اداره] بی‌سیم را اشغال و تکلیف را یکسره می‌کنیم و اضافه نمودند که دانشجویان دانشگاه تهران و عده کثیری از نقاط مختلف به کمک ما خواهند آمد.»^{۱۲}

- در حدود ۷۰۰ نفر در حوالی کلاتری ۱۵ اجتماع کرده و مأمورین پلیس مشغول متفرق کردن آنها می‌باشند.

- در سبزه میدان و بازار مأمور وجود ندارد. مغازه جواهری لؤلؤ را مخالفین تصاحب نموده‌اند. عده‌ای در حدود ۶۰ نفر در خیابان امیریه جلوی اتومبیلهای دولتی را گرفته شیشه‌ها را شکسته و از کار انداخته‌اند.

۱۵:۳۵ - در بین افراد جبهه ملی در جریان تظاهرات گفته شده ساعت ۱۷:۰۰ دانشجویان دانشگاه تهران برنامه‌ای اجرا نموده و به اداره انتشارات و رادیو حمله خواهند کرد.

۱۵:۴۵ - دو شعار به مضمون «مرگ بر این دیکتاتور خون آشام- دیکتاتور خون می ریزد» در جلوی در جنوبی دانشگاه تهران نصب شده است.^{۱۳}

- عده‌ای در حدود ۱۰۰ نفر در مقابل باشگاه تاج (استقلال) اجتماع کرده که هر آن رو به ازدیاد است. متظاهرين منزلی را که در خیابان ایران قمارخانه بوده با ائاثیه‌اش آتش زده‌اند.

۱۵:۵۰ - عده‌ای در حدود ۶۰۰ نفر از سمت سلسبیل به سمت شمال خیابان و عده‌ای در حدود ۵۰۰ نفر از سمت خیابان کرج به سمت بخش ۱۸ حرکت کرده، قصد رفتن به قسمت شمالی کارخانه پیسی کولا (زمزم فعلی) را دارند.

۱۶:۰۰ - مقابل دانشگاه تهران وضع آرام است و تعداد کمی دانشجوی در داخل دانشگاه تردد دارند. پنج کامیون مأمورین انتظامی در مقابل دانشگاه مستقر است. جیب نیم سوخته هنوز هست.

- در خیابانهای اسلامبول، نادری، لاله زار، ناصر خسرو، بوذرجمهری (جلوی بازار) و میدان سپه نیروهای انتظامی مستقرند و آمد و رفت اشخاص کم است. فعلاً تظاهراتی مشاهده نمی‌شود.

- «در چهارراه یوسف آباد تظاهرکنندگان باجه بست مقابل باشگاه ارامنه را آتش زدند که در حال اشتعال است و در بعضی از چهارراهها چراغهای راهنمایی را شکسته‌اند.»

- نیروهای انتظامی در اطراف کاخهای سلطنتی آمد و شد و سائط نقلیه را کنترل و از عبور آنها جلوگیری می‌کنند. چند دستگاه تانک آرتش در اطراف کاخها، که از ساعت ۱۲ آمده‌اند، هنوز مستقرند.

- «عده‌ای قریب یک هزار نفر از کسبه‌های خیابان آذربایجان، کارون و قصرالدشت، پس از خراب کردن کارخانه پیسی کولا، چوب به دست به طرف قصرالدشت جنوبی حرکت [کرده] و شعار می‌دهند: مرگ بر شاه - زنده باد خمینی. حمله‌کنندگان به کارخانه پیسی کولا و ضمایم آن در قسمت مونتاز و تلویزیونهای آر-سی آ [کارخانجات پارس فعلی] خسارتی وارد [ساخته] و چند دستگاه تلویزیون [را] به غارت برده‌اند. در اینجا از مأمورین انتظامی خبری نیست و قوای انتظامی کلاتری ۱۸ کافی نیست. عناصر مخرب در بخش ۱۸ و حوزه کارخانه پیسی کولا و مغازه‌هایی که باز باشد، غارت می‌کنند.»

- «شش نفر غیرنظامی مبدل [ملبس] به لباس مشکی ساختمان اداره کل سوم را به یکدیگر نشان می‌دادند و می‌گفتند اینجا سازمان امنیت [ساواک] است. باید به حساب اینجا هم برسیم.»

۱۶:۰۵ - عده‌ای در خیابان سلسبیل مردم را تحریک به بستن مغازه‌ها می‌کردند. آنان قصد داشتند که پمپ بنزین قسمت جنوبی سلسبیل را آتش بزنند.

۱۶:۱۵ - عده‌ای در خیابان ایرانشهر تجمع کرده‌اند که مأموران خواستار جلب توجه سازمان امنیت شدند.

- در حدود ۶۰۰ نفر کفن پوشیده و شعار «یا مرگ یا خمینی» با پرچم سیاه از ورامین به طرف تهران حرکت نموده‌اند.

۱۶:۲۰ - «اول خیابان ارامنه بین مأمورین انتظامی و متظاهرين تصادم و دو نفر پسر بچه مورد اصابت گلوله واقع [شدند] که با تاکسی آنها را بردند.»

۶۵

۱۶:۳۰ - جلوی دانشگاه هم اکنون تیراندازی شد که پای یک نفر یخ فروش، نبش خیابان آناطول فرانس و شاهرضا، تیر خورده و او را به منزل دکتر منوچهر نصیرپور (جراح) روبه روی دکه یخ فروشی بردند.

- «در جلوی باغشاه به سمت متظاهرين تیراندازی شد و در سلسبیل دکه‌های شرکت واحد را خورد [خرد] کردند.»

- «در خیابان سیروس دکانها را غارت می کنند. این عده حدود ۵۰۰ نفر تخمین زده شده است.»
۱۶:۴۰ - جمعیت زیادی در خیابان شمشیری، از دروازه قزوین (میدان قزوین فعلی) تا میدان گمرک (رازی فعلی) تجمع کرده، شعار می دهند، مأمورین انتظامی حضور ندارند.

۱۶:۴۵ - در دزاشیب، حدود ۲۰۰ نفر جلوی منزل نخست وزیر جمع شده، ولی تظاهراتی نکرده‌اند.

۱۶:۵۰ - در دهنة سه راه سیروس تا میدان مولوی بین تظاهرکنندگان و مأمورین زد و خورد شروع شده است. پلیس که تعدادشان نسبت به جمعیت کم است، قادر به حفظ انتظامات و برقراری آرامش نیست.

- در دانشگاه تهران شعارهایی که نصب شده بود به وسیله مأمورین پایین آورده شد.^{۱۴}
۱۷:۰۰ - «در خیابان سیروس [شیشه‌های] مغازه‌هایی شکسته شد و بعضیها آتش زده شد و وسائل آنها را به خیابانها ریخته‌اند. البته دکانهای یهودیان را.»

- در طول خیابان بوذرجمهری و ناصر خسرو و ۱۵ دستگاه سواری، کامیون و اتوبوس و ۲ دستگاه موتور شهربانی را آتش زده‌اند.
- «در میدان شاهپور عده‌ای از متظاهرين که عوامل اصلی اغتشاش می‌باشند اجتماع نموده‌اند. پلیس به اندازه کافی وجود ندارد.»
- حدود ۵۰۰ نفر در خیابانهای سلسبیل و رودکی در حرکت‌اند و شعار می‌دهند: «مصدق پیروز است - خمینی پیروز است». تعدادی از آنها به باجه‌های بلیت فروشی شرکت واحد هجوم بردند، ولی با دخالت پلیس - که تعدادشان کافی هم نیست - متفرق شدند.^{۱۵}
- ۱۰: ۱۷- «عده‌ای در خیابان سلسبیل مشغول تظاهرات شدید می‌باشند. پلیس وجود ندارد.
- ۱۵: ۱۷- جمعی در حدود ۳۰-۴۰ نفر از دانشجویان دانشگاه تهران ضمن تظاهراتی و دادن شعار «تا عزل شاه خائن، نهضت ادامه دارد» تلفنهای دانشگاه را قطع کردند.
- «تعدادی از مهاجمین به اداره مجله تهران مصور حمله نموده و تعدادی از در و پنجره آن را شکسته ولی کارگران چاپخانه این مجله و کارکنان آن به مقابله مهاجمین آمده و با نصایح آنها را از ادامه خرابکاری بازداشتند. در همین وقت چند تانک در خیابان ژاله [شهادی فعلی] به آمد و رفت پرداخته و متظاهرين متواری شدند. فعلاً وضع این خیابان آرام است.»^{۱۶}
- در حین مانور در خیابان شاهرضا، جلوی دانشگاه تهران چند نفر مقتول و مصدوم شده‌اند.
- ۲۰: ۱۷- «تأسیسات پستی کولا، تأسیسات تعمیرگاه ثابت پاسال و کلیه مؤسساتی که مربوط به ثابت پاسال بوده و در غرب تهران واقع است نابود شده و از بین برده‌اند. ضمناً به طوری که از روزنامه اطلاعات کسب خبر شد هم اکنون حکومت نظامی اعلام گردید.»^{۱۷}
- «یک دسته از سربازان در حدود قنات آباد تا میدان خیام اقدام به تفرقه جمعیتی که در این حدود آماده تظاهرات و خرابکاری بودند نموده و در نتیجه تیراندازی، یک بچه ۴ ساله و یک بچه ۸ ساله کشته شده و مردم برای اطلاع از وضع کشته شدگان هر لحظه از منازل خارج [می‌شوند]، ولی سربازان به شدت دفاع و حمله می‌کنند. همچنین در این نقطه یک جوان دیگر کشته شده است.»
- «جلوی دانشگاه هم اکنون تیراندازی ادامه دارد. عده‌ای به طرف جنوب خیابان فروردین [۱۲ فروردین فعلی] در فرار هستند.»
- ۲۵: ۱۷- دو نفر در جلوی دانشگاه تهران مورد اصابت گلوله قرار گرفته، زخمی شده‌اند که یکی از آنها از ناحیه کتف تیر خورده و دیگری را با تاکسی بردند.
- ۳۰: ۱۷- در حدود ۸۰۰ نفر از تظاهرکنندگان به طرف میدان ژاله در حرکت‌اند.
- در حدود ۱۰۰۰ نفر قصد حمله به کلاتری ۱۱ را داشته‌اند که دستور جلوگیری داده شد.

۱۵ خرداد- تهران

- در حدود ۲۰۰۰ نفر در خیابان آذربایجان و سلسبیل اجتماع کرده، چند مغازه و باجه بلیت فروشی را آتش زده‌اند.

۱۷:۳۵- در خیابان رشدیه تظاهرات ادامه دارد. تظاهرکنندگان جلوی دانشگاه دامپزشکی مشغول خراب کردن باجه‌های بلیت فروشی و سینما اسکار هستند. پلیس به اندازه کافی نیست. - «در سر پل جنوبی یک اراجه جنگی با فولکس واگنی تصادف کرده و فولکس را به پیاده رو پرت نموده است.

۱۷:۴۰- مردم به سینما اسکار حمله نموده و شیشه‌های آن را شکسته، اتاق چوبی کنار سینما را آتش زده‌اند.

- در سه راه ژاله سرکوچه میرافضلی، یک نفر عابر پیاده از ناحیه مغز هدف گلوله قرار گرفت و آنجا مرد. این واقعه به وسیله سرلشکر میرافضلی^{۱۸} به کلاتری اطلاع داده شد. تیر دیگری هم کمانه کرد و به پای یک دختر بچه ۹ ساله، در صحن حیاط خانه خود، خورد که پایش مجروح و به بیمارستان منتقل شد. تیراندازی که هنوز هم ادامه دارد، بیشتر از طرف کلاتری ۲ و به منظور حفاظت از پمپ بنزین و جلوگیری از حمله بدان انجام می‌گیرد.

۶۷

۱۷:۴۵- «بین مردم شایع شده که تیمسار سپهبد بختیار امشب کودتا خواهد کرد (منظور از [این شایعه] ایجاد ناراحتی و تهییج مردم برای ریختن به خیابانها و [انجام تظاهرات] است).»
۱۷:۵۵- در خیابان ناصرخسرو، مقابل عمارت پست و تلگراف تهران دو نفر از تظاهرکنندگان در نتیجه تیراندازی مأمورین نظامی کشته شدند.

۱۸:۰۰- «به طوری که مأمور ویژه وابسته به جبهه ملی اطلاع می‌دهد تظاهرکنندگان تصمیم دارند از تاریکی شب استفاده نموده و در خیابانها و چهارراهها تظاهرات نموده و مراکز مخالف را همچنان آتش بزنند. «منظور از مراکز مخالف، مراکزی است که تظاهرکنندگان با آنها مخالف می‌باشند.»^{۱۹}

- «مراکز بهایی نشین در خیابان سلسبیل از طرف تظاهرکنندگان مورد تهدید واقع شده است.»
- عده‌ای در حدود ۵۰۰ نفر در چهارراه سیروس لوله‌های آب و تلفن را خراب می‌کردند که به وسیله مأمورین جلوگیری گردیده است.

۱۸:۰۵- «الساعه به حزب ملت ایران اطلاع داده شده و گفته شده است [که] دستور تظاهرات [ات] مربوط به نهضت آزادی است و افراد حزب ملت ایران به هیچ وجه نباید در تظاهرات شرکت کنند و حزب ملت ایران برنامه‌ای در این مورد ندارد. این خبر را فرزین فجر به مسئولین زیردستی گفته است.»

۱۸:۱۵- به علت اینکه آرامش ایجاد شده است اعلام فرمانداری نظامی در تهران تأیید نگردید.^{۲۰}

- جمعیت زیادی در سه راه بوذرجمهری به طرف میدان حسن آباد در حرکت اند.
 ۱۸:۲۰ - پمپ بنزین خیابان اناری از طرف عده ای احاطه شده است .
 ۱۸:۲۵ - در حدود ۵۰۰ نفر در خیابان اسکندری مشغول خرابکاری شده اند و مأمورین قادر به سرکوبی آنان نیست .
 ۱۸:۳۰ - بین چهارراه مولوی و سه راه سیروس به تظاهرکنندگان تیراندازی شد و آنها را متفرق کردند. عده ای از رهبران جمعیت در حدود میدان شاه و خیابان خراسان زندگی می کنند که قرار است امشب در منزل آنها جلساتی تشکیل گردد.^{۲۱}
 - در میدان رشديه ، در جلوی سینما اسکار ، الآن یک ماشین را آتش زدند و جمعیت زیادی مشغول شعار دادن هستند. مأمور انتظامی در اینجا نیست .
 - «ناخوانا» متظاهرين با مشعل خود را برای شب آماده می کنند.»
 - شیشه های « کتابخانه دانشجویان که رو به روی دانشگاه [تهران] است بعد از ظهر امروز شکسته شده ، کتابها را بیرون ریخته اند. در کوچه های اطراف دانشگاه عده ای از دانشجویان چوبهایی که سر آنها با پارچه پیچیده شده ، تهیه کرده اند و با نفت یا بنزین آغشته نموده ، [تا] به منظور آتش زدن استفاده نمایند.»

- «طرف سرچشمه، میدان رشديه و دروازه قزوین وضع آرام است. [تنها] تظاهرات پراکنده ادامه دارد.»

- با استقرار ۴ عدد تانک و تعدادی جیب حامل بی سیم در نواحی میدان سپه، آرامش برقرار شد. در حوالی پارک شهر، بوئژه قسمت شرقی و نزدیک اداره روزنامه اطلاعات، حدود دو هزار نفر به صورت دسته پراکنده اند، اما تظاهرات یا خودنمایی از آنها به چشم نمی خورد. یک راننده تاکسی که جوان است و چهره سبزه دارد در مصاحبه ای، پس از جانبداری از آقای خمینی اظهار داشت که این مرتبه کار دولت یک سره خواهد شد و اضافه نمود که هر روز پادشاهی به ایران می آید و ضرر هنگفتی را به بودجه کشور می رساند. سپس مخالفت خود را با لویح ششگانه ملی ابراز داشته و به بدگویی سازمان امنیت پرداخت که بیهوده مردم را دستگیر می کند و شکنجه می دهد. این موضوع به وسیله دوستانی که در سازمان امنیت دارد برای وی روشن گردیده است.

۱۸:۳۵ - در چهارراه نواب در حدود ۲۵۰۰ نفر اجتماع کرده، قصد تخریب دارند.

۱۸:۴۰ - شیشه های «سینمای اسکار به طور کلی خرد شد. متظاهرین از آنجا به طرف خیابان تبریز سرازیر شدند.»

- در میدان رشديه ماشینی را آتش زده اند.

۱۸:۵۰ - در خیابان سیروس دو نفر مجروح شدند.

- در خیابان چراغ برق، میدان بهارستان عبور و مرور آزاد است ولی پلیس مردم را متفرق می کند. در خیابان ری ازدحام است و صدای تیراندازی به گوش می رسد.

- طبق اطلاع خیابان شهناز و ژاله هنوز شلوغ است، تیراندازی شده و عده ای مجروح شدند.

- ارتباطات تلفنی از میدان بهارستان به طرف جنوب تماماً قطع شده است.

- پلیس در ناحیه بازار کاملاً مسلط است و تظاهراتی وجود ندارد.

- به طوری که در محله کلیمیه بین چند نفر، که صحبت می کردند، استراق سمع شده، قرار است امشب نیز تظاهراتی صورت گیرد. ضمناً در خیابان شهناز که متظاهرین با مأمورین انتظامی در زد و خورد بودند حدود ۱۵ نفر زخمی مشاهده شده است.

- در خیابان شهناز بین ایستگاه ناصری و دروازه دولاب مأمورین انتظامی به تظاهر کنندگان تیراندازی کردند. آرامش در این ناحیه برقرار است. اما دسته های پراکنده که تعدادشان مجموعاً به ۶۰۰ نفر می رسد، در مسیر کوچه ها تجمع کرده اند.

۱۹:۰۰ - عده ای در حدود ۲۵ نفر از دانشجویان در داخل دانشگاه باقی مانده اند.»

۱۹:۱۰ - «تظاهر کنندگان هم اکنون در خیابان نظام آباد به یک تاکسی حمله کردند. پلیس وجود

مصلحت‌محال‌ات تاریخی

نداشت.»

- در میدان فوزیه، اول خیابان صفا و همایون، متظاهرین زیادند و قدم می‌زنند. و در حدود تظاهرات اند.

- «متظاهرین مشغول جمع‌آوری و اعزام کارکنان کوره‌پزها به قم می‌باشند.»
۱۹:۱۵ - مردم مرتباً به اداره برق حمله می‌کنند. تعداد تلفات در این منطقه زیاد است ولی مردم از حمله دست بردار نیستند.

- در حدود ۲۵ نفر در دانشگاه شعار می‌داده‌اند: «دانشگاه در تسخیر ماست»
۱۹:۳۰ - جلوی دانشگاه تهران نیروی انتظامی مستقر است و تظاهراتی نیست.
۱۹:۴۵ - در حدود ۵۰۰ نفر در سه راه سیروس جمع شده و ریل‌های آهنی در عرض خیابان قرار داده و عبور و مرور و سائط نقلیه را قطع کرده‌اند.

۱۹:۵۰ - اکثر مردم به گمان اینکه از ساعت ۱۸ شب حکومت نظامی برقرار و مقررات عبور و مرور ممنوع خواهد بود به هر وسیله است به منزل خود می‌روند.

- در نانواییها عده‌ای ایستاده‌اند و اظهار می‌دارند که نان را برای دو - سه روز خریداری نمایند. چون احتمال دارد مغازه‌ها تا چند روز بسته باشند.

- در حوالی دانشگاه تهران شنیده شده که برای فردا اعلامیه‌هایی درباره تظاهرات چاپ شده است.

۲۰:۰۰ - در تهران حکومت نظامی اعلام شد و قوای انتظامی کاملاً بر اوضاع مسلط هستند.
۲۲:۰۰ - «طبق اطلاع واصله عده‌ای از دانشجویان دانشگاه [تهران] که جزء اخلاط‌گران هستند تصمیم دارند نوار نطق آیت‌الله خمینی را که در روز عاشورا سخن‌رانی نموده، تهیه و در دسترس دانشجویان دانشگاه جهت استماع قرار دهند.»

- «به طوری که از جمعیت تظاهرکننده شنیده شده، اخلاط‌گران تصمیم دارند چنانچه بتوانند روز پنجشنبه (۴۲/۳/۱۶) و جمعه (۴۲/۳/۱۷) عملیات تخریبی و آتش‌سوزی بزرگی ایجاد نمایند.»^{۲۳}

افزون بر گزارشهای فوق که در ساعات مشخصی مخابره شده و زمان دقیق رخدادها را روشن می‌نماید، گزارشهای دیگری نیز از وقایع روز ۱۵ خرداد در دست است که حائز اهمیت است و چگونگی حوادث را در نقاط مختلف تهران و حومه، نشان می‌دهد. از آنجا که این گزارشها فاقد ساعت بوده، و زمان دقیق وقوع حوادث را مشخص نمی‌کند، از این رو بدون توجه به تقدم و تأخر گزارشها و حوادث مورد اشاره و تنها با توجه به اهمیت و تناسب موضوعی حوادث، گزارشهای موجود تنظیم شده است، که به ترتیب زیر نقل می‌گردد.

- «عده‌ای تقریباً در حدود ۲۰۰ نفر به رهبری شیخ جواد، پیش‌نماز مسجد جوادیه (واقع در سرآسیاب دولاب) به قصد خرابکاری در خیابان ژاله به راه افتاده و گیشه‌های بلیت‌فروشی شرکت واحد و درب و پنجره بانک ملی در خیابان ژاله را شکسته و سوزانیده‌اند و سپس مراجعت نموده‌اند.

- در میدان گمرک و چهارراه گلوبندک یک گروه ۲۰۰ نفری پرچمی را که عکس آیت‌الله خمینی بر آن الصاق شده حمل می‌کنند. آنها در حالی که جنازه‌ای را روی دست دارند و مرتباً به جمعشان افزوده می‌شود، به نفع آیت‌الله و در طرفداری از او تظاهرات می‌کنند. مغازه‌داران مغازه‌های خود را دارند می‌بندند.

- عده‌ای که در حدود ۱۰۰۰ نفرند نظم میدان توپخانه را به هم زدند. پلیس به سوی آنها تیراندازی کرد. آنها در حال حمل پارچه‌آغشته به خون وارد خیابان لاله زار شدند. در این خیابان از طبقات فوقانی ساختمانها چوب و تخته برای استفاده این عده ریخته می‌شود.

- حدود ۱۰۰۰ نفر در چهارراه گلوبندک با چوب و چماق به اتومبیل‌هایی که در دسترس دارند حمله کرده، آنها را خرد می‌کنند. اتومبیلی را در جلوی زندان موقت آتش زدند.

- «یک عده ۵۰۰ نفری در حالی که جنازه‌ای را به دوش دارند و لباسهای آنها خونی [است] و چوبهایی در دست آنها دیده می‌شود از سمت بازارچه قنات آباد به سمت میدان اعدام و بازار در حرکت‌اند. آنها در مسیر راه خود ویتترینهای مغازه‌ها را خرد و بعضی از مغازه‌ها را غارت می‌کنند.»

- دانشجویان دانشسرای عالی پس از تظاهرات در داخل دانشسرا به بیرون ریختند و در وسط خیابان شعارهای ضدسلطنت و شاه می‌دهند. آنها جلوی اتومبیلها را گرفته به مردم می‌گویند «استاسیون [ایستگاه] رادیو اشغال [کرده] و مراکز حساس پایتخت را آتش زده‌اند. کارکنان

مصلحت‌محال‌ات تاریخی

- دانشسرا برای حفظ جان خود تقاضای اعزام مأمورین انتظامی را دارند.»
- در مراکز شهر کسبه اغلب مغازه‌هایشان را بسته و منتظر سرانجام تظاهرات اند تا پس از برقراری آرامش مغازه‌های خود را باز کنند.
- تلفنهای عمومی بویژه در خیابانهای مرکزی قطع شده است.
- باجه‌های بلیت فروشی شرکت واحد تخریب شده است. اکثر خطوط اتوبوسرانی از ساعت ۱۱ تعطیل است.
- در خیابانهای جنوب شهر، نوجوانان ۱۵ ساله و پایین تر جلوی ماشینهای دولتی را می‌گیرند و به رانندگان تاکسی و سواری تذکر می‌دهند که چراغهای ماشین خود را روشن نگه دارند. مأمورین انتظامی با تحرکات آنها که همراه با پشتیبانی مردم است مقابله و در چند نقطه نیز اقدام به تیراندازی کرده‌اند.
- ادارات و مدارس از ساعت ۱۱ به حالت تعطیل درآمده، افزون بر این امتحانات نهایی متوقف شده است.
- «شایع است که در بعضی از خیابانها سربازان اسلحه را زمین ریخته و می‌گویند ما به روی برادران خود شلیک نمی‌کنیم.»
- «پلاکتهایی که در دانشگاه بود به وسیله پلیس برداشته شد.»

- «یک عده پشت پارک خیام در خیابان اقبال اجتماع نموده بودند به محض اینکه صدای اربابه‌های جنگی [را] شنیدند به طرف جنوب (خیابان فرح‌آباد [پیروزی فعلی]) فرار کردند.»
- «در جلوی بازار چند تیر به هوا شلیک [شد]. دکتر صفایی و حاجی میرزا عبدالله جوهری که دیروز در منزلی به مخالفین ناهار داده بودند، مانع متفرق شدن جمعیت شدند. فعلاً رهبری مخالفین را در این منطقه این دو نفر به عهده دارند.»
- «در بازار [ناخوانا] آتش سوزی شده است. باجه‌های تلفن و وسایل دولتی آتش زده شده است.»

- از شدت عمل در وضع عمومی بازار کاسته شده. «بین مردم شایع است سه پاسبان معجروح در صحن مسجد شاه به زمین افتاده‌اند. یک نفر نظامی کشته شده و در بازار زرگرها، روی زمین افتاده [است]. مغازه پارچه‌فروشی مقابل بازار آتش گرفته است.»
- «از گلوبندک تا مسجد شاه و مقداری از ناصر خسرو دست پلیس است. بازار و سبزه‌میدان خلوت است. جمعیت در جلوی شمس‌العماره است. چند ماشین در جلوی شمس‌العماره آتش گرفته است.»

۷۳

- در تخریش «در اثر تیراندازی پلیس اجتماع کنندگان از طرف کلاتری متفرق [شده] و در نقاط مختلف به حال تجمع به انتظار ایستاده‌اند.»
- «به طوری که در بین افراد جبهه ملی، که صبح امروز در جریان تظاهرات دخالت داشته‌اند، گفته شده است قرار است ساعت ۱۷ امروز [۱۵ خرداد] دانشجویان دانشگاه [تهران] برنامه‌ای اجرا نموده و به [اداره] انتشارات و رادیو حمله نمایند.»
- دست‌فروشان خیابان ناصر خسرو میز و صندلیها را شکسته و به وسط خیابان می‌ریزند. آنان به اتوبوسهای شرکت واحد حمله کرده، بعضی از آنها را به آتش می‌کشند. مغازه‌داران جلوی شمس‌العماره هم آنها را تحریک و تشویق کرده، چوب و چماق در اختیارشان گذاشته در موقع حمله مأمورین انتظامی، آنها را در مغازه‌های خود مخفی می‌کنند.
- «در خیابان سعدی جنوبی در حدود ۲۰۰ نفر جمع شده‌اند و شعار خمینی پیروز است می‌دهند. مأمورین انتظامی فقط در محوطه توپخانه می‌باشند.»
- «جلوی دانشگاه جیب به شماره ۵۱۴۶ (ژنرال آجودانی کل) هم اکنون در حال سوختن است. ضمناً عده‌ای می‌خواهند به بانک ملی شعبه دانشگاه یا ژاندارمری کل کشور یا مؤسسات نزدیک دولتی حمله کنند. ضمناً زمزمه است که مجسمه شاه را پایین بیاورند.»
- «عده‌ای به حالت دو، که چهار - پنج نفری هستند، از بازار [به سمت] مسجد جامع حرکت کرده [، و می‌گویند مردم دکانها را ببندید. خمینی را گرفتند.»

- حدود ۲۰۰ نفر در بازار بزرگ شعار می دهند: «خمینی خدانگهدار تو - مردم نترسید - خمینی دستگیر شده - مردم مبارزه کنید.» آنها به صورت دستجمعی حرکت کرده ، افسران شهربانی و پاسبانان کلانتری ۸ را تعقیب کرده و گویا دو نفر افسر شهربانی را هم کتک زده اند. آنان به داخل مسجد شاه رفته ، فریاد می زنند «از پاسبانان ذره ای نترسید. ما همگی مانند محمد حسینی هستیم که پاسبانی را در مشهد کشت.»

- جمعی جلوی بازار وسط خیابان ، چند چرخ دستی طوفان را آتش زده اند. جمعیت در حدود ۸۰۰۰ نفر است . به مغازه های رو به روی بازار ، بانکهای اصناف ، صادرات و اداره پست ، با سنگ و چوب حمله شده ، شیشه های آنها را شکسته اند.

- «در خیابان غیائی ، بی سیم نجف آباد ، انتهای شهباز ، تعطیل عمومی اعلام شده است.»

* * *

حوادثی که در روز ۱۵ خرداد در تهران رخ داد بی تردید یک باره صورت پذیرفته ، بلکه ادامه حرکتی بود که چندی پیش از آن آغاز شده بود؛ اگر از پیش زمینه های چند ساله آن صرف نظر کنیم ، باید به تحرکاتی اشاره شود که چند روز پیش از آن در تهران و چند شهر دیگر انجام گرفت و در روز چهارشنبه (۱۵ خرداد) به اوج خود رسید. در گزارشهایی که مأموران ساواک چند روز مانده به ۱۵ خرداد در روزهای ۱۱ و ۱۳ خرداد تهیه کرده اند به وقایعی پرداخته شده است که گویی آن وقایع ، خود مقدمه حوادث روز ۱۵ خرداد بوده است . از جمله در روز شنبه ، ۱۱ خرداد ، در مقابل دانشگاه تهران ، باغشاه و چند خیابان دیگر تظاهراتی انجام گرفت ، که بی درنگ مأموران ساواک چگونگی آن را به سازمان متبوع خود گزارش کرده اند:

«خبر می رسد که در جلوی دانشگاه ، باغشاه ، امیریه ، دروازه قزوین ، خیابان ایران وضع غیرعادی است و تظاهرات ادامه دارد. منزلی که در خیابان ایران می گویند قمارخانه است غارت نموده و فرشها و سایر اثاثیه را برده و آتش زده اند.»

گزارش دیگری که خبر از حوادث روز دوشنبه (۱۳ خرداد) می دهد ، حاکی از این است که جمعیتی در بازار اجتماع کرده ، یکی از آنان ، در حالی که مردم او را بر دوش گرفته اند ، در اعتراض به اقدامات دولت و حمایت و پیروی از امام خمینی به سخن رانی پرداخته است :

«حسین مجاهد روز ۴۲/۳/۱۳ موقعی که جمعیت مخالف وارد بازار شد در بازار خیاطها روی شانه مردم رفت و اظهار داشت ما در مکتب حسین بن علی (ع) تربیت شده ایم و باید آزادی خود را به دست آوریم . امروز به یاری حضرت آقای خمینی قیام نموده ایم . ما می خواهیم که زندانیان بی گناه را آزاد کنند. شعار ما شعار اسلامی است و شعار مخالف نمی دهیم . ما اجازه نمی دهیم که دولت اسرائیل با ایران پیمان دوستی ببندد. برادران بازاری و دانشگاهی همیشه دست اتحاد و

اتفاق به یکدیگر داده و می دهند.»

در بررسی حوادث اواسط خردادماه، که ساواک تحت عنوان «گزارش ویژه» در تاریخ ۲۰ خرداد ۱۳۴۲ بدان پرداخته، وقایع متعددی برشمرده شده است که چند روز قبل از ۱۵ خرداد در تهران رخ داده، در نهایت به حوادث روز ۱۵ خرداد منتهی گردید:

«در تهران بامداد روز عاشورا [دوشنبه ۱۳ خرداد ۱۳۴۲] طبق دعوت و اعلام قبلی گروهی در حدود ۲ هزار نفر مرکب از عناصر منتسب به جمعیت نهضت آزادی و انجمنهای اسلامی وابسته بدان، عوامل طرفدار آیت الله بهبهانی، بقایای فداییان اسلام، اعضای جمعیتها و هیئتهای مذهبی، افراد کمیته بازار جبهه ملی و برخی از بازاریان متعصب که همگی آنها ضمن داشتن پاره ای اختلافات با یکدیگر در تأیید و پشتیبانی از نظریات آیت الله خمینی وحدت نظر دارند در مسجد حاج ابوالفتح، واقع در میدان شاه جمع و به صورت دموکراسیون [راهپیمایی] در خیابانهای ری، سرچشمه، بهارستان، شاه آباد، اسلامبول، فردوسی، شاهرضا، سی متری نظامی، سپه و ناصر خسرو به گردش درآمده و به دادن شعارهایی له خمینی و بعضاً دکتر مصدق و علیه دولت و مقامات عالیة کشور پرداخته و در خاتمه در حالی که از تعداد آنها تا حدودی کاسته شده بود به مسجد سلطانی وارد [شدند] و در آنجا به آنان اعلام شد که بعد از ظهر روز مذکور در مسجد هدایت گرد آیند.

۷۵

... عده مذکور بعد از ظهر روز عاشورا در مسجد هدایت اجتماع و سخنان مکارم شیرازی را استماع [کردند]. آن گاه به طرف مسجد آذربایجانیها که فلسفی واعظ در آن به وعظ می پرداخت رهسپار شده و در بین راه تظاهراتی علیه دولت و له خمینی به عمل آورد [ند]. فردای روز عاشورا [سه شنبه ۱۴ خرداد] مجدداً در مسجد حاج ابوالفتح گردآمده و با عده کثیری (در حدود یکهزار و پانصد نفر) با دادن شعارهای تندتری در همان خط سیر روز قبل به تظاهرات پرداخته و در بعد از ظهر نیز با شکستن در مسجد هدایت که ظاهراً به دستور سید محمود طالقانی بسته شده بود،^{۲۴} وارد این مسجد شده و در خاتمه مجلس به آنان اطلاع داده شد که فردای آن روز (چهارشنبه ۱۵/۳/۴۲) بار دیگر در مسجد سلطانی گرد آیند. عده ای از آنها پس از خروج از مسجد مجدداً در خیابانها به تظاهرات پرداختند که مأمورین انتظامی در میدان توپخانه آنان را، که در حدود ۱۲۵ نفر بودند محاصره و دستگیر کردند.»^{۲۵}

هم زمان و یا اندکی پس از حوادث بعد از ظهر روز عاشورا در تهران، امام خمینی در مدرسه فیضیه قم، سخن رانی تندی علیه دولت و دربار پهلوی ایراد کرد. مستقیماً به محمدرضا شاه با جملات خطابی «من به شما نصیحت می کنم»، «من نمی خواهم تو مثل پدرت بشی»، «ای آقای شاه» و «ای بدبخت» حمله برد. به دنبال آن در شب چهارشنبه (۱۵ خرداد) ایشان، آیت الله

فلسفی و جمعی دیگر از روحانیون و وعاظ در تهران، قم و چند شهر دیگر که در مخالفت با دولت سخن رانی کرده بودند، دستگیر و بازداشت شدند. ساواک انتشار خبر دستگیری آنان را موجب ابراز عکس العمل مردم و راه اندازی تظاهرات روز ۱۵ خرداد در تهران دانسته است: «خبر مربوط به دستگیری خمینی و فلسفی واعظ و سایر روحانیون بامداد روز ۴ شنبه (۱۳۴۲/۳/۱۵) سریعاً در بازار و محافل مذهبی و سایر طبقات مردم تهران منتشر و متعاقب آن زمزمه ابراز عکس العمل و تعطیل دکاکین شنیده شد و جمعی از طرفداران خمینی و سایر روحانیون در این مورد به کوشش و فعالیت پرداختند.»^{۲۶}

هم زمانی حوادث چند روز منتهی به قیام پانزده خرداد با ایام ماه محرم در وقوع رخدادها و تشدید آنها تأثیر شگرفی داشت. چرا که مردم در دهه اول ماه محرم بیش از هر زمان و مناسبت دیگری با شرکت در مراسم عزاداری حسینی، علاوه بر آشنایی با مفاهیم دینی، از مسائل اجتماعی و سیاسی نیز کم و بیش آگاهی می یافتند. بویژه در عاشورای سال ۱۳۴۲ ش که امام خمینی در قم از سیاستهای پنهان و پیدای حکومت پهلوی پرده برداشت و آشکارا بر سلطنت محمدرضا پهلوی حمله کرد، مردم نیز با حضور در دسته های عزاداری از چگونگی اوضاع سیاسی آگاه شدند و در پای منبری که روحانیون به تاسی از امام و دیگر آیات عظام، سخن رانی می کردند، در برابر نقشه های حکومت آماده مقابله می شدند. از سوی دیگر تقارن این ایام موجب شد خبرها سریع تر به گوش مردم برسد به عبارت دیگر چون مردم خود به خود در این مراسم شرکت می کردند، آمادگی لازم برای مقابله و مخالفت با دولت و حکومت را داشتند. بنابراین برترین موقعیت زمانی و مکانی برای انجام این کار فراهم آمده بود.

بنابر گزارشهای ساواک، دولت و مأمورین امنیتی و انتظامی که چندی پیش از روزهای تاسوعا و عاشورا از تصمیم محافل مذهبی مبنی بر ایجاد درگیری میان مأمورین دولتی و مردم و راه اندازی تظاهرات در خیابانهای تهران و چند شهر دیگر آگاه شده بودند، تدبیری به کار بردند که توان انجام هرگونه تحرک را از آنان و مردم سوگووار در این روزها گرفت و بدون دخالت نیروهای انتظامی از برپایی تظاهرات گسترده و بروز زد و خورد در نقاط مهم و مرکز شهرها جلوگیری به عمل آمد. ساواک در گزارش روز ۲۰ خرداد به تحلیل این عامل نشسته است:

علماء و روحانیون مخالف که به تدریج رهبری آنها به عهده آیت الله روح الله خمینی محول می شد تقریباً از ۲ ماه پیش به این طرف در انتظار و رسیدن ایام سوگواری ماه محرم بودند تا آنجا که آیت الله خمینی، که عید نوروز سال جاری [۱۳۴۲ ش] را عزای اعلام نموده بود، به کرات

اظهار داشته بود عید شیعیان در سال جاری در محرم برگزار خواهد شد. حوادثی نظیر واقعه مدرسه فیضیه قم و جریانات تبریز در روز دوم فروردین سال جاری به تشدید اوضاع کمک کرد تا اینکه ماه محرم فرارسید. علماً و روحانیون، بویژه آیت الله خمینی، که عده زیادی از وعاظ و طلاب را به منظور اجرای یک طرح و نقشه تبلیغاتی دامنه دار علیه دولت به شهرستانهای مختلف اعزام داشته بودند در تهران، مشهد، قم و سایر شهرها به شدت مشغول فعالیت شده و دولت را به اتهام پایمال کردن موازین اسلامی، ایجاد روابط با اسرائیل، تقویت و ایجاد تسهیلاتی جهت فرقه بهایی و برخی اقدامات دیگر مورد حمله قرار داده و مخصوصاً در نظر داشتند در روزهای تاسوعا و عاشورا از کثرت فوق العاده دستجات عزادار استفاده [برده] و حتی الامکان تصادماتی بین مأمورین انتظامی و مردم به وجود آورده و از آن بهره برداری بنمایند. ولی طرح عاقلانه عدم مداخله قوای انتظامی در امور دستجات عزاداری در روزهای سوگواری این فرصت را به آنان نداد و مراسم سوگواری تاسوعا و عاشورا در سراسر کشور با نظم و آرامش برگزار شد.»^{۲۷}

این در حالی است که در قم و تهران و برخی دیگر از شهرها، مردم به عنوان عزاداری در روز عاشورا دست به تظاهرات زدند. لیکن بیشتر این تظاهرات با آرامش برگزار می شد؛ به طوری که در گزارش ساواک نیز بدان اشاره شده است که این راهپیماییها بدون درگیری شدید پایان

پذیرفت. با وجود این در روز چهارشنبه (۱۵ خرداد) که با روز سوم شهادت امام حسین (ع)، دوازدهم محرم، مصادف بود و مردم بار دیگر در مراسم عزاداری شرکت می‌کردند، خبر دستگیری امام خمینی، آیت‌الله فلسفی و تعدادی از روحانیون در بین مردم عزادار، منتشر و موجب گردید که با حضور دسته‌های عزادار، صفوف تظاهرکنندگان و مخالفین منسجم‌تر و فشرده‌تر گردد.

«... چون بامداد روز ۴ شنبه نیز برگزاری مجالس روضه خوانی و اجتماع مردم در مساجد به مناسبت سوگواری، همچنان ادامه داشت لذا این امر را نمی‌بایستی در مطلع شدن هر چه بیشتر مردم از خبر بازداشت خمینی و سایر روحانیون و پیوستن به صفوف مجتبعین بی‌تأثیر دانست.»^{۲۸}

ساواک در گزارش دیگری با نام «چگونگی به وجود آمدن وقایع ۱۵ خرداد ۴۲» کوشیده است عوامل متعددی را به عنوان علل و جهات قیام پانزده خرداد برشمارد؛ عواملی که چندان در زمینه و ایجاد آن نقش نداشته، نمی‌توان همه آن علل را در قیام پانزده خرداد، مؤثر دانست:

«چگونگی به وجود آمدن وقایع ۱۵ خرداد ۴۲»

الف) علل و جهات آن: ۱- بیانات تحریک‌آمیز عده مشخصی از وعاظ و روحانیون در طول جریان تقسیم اراضی به خصوص بعد از تصویب ملی آن که در دهه اول محرم، وعظ و سخن‌رانی وعاظ به صورت حادّ و بعضاً توهین به مقدسات ملی و مقامات عالیه درآمد که طبقه عوام را به امکان هر گونه اقدامی آماده نمود.

- ۲- تحریک مالکین و دامن زدن به هر گونه نارضایتیها، به خصوص تقویت روحانیون و فراهم کردن تسهیلات لازم مادی برای علما و وعاظ و عوام الناس و خرابکار.
- ۳- دخالت و تحریک سیاستهای خارجی از طریق عمال پنهانی و آشکار در داخله مملکت.
- ۴- عادات طبقات مرتجع به حمایت از سیاستهای خارجی در تمام طول تاریخ تحولات اجتماعی ایران که در بعضی نقاط هر جنبش ترقیخواهانه در ایران را بر مبنای خواست یکی از سیاستهای خارجی می داند.
- ۵- نرزش دولت در مقابل هر گونه مقاومتهای کوچک سران جنبشها به خصوص روحانیون در ایراد به تصویب نامه‌ها به خصوص مسئله انجمنهای ایالتی و ولایتی و عقب نشینی دولت در این مورد در مقابل وعاظ و روحانیون.
- ۶- شرکت زنان در تصویب ملی و سایر مسائل اجتماعی که از نظر روحانیون مغایر دین تلقی گردید.
- ۷- حمایت پنهانی عده [ای] از رجال سرشناس که مدت‌ها با وابستگی به مقامات عالیه عنوان و شخصیتی کسب نموده بودند، در حالی که خود از طبقه مالکین بودند.
- ۸- مسئله موقوفات و عدم دسترس روحانیون و وعاظ به منابع عادی بی حد و حساب آن پس از تصویب ملی.
- ۹- خصوصیات اخلاقی و عادات ایرانیان در تنقید از مسائل روز.
- ۱۰- انتصابات نابجای بعضی از اشخاصی که از نظر اخلاقی و صحت عمل و از نقطه نظر سیاسی دارای نقاط تاریکی بودند در مشاغل حساس.
- ۱۱- تبلیغات شدید مالکین و روحانیون در مورد مرحله دوم اجرای اصلاحات ارضی دائر به حفظ حقوق خورده [خرده] مالکین که ملازمه اجرای آن تصرفات املاک خورده [خرده] مالکین و حمایت مأمورین در اجرای این نظر به عدم ثبات اصلاحات ارضی و تلفیق این موضوع به عوام الناس.
- ۱۲- درگیریهای کوچک بودن نقشه و طرح مأمورین انتظامی با وعاظ و روحانیون در هنگام تشکیل مجالس مذهبی در بعضی از نقاط، دست‌آویز جالبی برای روحانیون فرصت طلب داشت.
- ۱۳- اثر شایعات. ۲۹

به طوری که از گزارش تنظیم شده فوق پیداست، ساواک سعی می‌کرد اعتراضها و مخالفت‌های ریشه دار و علنی مردم با برنامه‌ها و طرحهایی که کشور را به سمت سیاستهای غربی و غیردینی می‌برد، پوشیده دارد و اذهان مخاطبان خود را در چگونگی به وجود آمدن قیام پانزده

خرداد، به سمتی غیر واقعی و تنها نسبت دادن آن به برخی اختلافات سطحی و مادی سوق دهد. به هر روی در ساعات آغازین روز چهارشنبه، حوادثی در تهران رخ داد که در روند قیام پانزده خرداد حائز اهمیت بود و در مطالعات تاریخی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. توجه به این حوادث، از زوایه‌های مختلف و کنکاش و بررسی هر کدام از آنها، هر چند مختصر، می‌تواند افقهای جدید و قابل مطالعه‌ای را در تاریخ معاصر و انقلاب اسلامی ایجاد کند. در این بخش به طرح موضوعاتی که درباره حوادث روز ۱۵ خرداد در تهران قابل بحث و بررسی است می‌پردازیم. شایان ذکر است که عنوان و شرح این موضوعات بر اسناد و گزارشهای مأموران ساواک - که در آن روز تهیه شده و ما در سطور پیشین همه آنها را آوردیم - استوار است. بنابراین به غیر از مواقع ضروری از مراجعه و پژوهش در منابع دیگر که مجال پر حوصله‌ای را می‌طلبد، پرهیز کرده‌ایم.

۱- محدوده زمانی تظاهرات: بر بالای نخستین گزارشی که از تظاهرات خیابانی در روز ۱۵ خرداد به ساواک تهران ارسال شده ساعت ۹/۱۵ صبح رقم خورده است که نشان می‌دهد در این زمان و یا اندکی پیش از آن، تظاهرات در تهران شروع شده است. به رغم این، گزارش تحلیلی، زمان اجتماع مردم و شروع تظاهرات را حدود یک ساعت پیش از زمان ذکر شده، دانسته است:

«... در حدود ساعت ۸/۳۰ قریب ۴۰۰ نفر از عناصر وابسته به جمعیت نهضت آزادی و اعضای جبهه ملی بازار طبق قرار قبلی در مسجد سلطانی اجتماع کرده بودند که مأمورین انتظامی آنان را پراکنده ساختند. عده مذکور به اتفاق سایرین در بازار و سایر خیابانهای جنوبی و شرقی و میدان بارفروشها، کسبه و اصناف را به تعطیل کار و مغازه‌های خویش دعوت [کردند] و به تدریج گروه کثیری از بازاریان و متعصبین مذهبی در خیابان بوذرجمهری و حوالی بازار گرد آمدند.»^{۳۰}

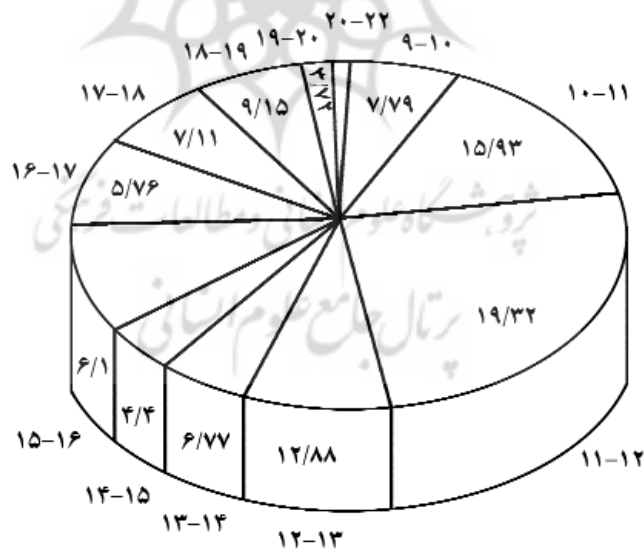
به غیر از این، گزارشهایی وجود دارد که بدون ذکر ساعت بوده و نمی‌توان زمان دقیق آنها را از روی حادثه گزارش شده، مشخص کرد. با توجه به این تعداد از گزارشها به نظر می‌رسد که برخلاف نخستین گزارش ارسالی در ساعت ۹/۱۵ صبح، حادثه یا حوادثی نیز پیش از این ساعت در تهران رخ داده، لیکن در گزارشها به ساعت معینی اشاره نشده است.

آخرین گزارش نیز، که حکایت از ادامه تظاهرات در فردای آن روز (۱۶ خرداد) دارد، در ساعت ۲۲ شب ارسال شده است. از فحوای این گزارش نیز چنین بر می‌آید که حوادث روز به پایان رسیده و تظاهرکنندگان و یا کسانی که از سران تحرکات بوده‌اند، برای ادامه مبارزه در روز

بعد، برنامه ریزی کرده، به دنبال فراهم آوردن مقدمات آن بوده اند. با توجه به گزارشهای ذکر شده که هنگام شروع و زمان پایان حوادث روز ۱۵ خرداد را تعیین می نماید، می توان گفت تظاهرات و درگیریهای متعدد، که در برخی از ساعات طول روز، به اوج خود می رسید، در فاصله دو ساعت یادشده، یعنی از حدود ساعت ۸ صبح تا ۲۲ شب ادامه داشت و بیشترین و شدیدترین وقایع در فاصله آن دو ساعت، رخ داده است.

۲- تراکم حوادث: تعدد گزارشهای ساواک در یک ساعت معین از روز، نشان دهنده میزان تراکم و تشتت حوادث در آن ساعت است؛ به گونه ای که در برخی از ساعتها، تعداد گزارشهای رسیده از وقایع سطح شهر به بیش از ۵۵ گزارش می رسد، در برخی از اوقات هم تعداد آنها از یک یا دو گزارش تجاوز نمی کند. در جدول زیر ساعاتی روز ۱۵ خرداد (از ۹ صبح تا ۲۲ شب - ساعتی که مأموران ساواک اقدام به ارسال گزارش کرده اند-) به تفکیک تعداد گزارشها و درصد تراکم آنها آمده است که نشان می دهد در چه ساعاتی از روز، بیشترین گزارش ارسال شده و به تبع آن در چه زمانهایی حوادث بسیاری رخ داده است. همچنین با توجه به فراوانی درگیریها و تعدد گزارشها، می توان منحنی تراکم حوادث را نیز ترسیم کرد و نشان داد که مسیر زمانی حوادث در طول روز چگونه بوده است.

۸۱

نمودار درصد تراکم حوادث

ساعت	تعداد گزارش	درصد تراکم
۹	۲۳	۷/۷۹
۱۰	۴۷	۱۵/۹۳
۱۱	۵۷	۱۹/۳۲
۱۲	۳۸	۱۲/۸۸
۱۳	۲۰	۶/۷۷
۱۴	۱۳	۴/۴
۱۵	۱۸	۶/۱
۱۶	۱۷	۵/۷۶
۱۷	۲۱	۷/۱۱
۱۸	۲۷	۹/۱۵
۱۹	۱۱	۳/۷۲
۲۰	۱	۰/۳۳
۲۱	۰	۰
۲۲	۲	۰/۶۷

جدول تراکم حوادث در ساعات روز ۱۵ خرداد

گزارش و حوادث

فراوانی و منحنی حوادث روز ۱۵ خرداد

به طوری که از آمار و ارقام مندرج در جدول و نمودارهای پیشین پیداست، بیشترین حادثه در فاصله ساعات ۱۰ تا ۱۲ صبح و در ساعتهای ۱۷ و ۱۸ بعد از ظهر به وقوع پیوسته است. بویژه در ساعتهای ۱۰ و ۱۱ صبح و ۱۸ عصر، زمان به کندی پیش رفته و در طول آن حوادث زیادی رخ داده است. به رغم این، روزنامه اطلاعات در عصر روز ۱۵ خرداد درباره چگونگی تظاهرات و وضع عمومی شهر تهران نوشت:

«... از ساعت دو بعد از ظهر خیابانهای تهران را سکوت و حشمتاکی فراگرفته بود و مردم از ترس به خانه های خود پناه برده بودند...»^{۳۱}

۳- محدوده جغرافیایی: بر اساس گزارش اجمالی که ساواک چند روز بعد از حوادث روز چهارشنبه در ۲۰ خرداد با عنوان «گزارش ویژه درباره بررسی حوادث اخیر» تهیه کرده، نخستین اجتماع در مسجد شاه یا سلطانی (امام خمینی فعلی)، حدود ساعت ۸/۳۰ صبح با تعداد ۴۰۰ نفر صورت گرفته است. بنابراین مسجد شاه که در ابتدای ورودی بازار قرار دارد، نخستین محلی بوده که مردم در آنجا جمع شده، تظاهرات را از آن نقطه شروع کرده اند.

این مسجد در ضلع جنوبی خیابان بوذرجمهری (پانزده خرداد فعلی) تقریباً روبه روی خیابان ناصرخسرو قرار دارد که بیشترین تعداد تظاهرکننده و شدیدترین حوادث نیز از همین حوالی گزارش شده است. گزارشهای متعددی در چند ساعت اول صبح از تجمع مردم و انجام تظاهرات و درگیری پیرامون مسجد شاه و داخل بازار به ساواک تهران ارسال شده است:

«موضوع: وضع بازار گزارش اطلاعات داخلی اداره یکم عملیات
محل: تهران شماره: ۸۳۰/بخش ۳۱۲
عطف به شماره: _____ تاریخ حادثه: ۴۲/۳/۱۵
منبع خبر: مأمور ویژه - محرمانه - تاریخ وصول خبر: ۴۲/۳/۱۵
تقویم: ب- ۲ تاریخ گزارش: ۴۲/۳/۱۵

از ساعت ۹^۱/_۴ صبح امروز چند دسته عزاداری در بازار و حسینیه های بازار مشغول عزاداری بوده اند و عده ای نیز در حدود ۱۵۰ نفر در مسجد شاه اجتماع نموده و قصد تظاهراتی داشته اند ولی چون زمینه برای آنها مساعد نبوده از مسجد خارج شده و به دستجات دیگری که در بازار و حسینیه های آن بوده اند ملحق شده و در این ساعت (۱۰:۳۰) جمعیت به دو هزار نفر بالغ گردیده است و هر لحظه رو به تزاید است و در ضمن عده ای [از] آنها چوب در دست دارند و به مغازه هایی که باز است خساراتی وارد می کنند و مأمورین پلیس که عده آنها محدود است مشغول

تخلیه بازار و افراد و دستجات هستند. به طوری که مأمور ویژه گزارش می دهد تظاهرکنندگان مدعی هستند که آیت الله خمینی و فلسفی واعظ و حاج اشرف کاشانی و نهادندی بازداشت شده اند و باید برای استخلاص آنها اقدام نمایند و به همین جهت فعلاً از بازار بزرگ به طرف خیابان سرازیر شده و با تظاهر در حال حرکت هستند. وضع بازار به این ترتیب کاملاً غیرعادی است.

ضمناً بر اثر تظاهرات شدید و حمله جمعیت به بعضی از مغازه ها از طرف نیروهای انتظامی تعداد ۱۵ تیر هوایی شلیک شده، ابتدا اجتماع متفرق و مجدداً به یکدیگر ملحق شده و با دستجات دیگر در سبزه میدان و خیابان پیروز با پلیس گلاویز و مشغول زد و خورد هستند.»

بر پایه گزارشهای روز ۱۵ خرداد، هر چه از ساعات اولیه صبح دور می شویم و زمان به ظهر نزدیک تر می شود، صحنه تظاهرات و درگیریها، گذشته از اینکه جدی تر می شد و شدت بیشتری می یافت، از مسجد شاه فاصله گرفته در خیابانهای اطراف و کوچه ها و جلو بازار پخش می گردد. به گونه ای که می توان گفت تظاهرات و درگیریهای در فاصله ساعات ۱۰ تا ۱۲، بویژه ساعت ۱۱ صبح - که از تراکم حوادث بیشتری نیز برخوردار بوده - به دو سمت بازار کشانده شده و در دو سوی آن جریان یافته است:

۸۴

۱- غرب بازار: مسجد شاه و خیابان ناصر خسرو که تظاهرات از همین ناحیه آغاز شد، در امتداد این سمت، تا خیابانها و کوچه های محله قدیمی سنگلج، که پارک شهر در مرکز آن واقع است، ادامه یافت. در نقاطی از آن شدت درگیریها و تعداد جمعیت شرکت کننده در تظاهرات آنجا نسبت به نقاط دیگر بیشتر و قابل توجه است. در ساعتهای نزدیک به ظهر، پیوسته گزارشهایی به ساواک رسیده است که علاوه بر اشاره به تعدد و تنوع اقشار تظاهرکنندگان صحنه های درگیری و چگونگی مبارزه را تشریح می کند.

نقاطی همچون خیابان بوذرجمهر غربی، چهارراه مخبرالدوله، چهارراه گلوبندک، ناصر خسرو، امتداد خیابان سپه، مقابل اداره های روزنامه اطلاعات و انتشارات و رادیو، میدان حسن آباد و... همه در این سمت از بازار قرار دارند که گزارشگران ساواک حوادث بسیاری از آن نقاط را منعکس کرده اند. در میان گزارشها به بیش از ۲۰۰ مورد حادثه (اعم از تظاهرات و درگیریها) بر می خوریم که در سمت غرب بازار رخ داده است. ساواک در بخشی از گزارش تحلیلی خود آورده است:

«متظاهرين که در اثر تبلیغات چند روزه و عاظم در منابر کاملاً تحریک و از شنیدن خبر بازداشت خمینی، فلسفی و سایرین عصبانی شده بودند و ضمناً در ساعات اولیه مأمورین انتظامی به میزان کافی در حوالی بازار موجود نبوده و شدت عملی مشاهده نمی کردند لذا بر تجری خود افزوده و

به ساختمان اداره کل انتشارات و رادیو [حوالی میدان ارک - پانزده خرداد فعلی] حمله [بردند] و شیشه های آن را خرد کردند. چون موفق به دخول به این اداره نشدند فعالیت های تخریبی خود را به سایر نقاط شهر گسترش داده و به صورت دستجات مختلف بین ۵۰ الی چهارصد نفری به خرد کردن و آتش زدن اتوبوسها و اتومبیل های دولتی و شخصی، کندن باجه های راهنمایی و فروش بلیت، کیوسک های تلفن، آتش زدن کتابخانه پارک شهر و مغازه ها، ایداً و اذیت افراد کلیمی و بانوان، تخریب میدان های عمومی و غیره مبادرت ورزیده و حتی به برخی از کلاترینها و کارخانه برق نیز حمله بردند که در اثر اعزام نیروهای کمکی نظامی و تیراندازی و کشته و مجروح شدن عده ای از متظاهرين، تظاهرات خاتمه [یافت] ولی بعد از ظهر نیز همین وضع تجدید شد تا اینکه در تهران حکومت نظامی اعلام گردید.»^{۳۲}

۲- شرق بازار: جهت دیگر تظاهرات در بازار، که در خیابان بوذرجمهری به سمت شرق جریان داشت تا چهارراه سیروس و نزدیکی های خیابان ری ادامه یافت. به طوری که تظاهرات در گریه ها در قسمت شرقی بازار، تا محله عودلاجان پراکنده بود. سبزه میدان، سرچشمه، مولوی، شوش، توپخانه و ری از جمله نقاطی است که در این سمت از بازار حوادثی را شاهد بوده و مأموران ساواک نیز گزارشهایی را از آن مناطق تهیه و ارسال کرده اند:

«تاریخ: _____ ساعت ۱۵ روز ۱۵ ماه ۳-۴۲

گوینده: ساواک تهران

گیرنده: اداره یکم عملیات

وسیله ارتباط: تلفن

موضوع: _____

برابر اطلاع در سرچشمه به چند نفر از مغازه دارها ابلاغ نمودند که فیوزها را خارج کنید. برق را قطع کنید. در نظر است دستگاه برق را از کار بیندازند. در میدان شوش کنار پمپ بنزین متظاهرين اجتماع نموده و نیروی انتظامی کم است و ممکن است تصمیم به آتش زدن پمپ بگیرند.»

برای تعیین و تبیین جغرافیایی حوادث روز ۱۵ خرداد در تهران و چگونگی پراکندگی آن در خیابانها و مناطق مختلف شهر لازم است آمار محلها و نقاطی که در آنها حوادثی رخ داده و گزارش در باره آن حوادث به ساواک تهران ارسال شده در دست داشته باشیم، تا با استناد بدان، تراکم جمعیت در نقاط مختلف شهر و نقشه حوادث را در روز یادشده ترسیم کنیم. در جدول زیر نام اماکن و نقاطی که صحنه تظاهرات و درگیریها در این روز بود، به ترتیب الفبا ذکر و در مقابل هر کدام اعدادی نیز درج شده است. این اعداد از لابه لای گزارشها و اسناد موجود

مضامنه مطالعات تاریخی

استخراج شده، به نشانه آنکه در محل مزبور (اعم از محله، میدان و دروازه، چهارراه و خیابان) وقایعی رخ داده و به همان تعداد نیز مأموران ساواک گزارشهایی را تهیه کرده‌اند.

جدول تظاهرات روز ۱۵ خرداد در خیابانها، میداين و... که از گزارشهای ساواک استخراج شده

تعداد گزارش	نقاط جغرافیایی	تعداد گزارش	نقاط جغرافیایی	تعداد گزارش	نقاط جغرافیایی
۱	غیالی (خیابان)	۵	خراسان (خیابان)	۲	آذربایجان (خیابان)
۱	فرح‌آباد (خیابان پیروزی فعلی)	۱	خلیلی (خیابان)	۱	ارامنه (خیابان)
۲	فردوسی (خیابان)	۸	خیام (خیابان)	۲۲	ارک (میدان)
۱	فروردین (خیابان ۱۲ فروردین فعلی)	۳۸	دانشگاه تهران	۱	استخر (خیابان)
۳	فوزیه (میدان امام حسین فعلی)	۳	فزاغیب	۱	اسکندری (خیابان)
۴	قروین (میدان)	۳	دولاب (فروازه)	۱۰	اسلامبول (چهارراه)
۱	قصرالدشت (خیابان)	۵	رشدیه (خیابان و میدان)	۳	اعدام (میدان محمدیه فعلی)
۲	قنات‌آباد	۱۰	رودکی (سلسبیل - خیابان)	۲	اقبال (خیابان)
۱	قوام‌السلطنه (خیابان ۳۰ تیر فعلی)	۳	ری (خیابان)	۱	اسیریه (خیابان)
۱	کارون (خیابان)	۹	ژاله (خیابان - میدان - شهدای فعلی)	۱	امین‌السلطان (خیابان و میدان)
۱۰	گلوبندک (چهارراه)	۱۴	سیره میدان	۱	اناری (خیابان)
۳	گمرک (میدان رازی فعلی)	۵	سرچشمه	۱	انتظام (میدان منیریه فعلی)
۵	لااله‌زار (خیابان)	۹	سعدی (خیابان)	۱	ایران‌شهر (خیابان)
۴	مخبرالدوله (چهارراه)	۱۹	سنگلج (محله)	۳	باب‌همایون (خیابان)
۷	موسوی (خیابان - میدان)	۱۴	سرویس (خیابان مصطفی خمینی فعلی)	۶۲	بازار (محله)
۱	مهران (کوچه)	۱	سی‌متری نظامی	۳۰	بوذرجمهری (خیابان ۱۵ خرداد فعلی)
۳	نادری (خیابان جمهوری اسلامی فعلی)	۶	شاه (میدان قیام فعلی)	۵	بهارستان (میدان)
۱۷	ناصرخسرو (خیابان)	۴	شاهپور (خیابان وحدت اسلامی فعلی)	۲	۲۴ اسفند (میدان انقلاب اسلامی فعلی)
۳	نجف‌آباد (خیابان طیب)	۳	شاهرضا (خیابان انقلاب اسلامی فعلی)	۱	یاچتار
۱	نظام‌آباد (خیابان)	۱	شمشیری (خیابان)	۶	پارک شهر
۱	نواب	۵	شوش (میدان)	۱	پهلوی (خیابان ولیعصر فعلی)
۲	یوسف‌آباد (چهارراه)	۳	شهباز (خیابان ۱۷ شهریور فعلی)	۷	تجریش (میدان)
		۴	شهناز (خیابان ۱۷ شهریور فعلی)	۱	تخت جمشید (خیابان طالقانی فعلی)
		۱	صفا (خیابان)	۱۲	تویخانه (سپه - میدان امام خمینی فعلی)
		۲	عباسی (چهارراه)	۳	حسن‌آباد (میدان)

۱۵ خرداد - تهران

ترسیم نقشه تراکم جمعیت تظاهرکننده در نقاط مختلف شهر و تبیین جغرافیایی تظاهرات و درگیریه‌های روز ۱۵ خرداد بر روی آن، علاوه بر اینکه نقاط متمرکز و توزیع حوادث را برمی‌نماید، جریان و سمت و سوی آن را نیز نشان می‌دهد.

نقشه تراکم جغرافیایی تظاهرات ۱۵ خرداد در تهران

مصلنامه مطالعات تاریخی

به طوری که از جدول حوادث و نقشه تراکم جمعیت تظاهرکننده پیداست تظاهرکنندگان بیشتر در محله های بازار و سنگلج اقدام به تظاهرات کردند، سپس در نقاط دیگر، با انتشار اخبار درگیریها دست به تظاهرات زده اند. به عبارتی همین نواحی، کانون تظاهرات و درگیریهای روز ۱۵ خرداد بوده متناسب با شعاعی که از این کانون پیدا می کند، حوادث نیز فروکش کرده است. به غیر از دو محله بازار و سنگلج، در نقاط دیگر تهران نیز تجمع مردم و تعداد گزارشهای ارسال شده از آن نقاط درخور توجه است:

الف) دانشگاه تهران: اولین خبر تجمع دانشجویان در داخل و جلو در جنوبی آن در ساعت ۱۱/۳۰ صبح منعکس شده است:

«تاریخ — ساعت ۱۱/۳۰ روز ۱۵ ماه ۳-۴۲»

گوینده: ساواک تهران

گیرنده: اداره یکم عملیات

وسیله ارتباط: تلفنی

موضوع: —

هم اکنون عده ای در حدود یکصد نفر مقابل درب جنوبی دانشگاه تهران، در داخل اجتماع نموده و در نظر دارند متناوباً با دسته چهار و پنج نفری به سمت بازار عزیمت و با بازاریان که مشغول مبارزه با پلیس می باشند همکاری نمایند. - ساواک تهران.»

تظاهرات از جلو دانشگاه تهران، در امتداد خیابان شاهرضا (انقلاب اسلامی فعلی) تا میدان ۲۴ اسفند (انقلاب اسلامی فعلی) ادامه یافته، عده ای هم در خیابان فروردین (۱۲ فروردین فعلی) نیز تجمع کرده بودند. نکته مهم اینکه اکثر تظاهرکنندگان را در این حوالی، دانشجویان و دانشگاهیان تشکیل داده، در داخل و یا جلو در جنوبی دانشگاه دست به راهپیمایی و تظاهرات زده اند. افزون بر آن، در جلو دانشگاه و یا خیابانهای اطراف، مردم نیز به جمع آنان پیوسته، در تظاهرات دانشجویی شرکت می جستند. هر چند این ناحیه نسبت به دیگر مناطق، شاهد درگیری نبوده، بلکه بیشتر تظاهرکنندگان به دادن شعار و راهپیمایی می پرداختند:

«گزارش اطلاعات داخلی»

شماره: ۱۷/ضمیمه

تاریخ حادثه: ۴۲/۳/۱۵

تاریخ وصول خبر: ۴۲/۳/۱۵

تاریخ گزارش: ۴۲/۳/۱۵

موضوع: تظاهرات تهران

محل: تهران

عطف بشماره: —

منبع خبر: مأمور ویژه

تقویم: ب - ۲

۱۵ خرداد - تهران

عده‌ای در حدود یکصد نفر از دانشجویان مقابل دانشگاه دست به تظاهرات زده و شعار می‌دهند مصدق بت شکن - ملت تو را می‌خواهد. عده‌ای از عناصر غیردانشجو نیز در اطراف آنها حلقه زده و با آنها هم صدا شده‌اند...»

نکته دیگر، ارتباط میان تظاهرکنندگان بازار و متظاهرين جلو دانشگاه تهران است. از کم و کیف این رابطه اطلاع زیادی از میان گزارشها و اسناد موجود نمی‌توان به دست آورد. اما پیوسته در گزارشهای ارسال شده از تظاهرات دانشجویان و اجتماع مردم در جلو دانشگاه تهران، به این نکته پرداخته شده است، که تظاهرکنندگان با توجه به حوادثی که در بازار رخ داده - از جمله کشته شدن عده‌ای از مردم - در نظر دارند، به آنجا رفته، به متظاهرين در بازار پیوندند:

«تاریخ: _____ ساعت: _____ روز ۱۵ ماه ۳-۴۲

گوینده: ساواک تهران

گیرنده: اداره یکم عملیات

وسیله ارتباط: تلفن

موضوع: _____

۸۹

هم‌اکنون از دانشگاه تهران اطلاع می‌رسد که دانشجویان جبهه ملی، حسین موسویان و بلریان، در دانشکده پزشکی صحبت از دستگیری روحانیون نموده و دانشجویان را برای تظاهراتی تحریک می‌نمایند.»

در گزارش دیگری که به نظر می‌رسد چند دقیقه بعد از گزارش فوق ارسال شده باشد، دوباره موضوع سخن رانی موسویان - یکی از دانشجویان - مورد توجه قرار گرفته است:

«موسویان دانشجوی پزشکی در دانشکده علوم، در حدود صد نفر را جمع نموده و اظهار می‌دارد چون عده‌ای از دوستان ما را در بازار به وسیله تیراندازی از بین برده‌اند ما نیز باید دست به تظاهراتی بزنیم. او الساعه مشغول جمع‌آوری دانشجویان سایر دانشکده‌ها می‌باشد.

ساواک تهران»

به نظر می‌رسد وی بعد از سخن رانی به همراه تعدادی از دانشجویان در داخل محوطه دانشگاه به راهپیمایی پرداخته‌اند تا با گردهم‌آوری جمعی از دانشجویان دیگر دانشکده‌ها به بازار بروند:

«یک دسته ۱۵۰ نفری از دانشجویان دانشگاه به حالت اجتماع مشغول دور زدن در داخل خیابانهای دانشگاه هستند و سعی دارند عده بیشتری را به دور خود جمع نموده و سپس به طرف بازار حرکت کنند.»

البته جمعی از دانشجویان پیش از این به بازار رفته بودند تا در تظاهرات آنجا شرکت نمایند.

در بخشی از گزارشی که احتمالاً در ساعات پایانی روز ۱۵ خرداد تهیه شده آمده است:

«دانشجویان دانشگاه شعارهایی تهیه نموده‌اند. و نیز تعدادی از دانشجویان امروز صبح در

تظاهرات بازار شرکت داشته‌اند...»

وجود چنین ارتباط و آگاهی از وضع دو نقطه متفاوت از شهر، که از دید گزارشگران ساواک پنهان نمانده، حاکی از این است که توجه تظاهرکنندگان در خیابانها و اماکن دیگر شهر، بیشتر به منطقه بازار بوده است و آنجا را کانون اصلی حوادث و قیام می‌دانستند. از این رو در جلو دانشگاه تهران نیز، مردم معترض، بویژه دانشجویان، به دنبال این بودند که علاوه بر عزیمت به بازار و کمک به تظاهرکنندگان در آنجا، نگاهها و توجه مردم حاضر در اطراف دانشگاه و دیگر مناطق را به آن سمت معطوف سازند.

ب) خیابانهای رودکی، کارون، دامپزشکی، سلسبیل - بخشی از خیابان رودکی فعلی - و حوالی کارخانه پیسی کولا (زمزم فعلی) از دیگر نقاطی است که در غرب تهران تظاهرات و درگیریهایی را در روز ۱۵ خرداد شاهد بوده است. نخستین گزارش مربوط به وقوع حادثه در این نواحی در ساعت ۱۳ ظهر ارسال شده است که حاکی از مسدود شدن تمامی مسیر خیابان سلسبیل است.

از گزارشهای متعددی که مأموران ساواک از تحرکات و تظاهرات مردم در خیابانهای رودکی و اطراف آن فرستاده‌اند، پیداست که وجود کارخانه‌های پیسی کولا و شرکت موتناژ تلویزیون آر-سی - آ (RCA) در شدت درگیریها و تظاهرات مؤثر بوده است؛ گزارش مأمور ویژه ساواک در ساعت ۱۶ از حوادث منطقه غرب تهران به شرح زیر است:

«گزارش اطلاعات داخلی»

موضوع: تظاهرات تهران	شماره: ۲۶/بخش ۳۱۲
محل: تهران	تاریخ حادثه: ۴۲/۳/۱۵
عطف بشماره: —	تاریخ وصول خبر: ۴۲/۳/۱۵
منبع خبر: مأمور ویژه	تاریخ گزارش: ۴۲/۳/۱۵
تقویم: ب - ۲	

[...] در این ساعت (۱۶) عده‌ای قریب [به] یکهزار نفر از کسبه خیابان آذربایجان و کارون و قصرالدشت، پس از خراب کردن کارخانه پیسی کولا چوب به دست به طرف [خیابان] قصرالدشت جنوبی حرکت [کرده] و شعار می‌دهند: مرگ بر شاه و زنده باد خمینی.

حمله کنندگان به کارخانه پیسی کولا و ضمام آن در قسمت موتناژ تلویزیونهای آر-سی - آ خساراتی وارد [نمودند] و چند دستگاه تلویزیون [را] به غارت برده‌اند. در اینجا از مأمورین انتظامی خبری نیست و قوای انتظامی کلانتری ۱۸ کافی نیست و عناصر مخرب در بخش ۱۸ و حوزه کارخانه پیسی کولا هر مغازه‌ای که باز باشد غارت می‌کنند.»

در گزارش دیگری از کارگران اهل کن به عنوان کسانی یاد شده است که در حمله به کارخانه

پسی کولا، شرکت مونتاز تلویزیون آر - سی - آ و سینما کارون شرکت کرده، خساراتی را در آن کارخانه ها به بار آورده اند:

«اهالی آبادی کن در مدت عزاداری مرتباً به وسیله چهار نفر آخوند محلی بر علیه دولت و دربار تحریک می شدند و بعد از جریان مدرسه فیضیه، هر هفته آخوندها به منبر رفته و اهالی را گمراه و بر علیه دولت تبلیغ می نمودند. تا اینکه در تاریخ ۴۲/۳/۱۵ کارگران اهل کن به وسیله ماشینهای تصفیه خانه آب به کارخانه پسی کولا و شرکت ثابت پاسال حمله [کرده اند]. خرابکاری مزبور به وسیله کارگران کنی انجام گرفته. ضمناً خساراتی به سینما کارون هم وارد آوردند. حتی تعدادی از تلویزیونها که به غارت رفته، هم اکنون در آبادی کن موجود می باشد.»

از گزارش مزبور و گزارشهای دیگر چنین بر می آید که مردم تظاهر کننده در منطقه غرب تهران (خیابانهای رودکی و حوالی کارخانه پسی کولا) با آگاهی از تعلق تعدادی از کارخانه ها، از جمله کارخانه مونتاز و تعمیر تلویزیون به فردی به نام حبیب ثابت پاسال به آنجا حمله ور شده، قصد تخریب و وارد ساختن خسارت به آن مراکز را داشتند. چون او را فردی بهایی و فراماسونر می دانستند که با اعمال نفوذ در دربار و دولت توانسته بود ثروت هنگفتی به چنگ آورد. مأمور ساواک درباره حمله مردم به شرکتهای متعلق به ثابت پاسال گزارش داده است:

«نمره ۷۸ بخش ۳۱۱»

تاریخ ۴۲/۳/۱۵ ساعت ۱۷۲۰ روز _____ ماه _____

گوینده: صبا

گیرنده: نادری

وسیله ارتباط: تلفن

موضوع: تظاهرات

تأسیسات پسی کولا، تأسیسات تعمیرگاه ثابت پاسال و کلیه مؤسساتی که مربوط به ثابت پاسال بوده و در غرب تهران واقع است نابود شده و از بین برده اند...»

ج) در خیابانهای شاهرضا (انقلاب اسلامی فعلی) و تخت جمشید (طالقانی فعلی) نیز تظاهرات نسبتاً گسترده ای انجام گرفته است که مأمور ساواک تعداد تظاهرکنندگان را در آن نواحی حدود ده هزار نفر برآورد کرده، در ساعت ۱۲/۴۵ گزارشی درباره آن ارسال نموده است. از تظاهرات انجام گرفته در این خیابان هیچ گزارشی دیگری مبنی بر درگیری ارسال نشده و از سرانجام آن هم در اسناد سخنی به میان نیامده است، اما به طوری که گزارش ارسالی نیز بدان اشاره می کند، تظاهرکنندگان قصد داشتند در طول خیابان تخت جمشید به سمت شرق حرکت کنند و در جلو سفارت امریکا - که در تقاطع خیابان مزبور و خیابان مبارزان (شهید مفتاح

مجله مطالعات تاریخی

فعلی) قرار داشت - تجمع کرده یا دست به اقداماتی بزنند:

«نمره ۴۷، بخش ۳۱۱»

تاریخ ۴۲/۳/۱۵ ساعت ۱۲۴۵ روز — ماه —

گوینده: سیروس

گیرنده: نادری

وسیله ارتباط: تلفن

موضوع: تظاهرات

قریب ۱۰۰۰ نفر در خیابان شاهرضا، به طرف تخت جمشید می خواهند بروند و شعار می دهند خمینی پیروز است. ماشینهای ژاندارم هنوز نگذاشته اند که متظاهرين به طرف سفارت امریکا بروند. «تظاهرات و درگیریهای روز ۱۵ خرداد محدود به شهر تهران نبود بلکه در مناطق اطراف تهران هم مردم، دست به تظاهرات زده بودند. گزارشهای معدودی در میان اسناد است که به چگونگی اجتماع و تظاهرات مردم در میدان تجریش و دزاشیب می پردازد. در گزارش ساعت ۱۲ ظهر تعداد تظاهرکنندگان در میدان تجریش، حدود دو - سه هزار نفر برآورد شده، که با توجه به فاصله آن با کانون تظاهرات و درگیریها در تهران - بازار و سنگلج - تجمع این عده از مردم در چنین ساعتی از روز حائز اهمیت است:

«نمره ۳۶، بخش ۳۱۱»

تاریخ — ساعت ۱۲۰۰ روز — ماه —

گوینده: عباسی

گیرنده: نادری

وسیله ارتباط: تلفن

موضوع: تظاهرات

جمعیت متظاهرين در میدان تجریش قریب ۲۰۰۰ نفر است. تیراندازی از طرف پلیس شروع شد. «به رغم اینکه گزارشگر ساواک از وقوع و یا چگونگی آن چیزی نگفته است، اما از اشاره او به اقدام نیروهای پلیس مبنی بر تیراندازی به سوی متظاهرين پیداست که تظاهرات در میدان تجریش نیز چشمگیر بوده است، در درگیریها عده ای هم زخمی یا کشته شده اند. چنین واقعه ای در گزارش دیگر، که زمان ارسال آن دقیقاً معلوم نیست انعکاس یافته است:

«تاریخ — ساعت — روز ۱۵ ماه ۳-۴۲»

گوینده: ساواک تهران

گیرنده: اداره یکم عملیات

وسیله ارتباط: تلفن

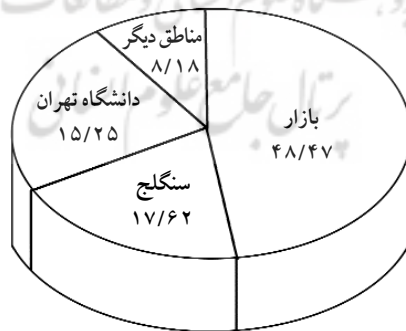
موضوع: —

در حدود سه هزار نفر که از دزاشیب به تجریش آمده بودند به کلانتری حمله کرده و عده‌ای پاسبان و شخصی مجروح [شدند]. شایع است که دو نفر به قتل رسیده، در نتیجه بازار تجریش تعطیل گردید. عده‌ای نیز از خیابان خلیلی به طرف ساواک شمیران حرکت کرده، ولی از حمله به ساواک منصرف گردیدند. ساواک تهران»

افزون بر تظاهرات، در برخی مناطق، سینماها نیز مورد هجوم مردم قرار می‌گرفت. گزارشهای ساواک حاکی از آن است که تعدادی از آنها به آتش کشیده یا ویتزینهای آن مورد حمله واقع شده است: از جمله سینماهای اسکار، کارون و ارگون.

برپایی تظاهرات و وقوع درگیری‌هایی در ورامین، تعطیلی خطوط اتوبوس شرکت واحد در شهری، تجمع کارگران کارخانه سیمان تهران در جلو کارخانه (واقع در جاده خراسان)، از دیگر حوادثی است که در این روز اتفاق افتاده و مأموران ساواک گزارشهایی را درباره آنها به تهران ارسال کرده‌اند. در نموداری که به منظور نشان دادن فراوانی تظاهرات و حوادث در نقاط مختلف جغرافیایی تهران تهیه شده، درصد آماری هر کدام از آن نقاط متفاوت بوده، فاصله چشمگیری از هم دارند. به طوری که از حدود ۲۹۵ فقره حادثه گزارش شده ۱۴۳ حادثه در بازار و نواحی نزدیک بدان، ۵۲ حادثه در محله سنگلج، حدود ۴۵ حادثه در دانشگاه تهران و چند خیابان نزدیک به آن و تعداد ۵۵ حادثه در مناطق دیگر که بیشتر شامل غرب تهران (خیابان رودکی و قصرالدشت و حوالی کارخانه پپسی کولا)، تجریش و چند خیابان دیگر است، اتفاق افتاده است. درصد آماری هر کدام از آنها به ترتیب زیر است:

بازار: ۴۸/۴۷، سنگلج: ۱۷/۶۲، دانشگاه تهران: ۱۵/۲۵ و مناطق دیگر: ۸/۱۸.

نمودار جغرافیایی تظاهرات روز ۱۵ خرداد ۴۲ در تهران

۴- شعارها: عمده شعارهایی که مردم در تظاهرات روز ۱۵ خرداد، در نقاط مختلف تهران سر می‌دادند در حمایت و پیروی از رهبری امام خمینی بوده است: شعارهای «یا مرگ یا خمینی، خمینی پیروز است، یا حسین دیشب کجا بودی - از خمینی یاری کنی» از رایج‌ترین آنهاست که بیشتر در تظاهرات بازار و اطراف آن سرداده می‌شد. علاوه بر آن در جلو دانشگاه هم شعارهایی به نشانه طرفداری از دکتر محمد مصدق، که در احمدآباد مستوفی (غرب تهران)، به حال تبعید و زیر نظر حکومت روزگار می‌گذراند، در میان دانشجویان رایج بوده است که «مصدق پیروز است» معروف‌ترین آنهاست.

در اکثر نقاط تهران، شعارها بیشتر در حمایت و پشتیبانی از امام خمینی بوده است. با توجه به عناوین شعارهایی که در تعدادی از گزارشها به آنها اشاره شده می‌توان دریافت که در نواحی بازار و اطراف آن، اکثر متظاهرين پیروان و طرفداران امام خمینی بوده، در پشتیبانی از ایشان شعار می‌دادند:

«تاریخ — ساعت ۹/۳۰ روز ۱۵ ماه ۴۲/۳»

گوینده: ساواک تهران

گیرنده: اداره یکم عملیات

وسیله ارتباط: تلفن

موضوع: —

... عده‌ای که از بازار کفاشها خارج شده و به طرف مسجد شاه می‌رفتند از مسجد شاه عبور

[کرده] گویا خیال دارند به منزل آقای بهبهانی بروند. شعار آنها یا حسین دیشب کجا بودی - از خمینی یاری کنی. تعداد در حدود ۶۰۰ نفر می‌باشند.»

در گزارش دیگری هم که در حدود ساعت ۱۰ صبح ارسال شده آمده است:

«وضع بازار خیلی آشفته است. تمام قسمت بوذرجمهری، سبزه میدان، خیابان سیروس، خیابان خراسان بسته شده. مردم تظاهرات موضعی تشکیل داده، شیشه‌های چند اتومبیل سواری بنز پلیس را شکستند. شعارهای آنها: «یا مرگ یا خمینی.»

در منطقه دیگری از تهران که از تراکم تظاهرات نسبتاً شدیدی (به غیر از بازار) برخوردار بوده، محوطه و جلو در جنوبی دانشگاه تهران است که بیشتر تظاهرکنندگان شعارهایی در طرفداری از دکتر مصدق، رهبر جبهه ملی ایران، سر می‌دادند. به طوری که پیش از این گفته شد در این ناحیه دانشجویان دانشکده‌های مختلف دانشگاه تهران قشر درونی و بدنه اصلی تظاهرکنندگان را تشکیل داده، راه اندازی تظاهرات نیز عموماً با آنان بوده است. با وجود این مردم عادی نیز به جمع آنان پیوسته اند که در شعاردهی با

دانشجویان هم آواز بودند و آنها را همراهی می کردند.

«مصدق پیروز است» و «مصدق بت شکن» دو شعار اصلی است که در تظاهرات جلو دانشگاه تهران در گزارشهای مربوط به آن ناحیه ذکر شده است. به غیر از این گاهی عده ای از تظاهرکنندگان در این حوالی به طرفداری از امام خمینی شعار داده اند.

علاوه بر شعارهای ذکر شده، دو شعار نیز روی پارچه ای نوشته و بر بالای سردر جنوبی دانشگاه نصب شده بود که در برخی از گزارشها آمده است این شعارها با خون نوشته شده بود: «مرگ بر این دیکتاتور خون آشام» و «دیکتاتور خون می ریزد».

این پلاکارد پارچه ای تا ساعات پایانی روز ۱۵ خرداد همچنان بر سر در دانشگاه بود تا اینکه درخواست می شود شعارها را بردارند:

«هم اکنون خبر می رسد که شعار پارچه ای بزرگ و تعدادی کوچک در سردر جنوبی دانشگاه - که روی آن نوشته دیکتاتور خون... و سایر مطالب مشابه، مقرر فرمایند سریعاً در برداشتن این شعارها اقدام نمایند. موحدی»

به دنبال آن، گزارش دیگری ارسال شد که از پایین کشیدن شعارها توسط پلیس خبر می داد:

«پلاکت هایی که در دانشگاه بود به وسیله پلیس برداشته شد. ساواک تهران»

۵- احزاب: نقش احزاب و گروههای اجتماعی و سیاسی در قیام پانزده خرداد غیرقابل انکار و نیازمند پژوهشی جامع و مستقل است. اما در اینجا لازم است به دخالت و نقش تعدادی از احزاب که در روز ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ فعالیت داشتند و در گزارشهای ساواک نیز بدان اشاره شده، پرداخته شود. در گزارشهای موجود، که از وقایع روز ۱۵ خرداد دقیقه به دقیقه تهیه شده و در بسیاری از آنها به جزئی ترین حادثه و موضوع هم اشاره ای رفته، ذکر نام احزاب فعال و موضوع دخالت آنان در تظاهرات متفاوت و گاه پراکنده است.

در گزارشهای مربوط به بازار از حزب یا گروه خاصی به عنوان تشکیل دهنده یا گروه راه انداز تظاهرات نامی به میان نیامده است و مأموران بدون تفکیک قشر تظاهرکنندگان از مردم عامه سخن گفته اند که در تظاهرات و درگیریها شرکت جسته، علیه حکومت و دولت و به نشانه پشتیبانی از رهبری امام خمینی شعار داده اند. از این رو می توان گفت که در این نواحی تظاهرات و درگیریها، مردمی و به عبارت دیگر خودجوش بوده متظاهرین بیشتر بدون اینکه از سوی گروه و یا حزب مشخصی - به طور گسترده - دعوت به تظاهرات شوند، به کوچه و خیابانها ریخته بودند. افزون بر این، چگونگی و پراکندگی درگیریها و حوادثی که در مسیرهای

تظاهرات نواحی مزبور رخ داده خود دلیل دیگری بر این ادعاست. به سخنی دیگر در اکثر درگیریها، نوع و محل برخوردها از پیش تعیین نشده، بلکه مردم حاضر در تظاهرات با توجه به وجود مراکز تبلیغاتی حکومت، همانند روزنامه اطلاعات ساختمان انتشارات و رادیو، در آن نواحی به آنها حمله برده قصد آسیب رساندن و یا احیاناً تصرف آن مراکز را داشتند. در اسناد ساواک نوع پردازش به این موضوع، با تأکید بر اینکه تظاهرات و درگیریها بدون نقشه از پیش تعیین شده انجام یافته متفاوت است. «به علاوه چنانچه به تعبیر ساواک آشوبگران دارای طرح و نقشه ای بودند، هیچ گاه به خراب کردن و سایل عام المنفعه و آتش زدن کتابخانه و امثال آن که احساسات عمومی را جریحه دار می نماید مبادرت نمی ورزیدند چون افرادی که منظوری به این مهمی (ساقط کردن دولت) را داشته و بخواهند جهت این کار طرح و نقشه ای تنظیم نمایند، مسلماً این اندازه عقل و درایت دارند که بتوانند درک کنند این اقدامات به زیان آنها تمام خواهد شد.»^{۳۳}

به رغم این، در تظاهرات محوطه دانشگاه به گونه ای که مأموران ساواک نیز بدان اشاره نموده اند، و از نوع شعارهای رایج می توان دریافت، برخی هواداران نهضت آزادی و جبهه ملی^{۳۴} ایران بدون ارتباط با تشکیلات و یا ماموریت سازمانی در راه اندازی تظاهرات نقش داشته در میان مردم و دانشجویان فعال بوده اند.

توجه و دقت در نقش احزاب و گروههای فعال در تظاهرات روز ۱۵ خرداد از دید تحلیلگران ساواک پنهان نمانده، در گزارش تحلیلی و اجمالی ۲۰ خرداد ۱۳۴۲، به آن پرداخته اند. از جمله درباره تجمع مردم در بامداد روز عاشورا (۱۳ خرداد ۱۳۴۲) در مسجد حاج ابوالفتح (واقع در خیابان ری بالاتر از میدان قیام) و راهپیمایی در خیابانهای اطراف آنها بحث کرده، ابتکار چنین اقدامی را به نهضت آزادی ایران نسبت داده اند:

«ابتکار این تظاهرات به دلایل و قراین ذیل بیشتر در دست عوامل منتسب به جمعیت نهضت آزادی بود:

- ۱) مشاهده عده ای از عناصر طرفدار این جمعیت در بین متظاهرين .
 - ۲) دادن شعارهایی له مصدق .
 - ۳) دادن شعارهای تند علیه مقامات عالی کشور که مخصوص افراد این جمعیت است .
 - ۴) کشاندن متظاهرين به خیابانهای شمالی شهر و توقف در برابر دانشگاه .
 - ۵) اعلام اینکه متظاهرين بعد از ظهر روز عاشورا در مسجد هدایت حضور به هم رسانند.»^{۳۵}
- در ادامه همین گزارش در بخشی با عنوان «دستجات شرکت کننده در اغتشاش» به فعالیت احزاب در تظاهرات روز ۱۵ خرداد پرداخته، نام گروهها و طبقات فعال نیز ذکر شده است:

«دستجات شرکت کننده در اغتشاش :

در تظاهرات و فعالیتهای مخربی که در تهران صورت گرفته تا آنجا که گزارشهای واصله حکایت می کند طبقات ذیل شرکت داشته اند:

- ۱) عناصر وابسته به جمعیت نهضت آزادی و انجمنهای اسلامی منتسب به این جمعیت .
- ۲) بازاریان طرفدار جبهه ملی .
- ۳) اعضای هیئتهای مذهبی نظیر هیئت قائمیه و جوانان حدّاد و غیره .
- ۴) بقایای فداییان اسلام .
- ۵) طرفداران آیت الله بهبهانی و برخی دیگر از روحانیون .
- ۶) بازاریان متعصب مذهبی .

۷) جمعی از متنفذین و چاقوکشان جنوب شهر و میدان بارفروشها نظیر طیب حاج رضایی .^{۳۶} گذشته از گزارش فوق ، ساواک در گزارش دیگری که چندی بعد از ۱۵ خرداد به چگونگی تظاهرات آن روز پرداخت و در بخش جداگانه ای عوامل و گروههای درگیر در تظاهرات را برشمرده است . در بخشی از این گزارش با عنوان «از نقطه نظر نوع و کیفیت اجتماع» علاوه بر دسته های ذکر شده ، از گروههای دیگری نیز نام برده است که در تظاهرات و درگیریهای روز ۱۵ خرداد دخالت و نقش داشته اند؛ هر چند تهیه کنندگان این گزارش کوشیده اند با مؤثر و دخیل دانستن گروههای متفرقه و یا پررنگ جلوه دادن نقش آنها ، اهداف قیام را در دید مخاطبان خود به سمت و سوی غیر واقعی و کاذب رهنمون شوند .

«ب) از نقطه نظر نوع و کیفیت اجتماع :

- ۱- در درجه اول وابستگان انجمنهای اسلامی نهضت آزادی .
- ۲- بازاریان متعصب وابسته به کمیته بازار جبهه ملی .
- ۳- بازاریان متعصب مذهبی وابسته به دستجات روحانی .
- ۴- کارکنان روزمزد و حقوق بگیر ماهانه بازاریان از سنین ۱۵ الی ۳۵ .
- ۵- عناصر طبقه سوم انقلابی وابسته به بعضی از گروههای منحرف .
- ۶- دستجات وابسته به میدان دارها مانند وابستگان طیب و امثالهم به منظور حفظ خود و تأثیر بیانات مبلغین در این دستجات ساکن جنوب [شهر].
- ۷- اشخاص بیکاره و گرسنه به منظور ارضای عقده های باطنی خود .
- ۸- وابستگان فداییان اسلام .
- ۹- بعضی از دانشجویان ، طلاب انقلابی و خرابکار .^{۳۷}

با وجود همه اینها و با توجه به نوع فعالیتهای و ماهیت شکل گیری هر کدام از احزاب و

گروه‌های نام برده شده - که دارای اختلافاتی نیز بوده‌اند - به سختی می‌توان همه آنها را در تظاهرات و درگیریهای روز ۱۵ خرداد فعال دانست. لیکن به دلیل وحدت هدفی که گروهها و دسته‌های فعال داشته‌اند اذعان تحلیلگران ساواک مبنی بر اینکه گروههای مزبور از پافشاری بر اختلافات خود دست برداشته، اتحاد عمل در پیش گرفته‌اند، درخور توجه و پذیرفتنی است:

«این دستجات و طبقات که در اجتماع مسجد حاج ابوالفتح و سپس دموستراسیون خیابانها در روز عاشورا نیز شرکت داشتند همان طوری که فوقاً ذکر شد گرچه ممکن است با یکدیگر دارای تضادهای فکری و اختلاف نظرهایی بوده باشند، ولی در این اواخر کلیه دستجات فوق جداً از آیت‌الله خمینی طرفداری و پیروی می‌نموده‌اند.»^{۳۸}

با وجود این، در خبری که مأمور ساواک در ساعت ۱۸/۰۵ گزارش کرده است از حزب ملت ایران نام برده شده که به دستور رهبران آن، اعضای حزب از شرکت و فعالیت در تظاهرات منع شده‌اند.

«نمره ۸۷، بخش ۳۱۱- اداره یکم عملیات تاریخ ۴۲/۳/۱۵ ساعت ۱۸۰۵ روز - ماه -

گوینده: سعدی

گیرنده: زمانی

وسیله ارتباط: تلفن

موضوع: تظاهرات

۹۸

الساعه به حزب ملت ایران اطلاع داده شده، گفته شده است دستور تظاهرات مربوط به نهضت آزادی است. افراد حزب ملت ایران به هیچ وجه نباید در تظاهرات شرکت کنند. و حزب ملت ایران برنامه‌ای در این مورد ندارد. این خبر را فرزین فجر به مسئولین زیردستش گفته است.»

«حزب ملت ایران» از جمله احزاب منشعب از «حزب پان ایرانیسم» بود که رهبری آن را داریوش فروهر به عهده داشت. فروهر در سال ۱۳۳۹ ش، پس از آنکه از حزب پان ایرانیسم به دلیل اختلافاتی جدا گردید و «حزب ملت ایران بر بنیان پان ایرانیسم» را بنیاد نهاد که نسبت به حزب پان ایرانیسم موضع تندتری علیه شاه داشت. او در کنگره سال بعد برای اجتناب از مخلوط شدن نام دو حزب در اذهان مردم، عنوان پان ایرانیسم را از حزب خود برداشت که پس از آن حزب تحت رهبری او، به حزب ملت ایران معروف گردید. بحث درباره علل مخالفت و عدم شرکت حزب ملت ایران در تظاهرات ۱۵ خرداد، مستلزم پژوهش گسترده‌ای است. اما تنها ذکر این نکته را بسنده می‌دانیم که به هنگام جدایی فروهر از حزب پان ایرانیسم در سال ۱۳۳۹ ش، آن حزب در صف جبهه مصدق باقی ماند و او در گروه مخالفان رادیکال (تندرو) به فعالیت خود ادامه داد.

۱۵ خرداد - تهران

گذشته از حزب ملت ایران، تعدادی از افراد حزب توده - که در این زمان منحل شده بود، لیکن به فعالیت پنهانی می پرداخت - نیز به مخالفت با قیام پانزده خرداد پرداخت و در اقداماتی که پس از حوادث روز ۱۵ خرداد انجام می دادند، سعی کردند از دخالت در آن دوری بجویند. در گزارشی که در ۱۶ خرداد، به بخش ۳۱۱ اداره یکم عملیات ساواک ارسال شده از مراجعه افراد حزب منحل توده به کارگران شرکت واحد اتوبوسرانی سخن به میان آمده که بر اساس آن می توان گفت حزب توده و افراد وابسته به آن از مخالفان تظاهرات روز ۱۵ خرداد بوده، با آن همراهی نکرده اند:

گزارش اطلاعات داخلی

موضوع: اقدامات افراد حزب منحل توده	شماره: اداره یکم عملیات
محل: تهران - شرکت واحد	بخش ۳۱۱
عطف بشماره: _____	تاریخ حادثه: _____
منبع خبر: قدم	تاریخ وصول خبر: ۴۲/۳/۱۶
تقویم: ب - ۲	تاریخ گزارش: ۴۲/۳/۱۶

اخیراً افراد حزب منحل توده که بین کارگران شرکت واحد اتوبوسرانی می باشند برای تهیه طوماری به منظور تنفر از واقعه ۱۵ خردادماه ۴۲ و تجاوز اخلاص گران به باجه های شرکت و آتش زدن چند دستگاه اتوبوس شرکت به نخست وزیری و پیشگاه شاهنشاه شروع به فعالیت نموده اند که کارگران از اظهار نظر و امضاء طومار فوق خودداری و به افراد خود اعلام نموده اند هرگاه مبادرت به امضاء نمایند، در صورت تغییر حکومت مدرک زنده ای به دست حزب داده شده است و سعی نمایند حتی الامکان از امضاء طفره بروند و خودداری نمایند.

نظریه: به مأمور دستور داده شده که افرادی که چنین تصمیمی دارند شناخته و معرفی نمایند.

اداره سوم»

۹۹

۶- جمعیت: برآورد دقیق آمار جمعیتی که در روز ۱۵ خرداد در خیابانهای تهران و حومه آن به تظاهرات پرداخته اند کاری ناممکن می نماید. اما تخمین آن بر پایه گزارشهای مأموران ساواک که در بسیاری از آنها تعداد مردم تظاهرکننده یا مجتمعیین را نیز قید کرده اند - هر چند به صورت تقریبی - می تواند مفید باشد و مورد بحث و بررسی قرار گیرد. گزارشهای ساواک درباره تعداد مردم تظاهرکننده متعدد و گاه متناقض و متضاد است. در گزارش اجمالی، تعداد تظاهرکنندگان حدود ۴ الی ۶ هزار نفر دانسته شده است، که در روزهای چهارشنبه و پنجشنبه (۱۵ و ۱۶ خرداد ۱۳۴۲) در تظاهرات و درگیریها شرکت کرده اند.^{۳۹} لیکن تنها در یکی از

مطالعات تاریخی

گزارشها که از تجمع مردم در خیابان تخت جمشید (طالقانی فعلی) سخن می گوید، تعداد اجتماع کنندگان نزدیک به ده هزار نفر و در برخی گزارشهای دیگر هشت هزار برآورد می شود که این گفته با آنچه در گزارش اجمالی آمده در تضاد است. با وجود این در گزارش دیگری، ساواک به عده کثیری از مردم اشاره نموده که در تظاهرات شرکت جستند. در بخش جداگانه ای از این گزارش به تعداد شرکت کنندگان در تظاهرات روز ۱۵ خرداد پرداخته شده است:

«ج) از نقطه نظر تعداد

۱- مجموع شرکت کنندگان در مراسم عزاداری ایام محرم که اکثریت آنان از طبقات جنوب شهر بودند، یکصد و پنجاه هزار نفر تخمین زده می شوند.

۲- با توجه به اینکه در میان مجموع مساجد و تکایا و منازل شخصی عزاداری اشخاص تعداد ۳۰ مسجد از نقطه نظر کثرت اجتماع و مبلغین طراز اول هدف اطلاعاتی تخمین زده شود از میان یکصد و پنجاه هزار نفر، حدود پنجاه هزار نفر آن در درجه اول تحت تأثیر تلقینات روحانیون قرار داشتند.

۳- به طور تقریب از میان پنجاه هزار نفر متعصبین، ده هزار نفر در عملیات دموستراسیون و تظاهرات، عامل اصلی بوده اند.»^{۴۰}

به هر روی به نظر می رسد که به علت تخمینهای شخصی مأموران ساواک، در ذکر تعداد تظاهرکنندگان، موجب بروز اختلاف و یا تضادهای یادشده بوده است؛ به طوری که هر یک از آنها با توجه به موقعیت حساس خود و به زعم خویش، اعداد و ارقامی را برای تعداد شرکت کنندگان در تظاهرات و درگیریها اعلام کرده اند. بر اساس اعلام نظر آنان، مجموعاً بیش از بیست هزار نفر در تهران و تجریش در تظاهرات و درگیریها شرکت جستند. (شایان ذکر است که این ارقام و آمار، تقریبی و بر پایه اسناد و گزارشهای ساواک بوده و از لایه لای آنها استخراج شده است و تنها به منظور ملموس نمودن حوادث آن روز ثبت می گردد.)

۷- درگیریها: در یکی - دو ساعت اولیه روز، تظاهرات به آرامی پیش رفته است. در گزارشها خبری از درگیری نیست و تظاهرکنندگان بیشتر راهپیمایی کرده، علیه دولت و به پشتیبانی از امام خمینی شعار می داده اند. لیکن در ساعت ۱۰ صبح نخستین گزارشی که حکایت از حمله پلیس به مردم دارد به شرح زیر ارسال شده است:

«تاریخ — ساعت ۱۰ روز ۱۵ ماه ۴۲/۳

گوینده: ساواک تهران

گیرنده: اداره یکم عملیات اداره کل سوم

وسیله ارتباط: تلفن

موضوع: —

بین ناصر خسرو تا سبزه میدان پلیس به متظاهرین حمله کرد و بین مردم شایع است که در انتهای بازار کفاشها افسری به طوری مضروب شده که در حال مردن است. ساواک تهران»
به دنبال آن، گزارشهای متعددی رسیده که درباره درگیریها و زد و خورد میان تظاهرکنندگان و نیروهای انتظامی است که در برخی از آنها، به شلیک تیرهوایی و مستقیم و یا استفاده از گاز اشک آور اشاره‌هایی رفته است. در این گزارشها باجه‌های راهنمایی و رانندگی، کیوسکهای تلفن، باجه‌های بلیت‌فروشی، اتوبوسهای شرکت واحد، تعدادی از وسایل نقلیه دولتی و شخصی، اداره روزنامه اطلاعات، اداره انتشارات و رادیو، تعدادی از کلاتریها، کاخ دادگستری، مغازه‌هایی که باز بود و به فعالیت خود ادامه می‌دادند، بانکها (بویژه بانک ملی شعبه بازار)، محله‌های بهایی نشین (در خیابان سلسبیل) و دکانهای یهودیان (از جمله در خیابان سیروس) و چند سینما، اماکنی است که تظاهرکنندگان به آنها حمله ور شده، خساراتی را وارد ساخته‌اند. در گزارشی نیز به زمزمه تظاهرکنندگان مبنی بر پایین کشیدن مجسمه محمدرضا شاه اشاره شده است که نشان از تنفر آنان از شخص شاه و اعلان آن به طریقه براندازی نمادهای حکومتی و سلطنتی دارد.

از جمله اداره‌هایی که گزارشهای زیادی درباره حمله به آنها توسط متظاهرین تهیه شده، اداره‌های روزنامه اطلاعات و رادیو است که به دلیل قرار گرفتن آنها در کانون حوادث، چنین امری دور از ذهن نیست. در برخی از آنها خبر رسیده که مردم در و شیشه‌های روزنامه اطلاعات را شکسته و یا آتش زده‌اند و در برخی، علاوه بر اداره روزنامه اطلاعات، از روزنامه کیهان نیز نام برده شده که تظاهرکنندگان قصد حمله به اداره آن روزنامه را داشته‌اند.

«نمره ۶۳-۴۲/۳/۱۵ به ساواک تهران

طبق اطلاع واصله متظاهرین قصد دارند به مراکز روزنامه‌های اطلاعات و کیهان حمله نموده خسارت وارد و احیاناً آتش‌سوزی یا خرابکاری دیگر نمایند. مقرر فرمایید توجه مسئولین و مأمورین انتظامی را به این موضوع جلب نماید.

۴۲/۳/۱۵ - موحدی»

اداره انتشارات و رادیو نیز از جمله محلهایی است که همانند اداره روزنامه اطلاعات بیشترین درگیریها در جلو آن انجام گرفت و توسط متظاهرین به آن حمله شد. لیکن آنچه مأموران ساواک را نگران و مشوش ساخت، اخبار مربوط به قطع شدن برنامه‌های رادیو و احتمال تصرف آن

محلله مطالعات نابری

اداره توسط تظاهرکنندگان است. از این رو به عناوین مختلفی پیشنهاد می‌کنند که «بهتر است اداره رادیو برنامه پخش کند.»

رئیس بخش ۳۱۱ ساواک در گزارشی رسماً انجام چنین کار را خواستار شده است:

«گزارش - موضوع: برنامه رادیو

محترماً معروض می‌دارد با شایعاتی که در شهر در مورد محاصره اداره رادیو به وسیله خرابکاران وجود دارد در صورت تصویب مستدعی است مقرر فرمایند برنامه‌های مقتضی اجرا شود و مردم را به حفظ امنیت و سکوت دعوت نماید. رئیس بخش ۳۱۱ (امضاء) ۴۲/۳/۱۵»
در گریه‌های خیابان ناصرخسرو با حمله نیروهای انتظامی به تظاهرکنندگان آغاز شد و در برخی نقاط، با اوج‌گیری تظاهرات، پس از هشدارهای پلیس و تیراندازی هوایی، تظاهرکنندگان هدف قرار می‌گرفتند. در تعدادی از میداين و خیابانهای پرتجمع نیز قوای مسلح با تجهیزات سنگین، مانند ارابه جنگی (تانک) حاضر شده بودند که از جمله آنها می‌توان خیابان سپه و حوالی آن را نام برد. از چند خیابان هم گزارش می‌رسید که قوای پلیس مورد ضرب و جرح مردم تظاهرکننده قرار گرفتند و تعدادی از آنان مضروب شده به بیمارستانهای نزدیک انتقال یافته‌اند.

۱۰۲

۸- مجروحین و کشته شدگان: منابع موجود، آمار مختلفی از مجروحان و کشته شدگان روز ۱۵ خرداد به دست می‌دهند؛ برخی تعداد آنان را بیش از یک هزار و برخی نیز در حد چند هزار تن بیان کرده‌اند.^{۴۱} لیکن در میان گزارشهای ساواک دو گزارش موجود است که هر دو در ساعت ۱۹ تهیه شده است؛ یکی درباره تعداد زخمی شدگان و دیگری آمار کشته شدگان - اعم از تظاهرکنندگان و نیروهای انتظامی - را معلوم می‌نماید. در این گزارشها علاوه بر آمار مربوط به مجروحین و کشته شدگان تهران، به آمار مربوط به شهر قم نیز اشاره رفته است. همچنین نام بیمارستانهایی که زخمیها در آن بستری شده و یا افرادی که در آن بیمارستانها درگذشته‌اند، ذکر شده است:

«آمار مجروحین حادثه ۱۵ خرداد مستخرجه از گزارشات واصله تا ساعت ۱۹۰۰

۱ نفر	۳ راه ژاله ساعت ۱۷/۴۰
۲ نفر	جلو دانشگاه [تهران] ساعت ۱۷/۲۵
۱ نفر	[خیابان] آتاتول فرانس ساعت ۱۶/۳۰
۲ نفر	خیابان سیروس ساعت ۱۸/۵۰
۱۵ نفر	خیابان شهباز ساعت ۱۸/۵۰

خیابان ناصر خسرو ساعت ۱۱/۴۰	۱ نفر
قم	۱ نفر سرپاسبان
قم	۱ نفر افسر پلیس
قم	۲ نفر افسر ارتش
قم	۵ نفر سرباز
قم	۲۴ نفر
چهارراه گلوبندک [تهران] ساعت ۱۱/۳۰	۲ نفر پلیس
بازار	۳ نفر پلیس
[امام زاده] سیدنصرالدین	۱ نفر
کلاتری ۸	۱ نفر پاسبان
از ۳ راه سیروس تا وزارت کشور ساعت ۱۵/۱۰/۱۰۰	۱ نفر پاسبان
کلاتری ۸	۲ نفر افسر

۱۰۳

جمع	۱۶۴ نفر
و گزارش دیگری که درباره کشته شدگان تهیه شده است .	
«آمار مقتولین حادثه ۱۵ خرداد مستخرجه از گزارشات واصله تا ساعت ۱۹۰۰	
ساعت ۱۶/۲۰ در خیابان ارامنه	۳ نفر پسر بچه
ساعت ۱۷/۲۰ قنات آباد	۲ نفر پسر بچه (۴ ساله و ۸ ساله)
ساعت ۱۷/۲۰ قنات آباد	۱ نفر جوان
ساعت ۱۷/۴۰ سه راه ژاله	۱ نفر جوان
در قم	۲۲ نفر
در منطقه بازار ، صبح	۱ نفر پاسبان
خیابان بوذرجمهری ، بعد از ظهر	۳ نفر
جلوی وزارت دارایی ، ۱۴/۴۵	۱ نفر
ناصر خسرو ، ۱۷/۵۵	۱ نفر
بازار ۱۱/۵۰	۲ نفر
بازار ۱۱/۵۰	۴ نفر پاسبان
بازار ۱۱/۵۰	۱ نفر افسر
بازار ۱۱/۵۰	۱۰ نفر

مضامین مطالعات تاریخی

خیابان مولوی ۱۲/۰۰	۱ نفر پاسبان
قنات [آباد]	۱ نفر
تجریش	۲ نفر
بازار ۱۱/۳۰	۶ نفر
جلو بازار آهنگرها	چند نفر افسر و پاسبان
بازار	۱ نفر
بازار کفاشها	۱ نفر افسر

جمع ۶۴ نفر»

جمع

افزون بر دو گزارش فوق ، دو گزارش دیگر نیز موجود است که اولی فهرست مجروحین و شهدا بر اساس تحقیقات و جستجوهای مأموران ساواک از بیمارستانهای تهران است :
 آمار مجروحین و مقتولین برابر تحقیقاتی که از بیمارستانها به عمل آمده تا ساعت ۱۹۰۰ به شرح زیر است :

بیمارستان ۵۰۰ تختخوابی	۱۱ نفر مجروح
بیمارستان نجمیه	۲ نفر مجروح مرخص شده اند
بیمارستان شماره ۵ بیمه	۵ نفر مجروح
بیمارستان سینا	۴۹ نفر مجروح (سه نفر فوت کرده اند)
بیمارستان شفا	۲۹ نفر مجروح

۱۰۴

در ادامه فهرست اسامی مقتولان و مجروحان به همراه شماره پرونده بایگانی (شماره بازیافت) ، نوع خسارت ، علت ، ساعت و تاریخ ، محل وقوع حادثه و نشانی محل سکونت آنان درج و مشخص شده است .

فهرست اسامی متوفیان و مجروحان ۱۵ خرداد

نام و نام خانوادگی	شماره پرونده	نوع خسارت	علت	ساعت و تاریخ	محل وقوع حادثه	آدرس منزل
۱- ربیاه العسینی	۳۰۵	مقتول	اصابت گلوله	۶ بعد از ظهر ۱۵ خرداد	پستیم نجفآباد	پستیم نجفآباد کوچه نیک
۲- غلامرضا	۳۰۳	اصابت گلوله به پای چپ	تیر خورده	۲ بعد از ظهر ۱۵ خرداد	میدان سیداسمعیل	چهارراه ارج جنب ثانوی حاشی منزل مسجیدی رضوان آباد
۳- علی صوفیجود	۳۰۱	مقتول	اصابت گلوله	۵ بعد از ظهر ۱۵ خرداد	سوی غربی کلات	سوی غربی کوچه کلات منزل فریور شماره ۹ روزروی دانشگاه
۴- علی صوفیجود	۳۰۵	مقتول	تیر خوردن	۱۵ خرداد	اول بوذرجمهری	میدان مولوی باغ فرودس دوروی بیمارستان فرح، قهوهخانه
۵- عبدالله رضایی نادر جانی	۳۱۰	مقتول	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	خیابان پاسار	خیابان کر گلان ایستگاه مدرسه مقابل پایانه پایتقوژی
۶- محمد شیروانی	۱۸۲	مجروح	تیر خوردن به پای چپ	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	پاچنار	خیابان مودت چهارراه رضایی کوچه انصاری
۷- عباس توفا	۳۲۹	مقتول	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	خیابان خیام	خیابان خیام پشت سیدناصرالدین کوچه مرزها بنیست توفا پ ۳۲
۸- زورا طاهر رفاتار	۳۲۸	مقتول	اصابت گلوله	۷ صبح ۱۵ خرداد	گلزار پیچیدین ۱	خیابان چهارصدصدسنگه خیابان پاسی کوچه بنفشه کوچه خیابان شماره ۱۰
۹- احمد بیکرمظفر	۱۰۷	مقتول	اصابت گلوله	۷ صبح ۱۵ خرداد	سیرمیدان	میدان خراش قلعهمرغی اول ۱۲ سوی اتانگی کوچه سوم شماره ۳
۱۰- سارا اناورینظاهری آقابابلی	۳۰۴	مجروح	اصابت گلوله	۵ بعد از ظهر ۱۵ خرداد	دروازه شیران	خیابان کیوان کوچه احسان دروازه شیران منزل چشمدی
۱۱- صدیقه خزین	۳۲۸	مقتول	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۵ خرداد	گلرنگی	خیابان خیام گلرنگی کوچه فردصافی پلاک ۳۹
۱۲- فاطمه جلالی سافلی	۸۶	مقتول	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	چلو اوارچه صابونری	ساحیل انهای خیابان هاشمی دوروی بوستان وینباد کوچه خیابان پاز
۱۳- احمد سروری	۱۲۶	مقتول	اصابت گلوله	۱۵ خرداد	خیابان پهب	شهر سر راه مکتوفه کوچه سینورن پلاک ۳۲
۱۴- علی شجری	۳۲۸	مقتول	تصادف با ماشین پاسبان	۸ صبح ۱۵ خرداد	ناصر سرد	انهای خیابان خانی ایستگاه درغنی کوچه صالحان شماره ۵۸
۱۵- ناصر بیگمیراد	۳۲۹	مجروح	اصابت گلوله	۲ بعد از ظهر ۱۵ خرداد	پاز	کرج خلیج آباد منزل امام علی جنب ثانوی
۱۶- حکیمه ابوالحسنی	۶۲	مقتول	اصابت گلوله	۱۵ خرداد	مولوی	مولوی کوچه دکتر عنبری کوچه معصومی شماره ۱۱۲
۱۷- محمد نصیر اسلامی	۱۱۲	مقتول	اصابت گلوله	۱ بعد از ظهر ۱۵ خرداد	مولوی	مولوی کوچه ۲ شهسارآباد پلاک ۹
۱۸- مهدی فرزادیه	۳۲۱	مجروح	اصابت گلوله	۱ بعد از ظهر ۱۵ خرداد	مقابل بوستان هم	مولوی چهارراه مولوی قهوه خانه آفر کاشی
۱۹- سارا سیاح	۳۰۷	مقتول	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۵ خرداد	شاهپور	میدان شاهپور واز بازارچه شاهپور کوچه انجمن شماره ۱۱
۲۰- سیما فاطمه میرمحمدکاشی	۳۰۹	مجروح	اصابت گلوله	۶ صبح ۱۵ خرداد	شهر	خیابان شهر ایستگاه خراش کوچه باغ شریف منزل میر کاشی

فصلنامه مطالعات تاریخی

نام و نام خانوادگی	شماره پرونده	نوع خسارت	علت	ساعت و تاریخ	محل وقوع حادثه	آدرس منزل
۳۱- کبری محمدنظایی	۳۷۲	سقط زمین	مهررب شدن	۱۷:۱۵ خرداد	پاتار	سواره زندان قفس خیابان خواجه نظام الملک کوچه طابوری، ش ۲۹
۳۲- ابراهیم ولی بیگی	۲۱۱	مهررب	اصابت گلوله	۴ صبح ۱۵ خرداد	کوچه کلاشوی	خیابان پاتار کوچه کلاشوی شیرازی شیرازی کوچه آقا موسی منزل ۴۹
۳۳- داور حسینی	۲۵۷	مهررب	اصابت گلوله	۱ بعدازظهر ۱۵ خرداد	بیدان اری	خیابان شهزاد شیردو طبر کوچه دینار پلازی، ۲۰
۳۴- محمود علیچاقی	۲۹۶	مهررب	اصابت گلوله	۲ بعداز ظهر ۱۵ خرداد	مسگر آباد	خیابان مسگر آباد درب دم خیابان دهسوی دکان عربخانه، ش ۵۹
۳۵- آینه ابوالحسنی	۴۵۸	مهررب	اصابت گلوله	۵ بعدازظهر ۱۵ خرداد	بین راه تهران و رامین	معمولاً یاد عرب و رامین
۳۶- مراد زلفی بانگجهانی	۲۴۴	مقتول	اصابت گلوله به مهر	۱۲ صبح ۱۵ خرداد	زاده	خیابان زاده میمان پروندوی خیابان پرینده کوچه صابری ش ۷
۳۷- حسن رضایی	۳۷۱	مهررب	اصابت گلوله	۲ بعداز ظهر ۱۵ خرداد	شاهپور	خیابان درواز هار کوچه بهاری جنب دکان لباسی پاتار ش ۷۷
۳۸- قمراله پهلوانی	۳۵۰	مقتول	اصابت گلوله	۳ بعداز ظهر ۱۵ خرداد	شیر و خورشید	پاتار از گمرک خیابان شیرخورشید خیابان سواب کوچه نکومی کاشی ۲۴
۳۹- بیژن بیگلری	۲۹۴	مقتول	اصابت گلوله	۱ بعد از ظهر ۱۵ خرداد	موروی	شاهپور کوچه حمام مورم گار و زینودقتر کاشی ۴۶
۳۰- علی اسفندیج	۲۸۶	مقتول	اصابت گلوله	۱۲ ظهر ۱۵ خرداد	بیدان خراسان	ابتدای خیابان مسگر آباد جنب کج بونین شماره ۵۱
۳۱- حسن	۲۵۸	مهررب	اصابت گلوله	بعداز ظهر ۱۵ خرداد	خیابان شهزاد	شهزاد خیابان خیالی شماره ۳
۳۲	۱۰۲	مقتول	اصابت گلوله	۲ بعداز ظهر ۱۵ خرداد	شاهپور	بوز جمهری کوچه طابوری کربانه صیدوی محمد حسینی
۳۳- عباسی	۲۱۹	مقتول	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۶ خرداد	شاهپور	خیابان سرچشمه کوچه میرزا محمود و زلفی کاشی ۴۹۲
۳۴	۲۲۱	مقتول	اصابت گلوله	۱ بعدازظهر ۱۵ خرداد	سواره بوز جمهری	خیابان کلاشوی بخش ۳۳ سواره مطلق آخر خیابان سلجانی ش ۷
۳۵- محمدرضا ذقانی غمگای	۳۵۶	مهررب	اصابت گلوله	۵ بعداز ظهر ۱۵ خرداد	پاتار تالیب السلطنه	پاتار چه تالیب السلطنه زینده به حمام گلشن کوچه تر کها
۳۶- امجد علی پورانه	۶۰	مقتول	اصابت گلوله	۱۵ خرداد	خیابان امین الدوله	بیدان شاه کوچه سرور دست راست کوچه اول شماره ۲۱
۳۷- ملیحه فرحنجی	۲۵	مقتول	اصابت گلوله	۶ بعداز ظهر ۱۵ خرداد	خیابان شهزاد	خیابان شهزاد خیابان شهزاد کوچه کربانه رضوان کاشی ۳۵
۳۸- عصمت زینالی فرید	۲۲۷	مهررب	اصابت گلوله	۴ بعداز ظهر ۱۵ خرداد	دروازه شمیران	دروازه شمیران کوچه صابری ازلی منزل شامل جعفر شماره ۱۲
۳۹- میرزا طابوری	۳۱۲	مهررب	اصابت گلوله	۴ بعداز ظهر ۱۵ خرداد	شهزاد	خیابان شهزاد خیابان جهانبند کوچه سواب کاشی ۹
۴۰- شریکه ارمیانه	۲۸۹	مقتول	اصابت گلوله	۲:۵۵ بعدازظهر ۱۵ خرداد	خیابان شیرخورشید	خیابان شیرخورشید خیابان امین الملک کوچه نکومی کاشی ۵
۴۱- سکیه بدیری	۲۸۱	مقتول	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۶ خرداد	پاتار	خیابان خراسان کوچه کوکشتان کوچه زندانم شماره ۷

شماره پرونده	نام و نام خانوادگی	نوع خسارت	صفت	ساعت و تاریخ	محل وقوع حادثه	آدرس منزل
۴۲	نبیل انصافی قمی	مقتول	اصابت گلوله	۴ بهمن ۱۵ خرداد	نزدک افروز راهمایی	خیابان خواجه نظام الملک ایستگاه اتوبوسی شماره ۴۳۱
۴۳	کبری فرد	مجرورج	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	سواره سیروس	خیابان توری مولی اتوبان خط ۴۲ پشت پناه ایلهک توریس منزل توریس
۴۴	اسماعیل قانچره	مجرورج	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	دروازه غار	دروازه غار بازار حاج غلامعلی کوچه زبانی منزل علاج
۴۵	مورتنک براتی نسب	مجرورج	اصابت گلوله	۴ بهمن ۱۵ خرداد	سواره سیروس	بوفز جمهوری گاراژ گیتی بورد
۴۶	ابوالقاسم کاظمی زاده	مقتول دو نفر	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	بازار	خیابان دزانشیب باغ نظر اول کوچه میرضی ارضی عباس پاشیان
۴۷	محمد انصاری	مجرورج	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۵ خرداد	خیابان سیروس	خیابان خراسان خیابان صفاری چهارراه محمودی کاظمی تاسیری
۴۸	کبری بهرامی	مقتول	اصابت گلوله	۶ بهمن ۱۵ خرداد	خیابان ری	خیابان ری خیابان صفاری نزدیک خیابانخانه رحیمی شماره ۵۴۴
۴۹	علی شکستیزان	مقتول	اصابت گلوله	۶ بهمن ۱۵ خرداد	خیابان توریس	توریس شرقی ۱۰ توریس تقاطع پلکی ۱۰۰
۵۰	فریح الله گریزیا	مجرورج	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	خیابان شهیار	درب دوم مسگر آباد شهیر توریس کوچه اول خیابان درویش تر ۱۲
۵۱	فضل الله محمدحاجی	مقتول	اصابت گلوله	۴ صبح ۱۵ خرداد	مولوی	تتیمم نجف آباد خیابان شهرام کوچه قالی شوران درب ۴۳
۵۲	سیدحسین طالبی	مجرورج	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۵ خرداد	سواره میدان	خیابان خورادیه ۱۰ توری دوم کوچه حسینی شماره ۴
۵۳	رضا بهرزدی	مجرورج	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	بازارچه مولوی	مولوی بازارچه صابون پیرخانه کوچه دکتر صفقی کاظمی ۲۰۲
۵۴	جهان آذر	مجرورج	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۵ خرداد	ناهی خسرو	خیابان ارنگاه کوی کاروانان ساخته امینهای وزارت کمرکات
۵۵	علیجه واقعی	مقتول	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	بازار	خیابان زمین پهل اول خیابان درید کاظمی ۱۶
۵۶	حسین آقایی	مجرورج و قطع	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	بازار	میدان خراسان نزدیک میدان مجلسی کوچه ابدولیت کاظمی ۷
۵۷	محمدحاجیم خورادیان	مجرورج مقتول	اصابت گلوله	۳ بهمن ۱۵ خرداد	بازار	خیابان خورادیه کوچه مسجد قویو خانه حسین زاده
۵۸	حسین قربان زاده	مجرورج	اصابت گلوله	۳ بهمن ۱۵ خرداد	سیروس	نارنگی خیابان دست راست منزل خندان دست
۵۹	نبیل علی آهری	مجرورج	اصابت گلوله	۱۵ خرداد	خیابان جهان پناه	شهباز جنبین جهان پناه کوی صاحب الزمان کاظمی ۲۹
۶۰	تجهلی	مجرورج	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۵ خرداد	میدان امام	دروازه غار کوچه مصومین قویو خانه علی
۶۱	محمد	مجرورج قطع دست	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	میدان توریس	نرسیده به تیرنگول خیابان توریس خیابان تقاطع زوزوری حمام لنگلی
۶۲	محمد مرادی	مجرورج	اصابت گلوله	۵ صبح ۱۵ خرداد	شهباز	خیابان شهباز خیابان همایون کوچه صفایی کاظمی ۲۹۵

فصلنامه مطالعات تاریخی

نام و نام خانوادگی	شماره پرونده	نوع خسارت	علت	ساعت و تاریخ	محل وقوع حادثه	آدرس منزل
۳۳- ابراهیم ابراهیمزاده	۳۷۷	سورج	اصابت گلوله	۱۷/۵ خرداد	خیابان امام	خیابان آریانا خیابان نیروی چینی خرابباروروشی باقرزاده
۳۴- صدیقه دهقانی	۳۷۸	مقتول	اصابت گلوله	۱۲ ظهر ۱۵ خرداد	بابار آهنگرها	دهمتری گرگان کوچه انبیرا ۱۱۱ کانی ۸
۳۵- احمد واحدی	۳۷۰	سورج	اصابت گلوله	۱۲ ظهر ۱۵ خرداد	خیابان بوذرجمهری	خیابان شهناز ایستگاه خانی کوچه سراج گراز چهرمی
۳۶- مریم حاج ثیری	۱۳۹	مقتول	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۵ خرداد	ایستگاه ترودقلو	اصدیه شهناز خیابان قوام کوچه مرفی مسجد شماره ۷۸
۳۷- محرم کمال	۱۸۹	سورج	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۵ خرداد	بوذرجمهری	خیابان بوذرجمهری نوردوزخان شماره ۱۴
۳۸- فخری پورزاسن	۴۵۶	مقتول	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۶ خرداد	بابار آهنگرها	میدان زاده فرح آباد مقابل کوکولا خیابان انبیرا چهارراه ووق کانی ۶۱
۳۹- بیژن زرین‌پوش	۴۴۴	سورج	اصابت گلوله	۱۷/۵ صبح ۱۵ خرداد	بوذرجمهری نو	خیابان روی کوچه باغ آصف‌الدوله کوچه چایخانه
۴۰- بتول قاری	۴۲۶	سورج	اصابت گلوله	۵ بعدازظهر ۱۵ خرداد	میدان خراسان	اول ترودقلو کوچه کشمیری منزل ابراهیم قاری شماره ۲۱
۴۱- رحمت‌الله سمایی	۲۸۱	سورج	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۵ خرداد	مورای	صدرالاشرف لب خط‌آهن کوچه حقیقی‌باشی کانی ۱۱۶
۴۲- احمد کبلی	۴۱۳	سورج	اصابت گلوله	۵ بعدازظهر ۱۵ خرداد	خیابان شه	خیابان مسگر آباد روزبوی اهل حق کوچه علیزاده شماره
۴۳- زینا رابطی	۴۲۲	سورج	اصابت گلوله	۱۲ ظهر ۱۵ خرداد	خیابان شاهپور	خیابان شاهپور کوچه نهرالهی منزل منجم باشی
۴۴- حسن ستاری	۴۲۰	سورج	اصابت گلوله	۱۲ ظهر ۱۵ خرداد	امریه	امریه چهارراه مورالسلطان کوچه خنیا پلاک ۲۴
۴۵- قاری‌آله بوسقی	۳۱۹	سورج	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	شهناز	شهناز ایستگاه انبیرا خیابان آنتان کوچه سوم دستچاپ درب سوم منزل پورزاسنی
۴۶- حسن خجسته خداینده	۳۲۷	سورج	اصابت گلوله	۱ بعدازظهر ۱۵ خرداد	ناقص خسرو	خیابان فرح آباد سواره سبزه خیابان عبدالعزیز کوچه اول کانی ۹
۴۷- حسین آله کورکستانی	۳۳۳	سورج	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	سواره زاده	خیابان میرآسیاب هولاب کوچه ایران شماره ۴۲
۴۸- زهرا ابوالحسنی	۴۵۱	مقتول	اصابت گلوله	۵ بعداز ظهر ۱۵ خرداد	چین راه دزاسن، تهران	خیابان محمدآباد عرب
۴۹- سنجیه مهابادی	۴۱۹	مقتول	اصابت گلوله	۵ بعداز ظهر ۱۵ خرداد	وزاسن	وزاسن محمدآباد عرب
۵۰- ناصر ابراهیمی	۴۵۷	سورج	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	سوروس	خیابان نرش میدان نرش ایستگاه‌باشی روی چهارراه گادری اکر ابراهیمی
۵۱- علیرا سجادی	۱۱۰	چین	دندان مقتول	۴ بعداز ظهر ۱۵ خرداد	بابار	نرسیده به چهارراه تیموری خیابان گلستانی شماره ۶۹
۵۲- ابرالقاسم قطاروروردی	۶۹	سورج	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۵ خرداد	سوروس	کوچه عربستان کوچه حاج‌زینان خان کانی ۲۲
۵۳- محمود تفضیلی	۳۲۸	سورج	اصابت گلوله	۹/۵ صبح ۱۶ خرداد	سرم اسفند	خیابان نارنگ خیابان بهمن غریب کانی ۱۵۵

نام و نام خانوادگی	شماره پرونده	نوع خسارت	علت	ساعت و تاریخ	محل وقوع حادثه	آدرس منزل
۴۸- روح انگوز جابری	۴۰۱	مقتول	اصابت گلوله	۴:۱۵ بهمنظر ۱۵ خرداد	تویخانه	خوابگاه نظام الملک کوچه نعل منزل حیاطچه
۴۹- غفار مهدی	۴۳۳	مقتول	با شلیک ارتش تصادف	۷ صبح ۱۵ خرداد	ناصر خسرو	دروازه دروازه خیابان صفا جنب سرای پیرآباد کوچه جهان دوست کاشی ۳۳
۵۰- عباس جلاصی	۳۷۹	مجرورج	اصابت گلوله	۷ بهمنظر ظهر ۱۵ خرداد	خیابان شهناز	خیابان شهناز جهان پناه کوچه سادات کوچه سوم کوچه روشن
۵۱- کاظم روزافرود	۲۱۸	مقتول	اصابت گلوله	۱۵ صبح ۱۵ خرداد	بازار	مولوی بازار پهنه سادات کوچه محمدیه پلاک ۲۰
۵۲- یزدان پناهمرد	۳۹۲	مجرورج	اصابت گلوله در خانه	۳ بهمنظر ظهر ۱۵ خرداد	منزل مسکونی	خیابان شاهپور سرای یوزخ جمهوری بالای کاشی حقیقت
۵۳- امینالسادات رسائیان	۴۱۴	مجرورج	اصابت گلوله	۱/۵ صبح ۱۵ خرداد	ناصر خسرو	انتهای صفای کوچه گامالی پلاک ۹ منزل علوی
۵۴- رحیمه سجاهد	۴۲۹	مقتول	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	خیابان سیروس	خیابان کوکاک ۱۰ انبری ارابه کوچه منظری شماره ۲۳
۵۵- قدرت رسولی	۴۴۲	مجرورج	اصابت گلوله	۴:۵ بهمنظر ظهر ۱۵ خرداد	سیدان نوزده	سیدان نوزده ایستگاه تهران بازار سی رنگ فروری حاجی توکلی
۵۶- عباس عزیزی	۳۰۶	مجرورج	اصابت گلوله	۱/۵ بهمنظر ظهر ۱۵ خرداد	خیابان لاله زار	خیابان فروری بازار حضرتی کوچه ارابه منزل نوزده خیاب کاشی ۸۸۱
۵۷- قاسمه کاهه	۴۱۰	مقتول	اصابت گلوله	۴ بهمنظر ظهر ۱۵ خرداد	سیدان	آخر خیابان هالین چهارراه شهنشاد خیابان مست آباد کوچه ۲
۵۸- محمدعلی فاضلی نوز	۳۷۳	مقتول	اصابت گلوله	۴ بهمنظر ظهر ۱۵ خرداد	شهناز	بسیم نجف آباد کوچه عالی پور کوچه طایب پور درب سوم کاشی ۱۲
۵۹- محمد رضا حاج آموینی	۴۰۵	مقتول	اصابت گلوله	۴:۵ بهمنظر ظهر ۱۵ خرداد	بازار	حاشی آباد کوچه سیما صفاقی صفای کاشی ۲۱
۶۰- علییه محمد الهی	۳۷۶	مجرورج	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۶ خرداد	شهناز	خیابان شهناز کوچه جواهری پلاک ۴۵
۶۱- احمد فروری	۴۱۰	مجرورج	تکلی خوردن	۱۱ صبح ۱۶ خرداد	سیدان شنه	سی سوری وزیر بیست همت
۶۲- امیراله برزین	۲۸۳	مقتول	اصابت گلوله	۴ بهمنظر ظهر ۱۵ خرداد	سیروس	انتهای در چشمه کاشی ۲۰
۶۳- علی فرهادی بهارپه	۳۹۸	مقتول	اصابت گلوله	۱۵ خرداد	شهناز	خرانه کاهمردخی خیابان بیست و نهمی کوچه دانی شماره ۱۷
۶۴- ناصر خواجهی	۳۱۸	مجرورج	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	سیروس	خیابان سیروس کوچه چهل تن شماره ۳۳
۶۵- حسن عبیری	۴۵۰	مجرورج	اصابت گلوله	۱۰:۵ صبح ۱۵ خرداد	بازار	خیابان شوش شوش شرقی روزبوی کارخانه ارج کاشی ۲۵
۶۶- رضا اسمعیلی	۴۰۴	مجرورج	اصابت گلوله	۳ بهمنظر ظهر ۱۵ خرداد	خیابان صباورن	صباورن بین چهارراه اقبال ایران مور جنب کاشی ۱۷
۶۷- محمد قاضی	۳۱۱	مجرورج	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۶ خرداد	بازار	خوابگاه نظام الملک کوچه حافظ کاشی ۱۴۵
۶۸- کاظم بهمنزاده	۳۰۴	مقتول	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۵ خرداد	چهارراه گلرپندی	یوزخ جمهوری درخوشگاه مقابل حمام قبله کاشی ۸۴

فصلنامه مطالعات تاریخی

شماره پرونده	نوع خسارت	علت	ساعت و تاریخ	محل وقوع حادثه	آدرس منزل
۴۴۳	مفقول	اصابت گلوله	۱۵ خرداد	نم	نم
۴۵۹	مفقول	اصابت گلوله	۱۵ خرداد	نم	نم
۴۰۷	مفقول	اصابت گلوله	۳ بهمن ۱۵ خرداد	بازار	بسیع نجف آباد کلاهدری ۲۱ قدیم کوچه حاج قنبر شماره ۶۱
۳۱۵	مخرب	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۵ خرداد	شهباز	باغ فرید کوچه حبیبی منزل طایلی
۴۱۳	مفقول	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۵ خرداد	بازار	خیابان مولوی جنب کلاهدری ۶ کوچه حمام سوسندان شماره ۹۳
۴۰۶	مخرب و مفقول	کلیک خوردن	۸/۵ صبح ۱۵ خرداد	میدان ارک	خواججه نظام الملک کوچه مسجد کاشی ۱۲
۴۳۹	مخرب	اصابت گلوله	۱۰ صبح ۱۵ خرداد	بازار	نظام آباد کوچه اسلامی شماره ۱۲
۴۴۰	مخرب	اصابت گلوله	۱ بهمن ۱۵ خرداد	خیابان شهرستانی	میدان فوزیه کوچه شهرستانی
۴۲۸	مخرب	اصابت گلوله	۳ بهمن ۵ خرداد	سواره اسب حضور	کوچه معاون سلطان دست راست درب سوم
۳۵۹	مخرب	اصابت گلوله	۳۵ بهمن ۱۵ خرداد	قشودر	خیابان شاهپور سواره پورجمهوری بالای کلبی حقیقت
۳۵۱	مخرب	اصابت گلوله	۵/۵ بهمن ۵ خرداد	بازار	خیابان شهزاد پشت سازمان شاهنشاهی کوچه قله‌ری کاشی ۱
۳۴۹	مفقول	اصابت گلوله	۱۵ خرداد	سورس	کوچه کلاهدری بازار روزی میدان سیاسمعل
۴۹	مفقول	اصابت گلوله	۳ بهمن ۱۵ خرداد	سورس	بسیع نجف آباد خیابان ۱۵ نوری سیدملک خاتون متازه قاشی
۸۸	مفقول	اصابت گلوله	۱۲ ظهر ۱۵ خرداد	بازار	مولوی بازار معاون پستانه شماره ۸۲
۶۶۲	مفقول شده	اصابت گلوله	۱۱ صبح ۱۶ خرداد	سورس	خیابان کوگان ایستگاه مدرسه کاشی ۷۴۳
۳۷۸	مخرب و مفقول	کلیک خوردن	۱۵ خرداد	بازار	نشینان کوچه پرویز ایستگاه رضایه شماره ۱۴
۲۹۹	مخرب	اصابت گلوله	۵ بهمن ۱۵ خرداد	بهارستان	خواججه نظام الملک کوچه تمدن پلاک ۱۱۸
۳۶۶	مخرب	اصابت گلوله	۱ بهمن ۱۵ خرداد	مسگر آباد	نهرانبو ایستگاه مدرسه خیابان ۱۵ نوری تاریک
۱۲۲-۱۲۳	مفقول	اصابت گلوله	۵ بهمن ۱۵ خرداد	حجام	خیابان حجام کوچه خورشید منزل دگمبجی

۱۵ خرداد - تهران

گزارش بعدی، مربوط به روز ۱۶ خرداد است که از بستری شدن چند نفر مجروح دیگر در بیمارستانهای بازرگانان (شهید اندرزگوی بعدی) و حمایت مادران (اکبرآبادی فعلی) تهران خبر می‌دهد.

«گزارش - موضوع: مجروحین حادثه ۴۲/۳/۱۵»

محترماً پیرو گزارش ساعت ۱۹۰۰ مورخه ۴۲/۳/۱۵ معروض می‌دارد علاوه بر صورت مجروحین و مقتولین که به عرض رسید تعدادی نیز در بیمارستان بازرگانان واقع در خیابان ری و بیمارستان و زایشگاه حمایت مادران (فرح پهلوی) نیز بستری می‌باشند. [امضاً] رئیس بخش

۳۱۱

«۴۲/۳/۱۶»

گفتنی آنکه وجود اختلافها و تضادهایی در آمار مجروحان و مقتولان که از سوی مأموران ساواک تهیه و ارائه شده، خود دلیلی بر این امر است که چه بسا تعداد مجروحان و کشته شدگان (اعم از - تظاهرکنندگان و مأمورین انتظامی) بیش از آن است که در گزارشها آمده است که ساواک هم از ارائه آمار دقیق سرباز زده، گزارشهای متعدد و متضادی را تهیه کرده است.

۱۱۱

۹- بازداشت شدگان: در گزارشهایی که از صبح روز ۱۵ خرداد تا آخرین ساعات آن روز تهیه شده، به غیر از یک مورد دستگیری دو نفر به نامهای شیخ فضل‌الله و مرنندی توسط کلانتری تجریش (در ساعت ۱۲ ظهر)، بدون اشاره به دستگیری فرد یا افراد دیگری از جمعیت تظاهرکننده، از کسی نیز نامی به میان نیآورده است. گویی در خلال حوادث و تظاهرات چنین عملی انجام نگرفته است. اما از اسناد موجود چنین بر می‌آید که عده‌ای از سران جمعیت تظاهرکننده در روزهای ۱۵ و ۱۶ خرداد ۱۳۴۲، بعداً شناسایی و دستگیر شده‌اند. نخستین آنها سندی است که در ۲۹ خرداد همان سال دستور بازداشت عده‌ای را در تهران صادر کرده است:

«گزارش اطلاعات داخلی»

موضوع: دستگیری سران میدان امین‌السلطان و سبزی شماره: ۵۸۶/س ت ۳

محل: تهران تاریخ حادثه: ۴۲/۳/۲۹

عطف بشماره: — تاریخ وصول خبر: ۴۲/۳/۲۹

منبع خبر: مأمور ویژه تاریخ گزارش: ۴۲/۳/۳۰

تقویم: ب- ۲

روز ۴۲/۳/۲۹ در ساعت ۹ صبح مأمورین سویل اشخاص مشروحه زیر را که جزء گردانندگان و کارفرمایان عمده میدان هستند دستگیر و به فرمانداری نظامی تحویل نمودند:

فصلنامه مطالعات تاریخی

۱- حاج سیدعباس حرنندی (هرندی)

۲- حاج حسن امامی

۳- حاج حیدر ابراهیمی

۴- اسمعیل خلج

۵- حاج محمد منصوری

۶- اصغر جلال پور باجناق طیب

ضمناً طیب حاج رضایی ، حسین قیومی ، حاج سید به‌الدین تاج زاده ، حسین کاردی ، عباس کاردی که از سابق دستگیر و بازداشت بوده‌اند به این عده اضافه شده و مجموع بازداشتیهای میدان امین السلطان و سبزی را تا این تاریخ تشکیل می‌دهند.»

در گزارشهای بعدی نام کسان دیگری هم قید شده که نشان می‌دهد بازداشت شدگان محدود به نامبردگان در فوق نبوده است . نخستین آنها ، دو صورت اسامی است که در یکی نام روحانیون و در دیگری نام دیگر افراد دستگیر شده در سراسر کشور درج شده است . در این صورت اسامی ، علاوه بر نام اشتهار بازداشت شدگان ، شغل ، محل ، تاریخ و نحوه دستگیری آنان ذکر شده است :

۱۱۲

صورت اسامی روحانیونی که در وقایع جریان اخیر دستگیر شده اند برابر قرار بازرسی نظامی بازداشت می باشند.

ردیف	نام - شهرت	نام پدر	تاریخ بازداشت	زندان	محل دستگیری
۱	روح اله الموسوی الخمینی	اسید مصطفی	۱۵/۳/۷۳	پادگان بیسیم	قم
۲	حسن طباطبائی قمی	حاج آقا حسین	۱۶/۳/۷۳	پادگان بیسیم	مشهد
۳	بهاء الدین محلاتی	محمد جعفر	۱۵/۳/۷۳	عشرت آباد	شیراز
۴	محمدالدین مصباحی	سید جمال	۱۵/۳/۷۳	عشرت آباد	شیراز
۵	جلال الدین آینه‌اله زاده	شیخ جعفر	۱۵/۳/۷۳	عشرت آباد	شیراز
۶	محمد هاشم دستغیب	سید عبدالرحمن	۱۵/۳/۷۳	عشرت آباد	شیراز
۷	محمدالدین محلاتی	بهاء الدین	۱۵/۳/۷۳	عشرت آباد	شیراز
۸	عبدالرحمن دستغیب	میرزا محمد تقی	۱۸/۳/۷۳	عشرت آباد	شیراز
۹	حسین انور خالو اعظمی	حسین‌اله	۱۵/۳/۷۳	موقت شهرپائی	تهران
۱۰	شیخ باقر نهارندی	شیخ جعفر	۱۵/۳/۷۳	موقت شهرپائی	تهران
۱۱	سید عبدالکریم هاشم‌نژاد	سید حسن	۱۵/۳/۷۳	موقت شهرپائی	تهران
۱۲	سید حسین با سید محمد موسوی نسب	سید علی	۱۵/۳/۷۳	موقت شهرپائی	تهران
۱۳	حاج سید علی اصغر اعتمادزاده	علی اصغر	۱۵/۳/۷۳	موقت شهرپائی	تهران
۱۴	مرتضی مطهری	محمد حسین	۱۵/۳/۷۳	موقت شهرپائی	تهران
۱۵	حاج فرج اله واعظی	عبداللهی	۱۵/۳/۷۳	موقت شهرپائی	تهران
۱۶	باب‌اله هه الاسلامی	علی اکبر	۱۵/۳/۷۳	موقت شهرپائی	تهران
۱۷	حاج شیخ عبدالرحیم حاجی کنی	حاج شیخ آقا بزرگ	۱۵/۳/۷۳	موقت شهرپائی	تهران
۱۸	شیخ عبدالباقی حاجی کنی	حاج شیخ آقا بزرگ	۱۵/۳/۷۳	موقت شهرپائی	تهران
۱۹	شیخ عبدالعزیز حاجی کنی	حاج شیخ آقا بزرگ	۱۵/۳/۷۳	موقت شهرپائی	تهران
۲۰	سید محمد مرتضی مرتضوی	سید حسن	۱۵/۳/۷۳	موقت شهرپائی	تهران
۲۱	ناصر مکارم شیرازی	علی اکبر	۱۵/۳/۷۳	موقت شهرپائی	تهران

فصلنامه مطالعات تاریخی

ردیف	نام - شهرت	نام پدر	تاریخ بازداشت	زمان	محل دستگیری
۲۲	عباسعلی اسلامی	حسین	۱۳۳۱/۵/۲۲	موقت شهرتائی	تهران
۲۳	سید محمدتقی واحدی	سید محمدرضا	۱۳۳۱/۵/۲۲	موقت شهرتائی	تهران
۲۴	محمدتقی فلسفی	محمدرضا	۱۳۳۱/۵/۲۲	موقت شهرتائی	تهران
۲۵	سید مصطفی قوی جاابائی	سید جواد	۱۳۳۱/۵/۲۲	موقت شهرتائی	تهران
۲۶	حسین غفاری آذرشهری	عباس	۱۳۳۱/۵/۲۲	موقت شهرتائی	تهران
۲۷	سید احمد صفائی	سید مرتضی	۱۳۳۱/۵/۲۲	موقت شهرتائی	تهران
۲۸	مهدی باقری	حاج اسداله	۱۳۳۱/۵/۲۲	موقت شهرتائی	تهران
۲۹	شیخ مرتضی طاهری	سیدرضا	۱۳۳۱/۵/۲۲	موقت شهرتائی	تهران
۳۰	علی اکبر تکه	آقای	۱۳۳۱/۵/۲۲	موقت شهرتائی	تهران
۳۱	مرتضی صالحی	سید جمال	۱۳۳۱/۵/۲۲	موقت شهرتائی	تهران
۳۲	سید احمد حسینی	محمد	۱۳۳۱/۹/۲۲	مشرت آباد	همدان
۳۳	میرتالدین حسینی	محمود	۱۳۳۲/۲۰/۲۲	موقت شهرتائی	زنجان

فهرست اسامی دستگیر شدگان از طریق ژاندارمری و شهرستانی در سراسر کشور

ردیف	نام - شهرت	شغل	محل اقامت	نوعه اقدام
۱	روح‌اله الموسوی العجمی	آیت‌الله	قم	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۲	حسن طباطبائی قمی	آیت‌الله	مشهد	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۳	یونس‌الدین محلاتی	واعظ	شیراز	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۴	محمدالدین همدانی	واعظ	شیراز	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۵	جلال‌الدین آیت‌الله زاده	واعظ	شیراز	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۶	محمدهاشم دستغیب	واعظ	شیراز	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۷	محمدالدین محلاتی	واعظ	شیراز	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۸	عبداالحسن دستغیب	واعظ	شیراز	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۹	حسین اثر فال‌اعظمین	واعظ	تهران	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۱۰	شیخ باقر نهایندی	واعظ	تهران	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۱۱	سید عبدالکریم هاشمی‌زاده	واعظ	تهران	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۱۲	سید حسن با سید محمد موسوی	واعظ	تهران	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۱۳	مرتضی مطهری	واعظ	تهران	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۱۴	فرح‌اله واعظی	واعظ	تهران	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۱۵	بابااله نقی‌الاسلامی	واعظ	تهران	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۱۶	حاج سید علی اصغر اعتمادزاده	واعظ	تهران	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۱۷	عبدالرحیم حاجی‌کنی	واعظ	تهران	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۱۸	عبدالدینی حاجی‌کنی	واعظ	تهران	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۱۹	عبداللهی حاجی‌کنی	واعظ	تهران	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۲۰	سید محمد مرتضی مرتضوی	واعظ	تهران	بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)

ردیف	نام - شهرت	شغل	محل اقدام	کسوه اقدام
۲۱	ناصر مکارم شیرازی	واعظ	تهران	۴۲/۳/۱۵ بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۲۲	عباسعلی اسلامی	واعظ	تهران	۴۲/۳/۱۵ بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۲۳	سید محمدتقی واحدی	واعظ	تهران	۴۲/۳/۱۵ بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۲۴	محمدتقی فلسفی	واعظ	تهران	۴۲/۳/۱۵ بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۲۵	سید مصطفی قمی طباطبائی	واعظ	تهران	۴۲/۳/۱۵ بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۲۶	حسین غفاری آذرشهری	واعظ	تهران	۴۲/۳/۱۵ بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۲۷	سید احمد صفائی	واعظ	تهران	۴۲/۳/۱۵ بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۲۸	مهتابی باقری	واعظ	تهران	۴۲/۳/۱۵ بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۲۹	مرتضی طاهری	واعظ	تهران	۴۲/۳/۱۵ بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۳۰	علی اکبر رکه	واعظ	تهران	۴۲/۳/۱۵ بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۳۱	مرتضی صالحی	واعظ	تهران	۴۲/۳/۱۹ بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۳۲	سید احمد حسینی	واعظ	همدان	۴۲/۳/۱۵ بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۳۳	عزت‌الدین حسینی	واعظ	زندان	۴۲/۳/۲۰ بازداشت (برضد امنیت داخلی کشور)
۳۴	— دکتر واعظی	دکتر	اصفهان	۴۲/۳/۱۶ دستگیر (وابسته به حزب زحمتکشان) اقدام علیه امنیت
۳۵	کاظم میر صادی	دکتر	اصفهان	۴۲/۳/۱۶ دستگیر (وابسته به حزب زحمتکشان) اقدام علیه امنیت
۳۶	عبداقفور و خوشنوری	مسئول مانی حزب زحمتکشان	اصفهان	۴۲/۳/۱۷ دستگیر (وابسته به حزب زحمتکشان) اقدام علیه امنیت
۳۷	حسین فلاحتی قمی	سید باف	قم	۴۲/۳/۱۷ دستگیر حمل اعلامیه تخمینی ۱۵ خرداد
۳۸	محمدتقی اربابی	قناد	تهران	۴۲/۳/۱۶ دستگیر حمل اعلامیه تخمینی ۱۵ خرداد
۳۹	رضا صالحی زاده	—	تهران	۴۲/۳/۱۶ حمل اعلامیه سرد
۴۰	عزت‌اله محمدی	—	تهران	۴۲/۳/۱۶ حمل اسلحه و مخزن جابری کابون حامل مأموران

ردیف	نام - شهرت	شغل	محل اقدام	نوعه اقدام
۴۱	قلی‌اله زینبی	—	تهران	۴۷۳۳۱۶ حمل اسلحه سرد و گرفتن جلوی کامیون حامل مأموران
۴۲	محمد مفیدی	—	تهران	۴۷۳۳۱۶ حمل اسلحه سرد و گرفتن جلوی کابین حامل مأموران
۴۳	حسین سمانه‌نابورد	—	قم	۴۷۳۳۱۵ حمل دفترچه‌ای که حاوی جملات توهین‌آمیز بود
۴۴	علی حکیم‌زاده	—	قم	۴۷۳۳۱۵ حمل اعلامیه شریعت‌مداری
۴۵	مهدی کر دستانی	—	قم	۴۷۳۳۱۵ حمل اعلامیه کهنک به ساختمان مدرسه فیضیه قم
۴۶	محمدحسن اربابی	—	قم	۴۷۳۳۱۵ حمل اعلامیه کهنک به ساختمان مدرسه فیضیه قم
۴۷	رضا سلیمی‌زاده	—	قم	۴۷۳۳۱۵ و حمل اسلحه سرد
۴۸	فتح‌الله زینبی	—	قم	۴۷۳۳۱۵ حمل اسلحه سرد حمل اعلامیه کهنک به ساختمان مدرسه فیضیه
۴۹	ابوالقاسم وکیل	—	قم	۴۷۳۳۱۵ ایراد جلیقه و تحریک مردم
۵۰	محمد جهانگیری	—	قم	۴۷۳۳۱۵ طرح و ضرب یکی از شاهدروستان قم
۵۱	نعمت‌اله عمرانی	—	قم	۴۷۳۳۱۵ حمل اعلامیه خمینی - مبلاتی
۵۲	سیدعلی‌حسین شیرازی	واعظ	تهران	۴۷۳۳۱۵ جمله به دستگاه حاکنه و تجلیل از خمینی
۵۳	محمدتقی فلسفی	واعظ	تهران	۴۷۳۳۱۴ جمله به دولت و دستگاه حاکنه و تجلیل از خمینی
۵۴	سیدقاسم شجاعی - شجاع	واعظ	تهران	۴۷۳۳۱۴ جمله به دولت و دستگاه حاکنه و تجلیل از خمینی
۵۵	حاج الشرف کاشانی	واعظ	تهران	۴۷۳۳۱۴ جمله به دولت و دستگاه حاکنه و تجلیل از خمینی
۵۶	موسوی شیرازی	واعظ	تهران	۴۷۳۳۱۴ ضمن سخنرانی الهامی به آقای علم، سپید خمیری
۵۷	عباسعلی اسلامی	واعظ	تهران	۴۷۳۳۱۴ دستگیر. جمله به دولت و دستگاه حاکنه
۵۸	مقاسیان	واعظ	تهران	۴۷۳۳۱۴ جمله به دولت و دستگاه حاکنه
۵۹	ناصر مکارم شیرازی	واعظ	تهران مسجد هدایت	۴۷۳۳۱۴ نقل شدیدالاصح علیه مقامات عالی کشور
۶۰	حسین مجاهد	—	تهران مقابل دانشگاه تهران	۴۷۳۳۱۴ دستگیر. الهامی به مقامات عالی کشور

فصلنامه مطالعات تاریخی

ردیف	نام - شهرت	موضوع	محل اقدام	نوع اقدام
۶۱	سید حسین موسویان	دانشجوی سال ۳ پزشکی	تهران مقابل دانشگاه تهران	۴۷۳۳۱۴ دستگیر، سخنرانی از طرف دانشجویان دانشگاه تهران
۶۲	حسینعلی عباسی	تاجر سرای حاج حسن	تهران، مسجد شاه	۴۷۳۳۱۵ دستگیر، شرکت در تظاهرات
۶۳	پسر فلسفی واعظ فلسفی	فرهنگی	تهران، مسجد شاه	۴۷۳۳۱۴ دستگیر، شرکت در تظاهرات
۶۴	حاج زبردان	ساعت فروش اسلامیون	تهران، مسجد شاه	۴۷۳۳۱۴ دستگیر، شرکت در تظاهرات
۶۵	پیمان داری	—	تهران، مسجد شاه	۴۷۳۳۱۴ دستگیر، شرکت در تظاهرات
۶۶	حاج سید علی اصغر اعتمادزاده	واعظ	تهران	۴۷۳۳۱۴ دستگیر، سخنرانی و حمله به دولت و افراد پاداشی
۶۷	فضل الله محلاتی	واعظ	تهران	۴۷۳۳۱۴ دستگیر، سخنرانی و حمله به دولت و افراد پاداشی
۶۸	حجازی	واعظ	تهران	۴۷۳۳۱۴ دستگیر، سخنرانی و حمله به دولت و افراد پاداشی
۶۹	غلامحسین شیرازی	واعظ	تهران	۴۷۳۳۱۴ دستگیر، سخنرانی و حمله به دولت و افراد پاداشی
۷۰	جعفر خدیق آبادی	واعظ	تهران	۴۷۳۳۱۴ دستگیر، سخنرانی و حمله به دولت و افراد پاداشی
۷۱	باقر نهاربندی	واعظ	تهران	۴۷۳۳۱۴ دستگیر، سخنرانی و حمله به دولت و افراد پاداشی
۷۲	عبدالحمید فلسفی	واعظ	تهران، مسجد حاج ابو الفتح	۴۷۳۳۱۵ دستگیر، سخنرانی و حمله به دولت و افراد پاداشی
۷۳	عقلمی	مشاور راه آهن	تهران، منزل بهبهانی	۴۷۳۳۱۵ دستگیر، شرکت در تظاهرات و اجلاس
۷۴	مرتضی صالحی	—	تهران	۴۷۳۳۱۵ دستگیر، شرکت در تظاهرات و اجلاس
۷۵	سیداحمد حسینی	—	همدان	۴۷۳۳۱۹ شرکت در تظاهرات و اجلاس
۷۶	عزت‌الدین حسینی	—	زنجان	۴۷۳۳۲۰ شرکت در تظاهرات و اجلاس
۷۸	عباسعلی حاج سلطانی	—	سمنان	۴۷۳۳۲۰ دستگیر، نشر افلاکیب و طوفانی از خمینی
۷۹	سیدعلی هاشمی	—	سمنان - سمنان	۴۷۳۳۲۰ دستگیر، نشر افلاکیب و طوفانی از خمینی
۸۰	حبیب‌الله عمران نجفی	گاسب، دانشجوی سال ۳ دینی	شاهی	۴۷۳۳۲۱ پیش اعلامیه و تحریک کسبه
۸۱	میرجعفر آزادی	دانشجوی سال ۳ دینی	تهران، دانشسرای عالی	در نامه‌ای با عنوان حبیب‌الله نجفی افلاکی به مقامات عالیه کشور

ردیف	نام - شهرت	شغل	محل اقدام	نوع اقدام
۸۲	مسعود راجی	دانشجوی نفت آبادان	آبادان دانشگاه نفت	۴۲۳۳۱۸: پیش اعلامیه خمینی و چاپ آن، جزه افراد بازداشتی
۸۳	ابرج پیرمیرزا	دانشجوی نفت آبادان	آبادان دانشگاه نفت	۴۲۳۳۱۸: پیش اعلامیه خمینی و چاپ آن، جزه افراد بازداشتی
۸۴	محمد گلچین	دانشجوی نفت آبادان	آبادان دانشگاه نفت	۴۲۳۳۱۸: پیش اعلامیه خمینی و چاپ آن، جزه افراد بازداشتی
۸۵	محمد ترلانزاده	گداخانه - میمانی	تهران - سمنان	۴۲۳۳۲۱: بازداشت، امانت به مقامات عالی کشور
۸۹	صادق امیدوار	گداخانه - میمانی	تهران - سمنان	۴۲۳۳۲۱: بازداشت، امانت به مقامات عالی کشور
۹۰	صورت اسامی	—	تهران	۴۲/۴/۵ صورت اسامی ۲۳۰ نفر زندانیان فرماندار نظامی
۹۱	عباس عسگری	—	تهران - اصفهان	۴۲۳۳۱۵: عزت کلبخانه پارک شهر و اقدام به فروش کتب آن
۹۲	صورت اسامی	—	تهران - اصفهان	۴۲۳۳۲۱: صورت اسامی ۳۰ نفر از مهمان بازداشتی
۹۳	محمد عسگری	—	تهران خیابان سیروس	۴۲۳۳۱۵: عزت کلبخانه پارک شهر و اقدام به فروش کتب آن
۹۴	حسن به‌آورد	فرهنگی	تهران	۴۲/۴/۱۱: بازداشت، اقدام علیه امنیت کشور
۹۵	نورالدین اصغر پور محمودی	کنارزدی	تهران	۴۲/۴/۱۱: بازداشت، مخالفت با مصالح کشور و اصلاحات ارضی
۹۶	حسن نجفی	کنارزد	تهران	۴۲/۴/۱۱: بازداشت، مخالفت با مصالح کشور و اصلاحات ارضی
۹۷	علی اصغر حسینی	کنارزد	تهران	۴۲/۴/۱۱: بازداشت، مخالفت با مصالح کشور و اصلاحات ارضی
۹۸	حنیفه قربانزاده	کنارزد	تهران	۴۲/۴/۱۱: بازداشت، مخالفت با مصالح کشور و اصلاحات ارضی
۹۹	صورت اسامی	—	تهران	۴۲/۴/۳۷: صورت اسامی ۲۰ نفر بازداشت شدگان ساواک تروپین
۱۰۰	سعدون لاک	—	مهاباد	۴۲/۴/۲۷: بازداشت، اقدام بر ضد امنیت کشور
۱۰۱	قاسم مقابوری	دانشجوی زمین شناسی	تهران	۴۲۳۳۲۰: بازداشت، اقدام بر ضد امنیت کشور
۱۰۲	اکبر قدرت‌اللهی	پیکار	تهران	۴۲/۴/۱۹: بازداشت، به اتهام جاسوسی
۱۰۳	محمد جاسم	—	تهران	۴۲/۴/۲۷: بازداشت، به اتهام جاسوسی
۱۰۴	بهمن دستگیری	—	تهران	۴۲/۴/۲۷: بازداشت، به اتهام جاسوسی

فصلنامه مطالعات تاریخی

ردیف	نام - شهرت	محل اقامت	محل اقامت	نحوه اقامت
۱۰۵	حسن دشتی	کرمانشاه	کرمانشاه	۴۷/۴/۲۷ بازدیدت، به اتهام جاسوسی
۱۰۶	صاحب دشتی	—	کرمانشاه	۴۷/۴/۲۷ بازدیدت، به اتهام جاسوسی
۱۰۷	غلامعلی الگاروی	—	کرمانشاه	۴۷/۴/۲۷ بازدیدت، به اتهام اخلاک در نظم و اقدام بر ضد امنیت
۱۰۸	سبحان الهی	—	کرمانشاه	۴۷/۴/۲۷ بازدیدت، به اتهام اخلاک در نظم و اقدام بر ضد امنیت
۱۰۹	شیرخان عیسی بیان	—	کرمانشاه	۴۷/۴/۲۷ بازدیدت، به اتهام اخلاک در نظم و اقدام بر ضد امنیت
۱۱۰	بهرام منصوری	—	کرمانشاه	۴۷/۴/۲۷ بازدیدت، به اتهام اخلاک در نظم و اقدام بر ضد امنیت
۱۱۱	سیرا بیگ منصوری	—	کرمانشاه	۴۷/۴/۲۷ بازدیدت، به اتهام اخلاک در نظم و اقدام بر ضد امنیت
۱۱۲	آقایمیرزا حسینی	—	کرمانشاه	۴۷/۴/۲۷ بازدیدت، به اتهام اخلاک در نظم و اقدام بر ضد امنیت
۱۱۳	پرویز عباسی	—	کرمانشاه	۴۷/۴/۲۷ بازدیدت، به اتهام اخلاک در نظم و اقدام بر ضد امنیت
۱۱۴	علی آقا سیرزانی	—	کرمانشاه	۴۷/۴/۲۷ بازدیدت، به اتهام اخلاک در نظم و اقدام بر ضد امنیت
۱۱۵	عبداله خلیلی	—	اراک	۴۷/۴/۲۵ بازدیدت، به اتهام اخلاک در نظم و اقدام بر ضد امنیت
۱۱۶	علی خلیلی	—	اراک	۴۷/۴/۲۵ بازدیدت، به اتهام اخلاک در نظم و اقدام بر ضد امنیت
۱۱۷	محمدرفضا حیدری	—	اراک	۴۷/۴/۲۵ بازدیدت، به اتهام اخلاک در نظم و اقدام بر ضد امنیت
۱۱۸	رضا خصامی	شاگرد راننده	رشت	۴۷/۴/۲۵ [ناخوانا]
۱۱۹	(هایک) ارومانگری	خیابان	رشت	۴۷/۴/۲۵ [ناخوانا]
۱۲۰	دارود الهی	خیابان	رشت	۴۷/۴/۲۵ به اتهام تبلیغات مغرضه
۱۲۱	صورت اسامی	—	قم	۴۷/۴/۲۶ صورت اسامی ۸ نفر بازدیدت شده‌اند
۱۲۲	صورت اسامی	—	شیراز	۴۷/۴/۲۶ صورت اسامی ۹ نفر بازدیدت شده‌اند
۱۲۳	تفتیر سبانی	—	زاهدان	۴۷/۴/۲۹ بازدیدت به اتهام اخلاک نظم و تحریک مردم
۱۲۴	جعفر حاجیجی	—	قزوین	۴۷/۵/۳۰ بازدیدت

ردیف	نام - شهرت	شغل	محل اقدام	نوع اقدام
۱۲۵	صورت اسامی	-	اداره کل چهارم	صورت اسامی چهار زندانیان (چهار نفر)
۱۲۶	صورت اسامی	-	قزوین	صورت اسامی چهار نفر زندانیان
۱۲۷	سالمشور ایزدی	بیکار	تهران	۴۲۳۳۱۵ شرکت در تظاهرات ۱۵ خرداد و اداره هفتم شهامپوری
۱۲۸	حسن شاهپوری	مالک	تهران	۴۲۳۳۱۵ شرکت در تظاهرات ۱۵ خرداد و صاحب هفتمای در خیابان قزوین
۱۲۹	غلامرضا گنجکار	-	تهران جلوی درب اسکول	۴۲۳۳۱۵ شرکت در تظاهرات ۱۵ خرداد
۱۳۰	حسن صالحی	میدانی	تهران	۴۲۳۳۱۵ کمک مالی - تهیه چوب‌ه‌سی
۱۳۱	عباد صفاق شهبان	میدانی	تهران	۴۲۳۳۱۵ شرکت در تظاهرات ۱۵ خرداد
۱۳۲	امیر استادولی	چاقو کش	تهران	۴۲۳۳۱۵ شرکت در تظاهرات
۱۳۴	صورت اسامی	میدانیها	تهران	۴۲۳۳۲۹ صورت اسامی بازداشت‌گذاشته‌گان میدان سبزی
۱۳۵	حسین مجاهد	بازاری	تهران بازار خیابانها	۴۲۳۳۱۵ تحریر موزم و سخنرانی شبیدالاجن
۱۳۶	صورت اسامی	-	کارخانه قند و شکر	۴۲۳۳۱۵ صورت اسامی ۱۷ نفر شرکت‌کنندگان در تظاهرات ۱۵ خرداد
۱۳۷	غلامحسین جوهرفرود	-	تهران میدان آرک	۴۲۳۳۱۵ شرکت در تظاهرات
۱۳۸	غلامرضا قانعی	-	تهران میدان آرک	۴۲۳۳۱۵ شرکت در تظاهرات
۱۳۹	صورت اسامی	-	تهران	۴۲۳۳۱۵ صورت اسامی ۱۷ نفر شرکت‌کنندگان در تظاهرات میدان موزه

مجله مطالعات تاریخی

در گزارشی دیگر نام کسان دیگری هم ذکر شده است که نشان می دهد بازداشت شدگان محدود به افراد نام برده شده نبوده است. این نامه سری و خیلی فوری را در ۸ مهر ۱۳۴۲ سرلشکر جواد امین زاده (رئیس دادگاه تجدیدنظر ویژه ۲ لشکر یک گارد ارتش) برای سرلشکر حسین پاکروان (رئیس سازمان اطلاعات و امنیت کشور - ساواک) ارسال کرده، اطلاعاتی درباره هفده نفر از بازداشت شدگان روزهای ۱۵ و ۱۶ خرداد را خواسته است:

۴۲/۷/۸

«از اداره دادگاه تجدیدنظر ویژه ۲

دایره: لشکر ۱ گارد

شماره: ۱۱۸۰

به: تیمسار ریاست سازمان اطلاعات و امنیت کشور

درباره متهمین غائله ۱۵ خردادماه ۱۳۴۲

مقرر فرماید هرگونه اطلاعی که در مورد عملیات ۱۷ نفر متهمین مشروحه زیر در روزهای ۱۵ و ۱۶ خردادماه ۴۲ در آن قسمت موجود می باشد جهت بررسی و استفاده از آن به این دادگاه ارسال نمایند. [امضاء] رئیس دادگاه تجدیدنظر ویژه ۲ لشکر ۱ گارد

سرلشکر امین زاده

۱۲۲

۱- طیب حاج رضایی

۲- حاج محمداسماعیل رضایی

۳- حسین شمشادی

۴- سیدعلی بوریاباف

۵- محمود ذوقی تبار

۶- عباس شیرزاد

۷- حسین شیرنژاد

۸- اسماعیل خلیج

۹- محمدرضا نقی زاده

۱۰- سیدمجتبی طالاری

۱۱- محمداقربان موحد

۱۲- امیر کریمخانی

۱۳- حسین صالحی نیا

۱۴- فضل الله ایزدی سلحشور

۱۵- غلامرضا قائمی

۱۶- حاج محمد مظلومی

۱۷- عبدالله صادق تهرانی

به دنبال آن ساواک گزارشهایی را تهیه کرد که در هر یک از آنها مشروح اقدامات و فعالیت‌های چند نفر از افراد یادشده در بالا بیان شده است. از جمله این اشخاص می‌توان به حاج عبدالله صادق تهرانی معروف به عبدالعلی نقاش، حسن صالح نیا معروف به حسن بیو (خالدآبادی)، حاج محمد مظلومی معروف به حاجی سردار، امیر کریمخانی معروف به امیراستادولی، فضل‌الله یزدی سلحشور معروف به داش‌گزنی و غلامرضا قائمی یا قائمی معروف به رضا گچ‌کار، اشاره کرد.

پانوشتها

- ۱- قیام ۱۵ خرداد به روایت اسناد ساواک، ج ۲- فیضیه، مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات. تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۸ ش، صص ۴۲۰-۴۲۷.
- ۲- در ادامه گزارش، مأمور ساواک اظهار نظر کرده که «اگر اداره رادیو برنامه پخش کند بهتر است.» ذیل آن هم نوشته شده: «به ساواک تهران اطلاع داده شد.»
- ۳- این خبر حکایت از آن دارد که مأموران ساواک در دو گزارش خود- در باره تصرف و آتش زدن اداره رادیو- دچار اشتباه شده یا اخباری که شنیده و گزارش کرده اند خالی از اغراق نبوده است.
- ۴- در پایین این گزارش نوشته شده: «آتش زدن رادیو چه معنی دارد. تحقیق بیشتر لازم است. اگر روی این [ناخوانا] اقدام یا که تحریک کنند دقت شود، مأمورین را گمراه می‌کند.»
- ۵- مأمور ساواک در ادامه گزارش نوشته: «نظریه: سکوت رادیو غلط است و باید شروع به پخش برنامه نماید.»
- ۶- در گزارش دیگری که فاقد ساعت و زمان معینی برای واقعه است و به نظر می‌رسد چند دقیقه بعد از این گزارش مخابره شده، آمده است: «یک کامیون افراد نظامی در چهارراه مخبرالدوله و خیابان اسلامبول و نادری مستقر شده‌اند. وضع آرام است ولی عده زیادی در پیاده‌روها ایستاده و یا در انتظار پیدا کردن فرصت می‌باشند.»
- ۷- ذیل گزارش دستور داده شده که «تحقیقات بیشتری لازم است. ۴۲/۳/۱۵» و در پاسخ به آن احتمالاً پس از انجام تحقیقاتی در همان روز نوشته شده: «پلیس هنوز تأیید نکرده است.»
- ۸- در قسمت پایین این گزارش نوشته شده: «در مورد آتش زدن روزنامه اطلاعات تحقیق مجدد شود.» و به دنبال آن به نظر می‌رسد مأمور تحقیق پاسخ داده است: «در روزنامه اطلاعات آتش زده شده است، نه خودش.»
- ۹- در گزارش دیگری که در ساعت ۱۷/۴۵ همان روز مخابره شده به این موضوع مجدداً پرداخته‌اند: «رنگ آب لوله‌کشی

مجموعه مطالعات تاریخی

- تهران تغییر کرده است. این موضوع سوژه‌ای [به دست] مردم داده و مخالفین شایع ساخته‌اند که آب تهران مسموم شده و نباید آشامید.»
- ۱۰- ذیل گزارش آمده: «سئوال شود موضوع قطع برق سرچشمه و تظاهرات در میدان شوش، موضوع اطلاعیه شماره ۲۷ [همین گزارش] را به پلیس اطلاع داده‌اند یا خیر. سپس به اداره سوم [ساواک] تحویل شود.»
- ۱۱- در اصل اعلم.
- ۱۲- در ادامه گزارش اضافه شده: «به اداره کل چهارم ساواک تهران و شهربانی کل [اطلاع داده شود]» و در ذیل آن نوشته است: «دفتر بوتن - اینجانب تلفوناً به اداره کل چهارم گفته‌ام. کتباً هم به مراجع مربوطه اعلام نمایم.»
- ۱۳- در گزارش دیگری که در ساعت ۱۷/۳۰ ارسال و به دو شعار مزبور هم اشاره شده، ولی با این توضیح که «شعار پارچه‌ای با خون تهیه شده و در داخل دانشگاه تظاهرات ادامه دارد.»
- ۱۴- منظور از شعارها، پلاکاردهایی است که بر سردر دانشگاه نصب شده و شاه را دیکتاتور و خونریز معرفی می‌نمود.
- ۱۵- در گزارش دیگری که زمان ارسال آن دیرتر از این ساعت است آمده: «در ساعت ۱۷ حدود سیصد الی چهارصد نفر از مهاجمین که قبلاً به کارخانه پیسی کولا هجوم برده بودند در سلسبیل به یک باجه بلیت فروشی حمله برده و آن را آتش زدند. این عده پس از آتش زدن باجه مزبور مجدداً به سمت کارخانه پیسی کولا حرکت نموده‌اند. برای جلوگیری از اعمال این دسته پلیس یا مأمورین انتظامی وجود دارد.»
- ۱۶- در ذیل سند زیر جمله «وضع این خیابان آرام است» خط کشیده شده است.
- ۱۷- مأمور ساواک ذیل این گزارش نوشته است: «آیا در مورد حکومت نظامی اطلاع موثق است؟»
- ۱۸- بعدها درجه سپهبدی گرفت و به سپهبد دکتر میرافضلی معروف شد.
- ۱۹- عبارت «ساواک تهران به منظور در جریان گذاشتن مأمورین انتظامی» به پایان گزارش اضافه شده است.
- ۲۰- ذیل گزارش آمده است: «از اول تردید داشت.»
- ۲۱- مأمور ویژه ساواک که نسبت به مأمور تهیه این گزارش مقام بالاتری داشته، دستور پی‌گیری جلسات مزبور را صادر کرده و در پای گزارش نوشته است: «نظریه - به مأمور دستور داده شد سعی و فعالیت کند در جلسات آنان شرکت و مسببین اصلی را شناسایی و از تصمیمات آنان آگاهی حاصل کند و نتیجه [را] تلفنی اطلاع دهد.»
- ۲۲- این خبر از سوی سرهنگ پاکروان، رئیس ساواک، ضمن ارائه خلاصه‌ای از وقایع ۱۵ خرداد در تهران، به کلیه ساواکهای خارج از تهران و کشور ابلاغ شده است.
- ۲۳- در پایین گزارش مأمور اداره سوم نوشته است: «به اداره دوم ساواک تهران اعلام گردید.»
- ۲۴- این موضوع صحت ندارد. ر.ک: یاران امام به روایت اسناد ساواک، آیت الله سید محمود طالقانی، ج ۱، ص ۳۹۶.
- ۲۵- قیام ۱۵ خرداد به روایت اسناد ساواک، ج ۳- زندان، تهران، مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۷۸ ش، صص ۱۷۸-۱۸۰.
- ۲۶- همان، ص ۱۸۰.
- ۲۷- همان، صص ۱۷۷-۱۷۸.
- ۲۸- همان، ص ۱۸۱.
- ۲۹- مرکز اسناد انقلاب اسلامی، آرشیو.
- ۳۰- قیام ۱۵ خرداد به روایت اسناد ساواک، ج ۳، زندان، ص ۱۷۸.
- ۳۱- اطلاعات (۱۵ خرداد ۱۳۴۲)، صص ۱ و ۳ (به نقل از: نجاتی، غلامرضا، تاریخ سیاسی بیست و پنج ساله ایران، ج ۱، تهران، رسا، ۱۳۷۱ ش، ص ۲۳۶).

۳۲- قیام ۱۵ خرداد به روایت اسناد ساواک، ج ۳، زندان، ص ۱۸۱.

۳۳- همان، ص ۱۸۳.

۳۴- ساواک در گزارشی، طبق اظهار چند تن از اعضای جبهه ملی، گفته است: «در جریان ۱۵ خرداد جبهه ملی هیچ گونه دخالتی نداشته و اگر چنانچه افرادی از این تشکیلات دستگیر شده باشند مربوط به رهبری جبهه ملی نمی باشد و افراد متعصبی در بین اعضاء جبهه ملی هم هستند که به اراده خودشان در تظاهرات اخیر شرکت کرده اند...» (ر.ک: جبهه ملی

به روایت اسناد ساواک، ج ۱، تهران، مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۷۹ ش، ص ۱۶۴).

۳۵- قیام ۱۵ خرداد به روایت اسناد ساواک، ج ۳- زندان، ص ۱۷۹.

۳۶- همان، ص ۱۸۲.

۳۷- مرکز اسناد انقلاب اسلامی، آرشیو.

۳۸- قیام ۱۵ خرداد به روایت اسناد ساواک، ج ۳- زندان، ص ۱۸۲.

۳۹- همان، ص ۱۸۴.

۴۰- مرکز اسناد انقلاب اسلامی، آرشیو.

۴۱- نجاتی، ۲۳۶/۱.

